

Szabó Anna Viola

**GONDY ÉS EGEY
FÉNYKÉPÉSZETI MŰINTÉZETE
DEBRECENBEN**

Átdolgozott és javított kiadás
2015

“Ha nézeteimet, érzeményeimet olykor a sajtó útján közlöm, korántsem írói viselkedésből teszem, nem vagyok regényíró: nem költök, csak fényképezek. Hogy melyik oldalát veszem a körforgó eseményeknek vagy egyes alakjainak, az tisztán egyéni felfogásomtól függ. Minden kép csak a vele szorosan összefüggő távlatában helyes és csalódáson alapul, nem, mint a szobormű, mely centiméter után készül, és a realitást kézzelfoghatólag ábrázolja. Képirói munkámban legfeljebb álláspontom esik bírálat alá, de a tárgyak tiszta visszatükröződését és annak élvezhetőségét nem annyira »száraz lapjaimnak«, mint inkább helyesen köszörült nagyító lencséimnek köszönhetem. Fejemre borítom tehát mesterségemhez híven a fekete lepelt, és az objectiven át némi objectivitással akarok olvasóimmal érintkezni.”

Gondy Károly

*

ELŐSZÓ

A debreceni Gondy és Egey fényirdán kívül nem sok olyan XIX. századi fényképésműtermet tart számon a magyar fotótörténet, amelynek munkássága a hatalmas mennyiségű, több évtizedet felölelő, egyben megőrződött fényképanyagnak köszönhetően, folyamatként lenne vizsgálható.

A Debrecenben 1865-1909 között fennállt Gondy és Egey fényképésműterem gazdag örökségének gerincét a műterem utánrendelő-könyvei jelentik, amelyekbe a regisztráció végett csaknem negyven év minden portréfelvételét beragasztották a fényképészek, s amelyek így a XIX. század második felének teljes lenyomatát őrzik, változatos képét nyújtva a társadalmi osztályoknak, korcsoportoknak, családi- és baráti viszonyoknak: Debrecen városának és a fényképész munkájának. A sokrétűen vizsgálható fényképhagyatékot a vele foglalkozó kutatók mindezidáig mégis csupán alkalmyszerűen használták, illusztrációnak vagy adatnak dolgozva fel a portréképeket, családi, történelmi vagy viselettörténelmi szempontokat érvényesítve; egészében még nem publikálták, nem elemezték. A mi munkánknak ez a feldolgozás, a képek sorozatának, mint egésznek értelmezése, abból, amennyire lehetséges, a műterem történetének, fényképész és modellje viszonyának, a műhelygyakorlatnak kibontása, mégis csak egyik, bár nagyon fontos részét képezi – s a megközelítéseknek azon sokasága miatt, amelyeket a hagyaték lehetővé tesz, a kutatás és feldolgozás e munka révén sem tekinthető befejezettnek.

Forrásfeltáró munkánk során az vált mindinkább érdekessé, miként lenne megragadható a képeken és a képek mögött látható, sejthető, társadalmi meghatározottságaiban élő ember. Sajátos forrásunk, Gondy Károly fényképész városi anomáliákat tárgyaló újságcikkeinek feltárása és elemzése után pedig világossá vált, hogy sem a személyes, sem a mesterségtörténet rajza nem alkotható meg a befogadó társadalom, a város megrajzolása nélkül. Munkánk során igyekeztünk a legapróbb adatnak is háttérrel építeni, s így minél életszerűbbé tenni a képet – csak remélhetjük, hogy az így keletkező kulissza elemei szétbonthatatlan, szerves egységet alkotnak, hiszen egyik elem sem fontosabb a másikinál: ugyanolyan súllyal esik latba a személyes történet, a mesterség, a társadalom és a város története – a fényképészletek, sorsok és pályák egyéni döntései és választásai, sikerei és kudarcai éppen úgy, mint az ezeket lehetővé tevő vagy éppen megakadályozó társadalmi környezet: a város.

Szubjektív szemszögű forrásaink feldolgozása révén eddig ismeretlen, mert megtapasztalhatatlan szemponttal bővíthet a vidéki fényképésmesterségről való tudásunk, hiszen ilyen személyes aspektusból eddig nem nyílt lehetőség megvilágítani egy mester életét, gondolatait, világnézetét, ízlését. Miután azonban a befogadó társadalmat ezen a szubjektív szemüvegen át szemléltük, a múlt kulisszájának felépítése során leginkább azzal kellett megküzdenuünk, hogyan tegyük a képet mégis általánossá. Noha az írás során sokszor éreztük úgy, hogy inkább regény, mint történelmi munka születik, ami elkészült, az talán mégsem fikció – éppen csak retusált fénykép.

Egy fényképésmester életén és személyiségén átszűrve egy társadalom, egy város rajzát találhatják tehát e könyvben, Gondy Károly fényképész szemével láttatva a XIX. század végi Debrecen; a fényképész tekintetében – és objektívjében – pedig a városlakók, a képek szereplőinek pillantása tükröződik vissza.

Ha sikerült a szemlélőket az eddig lehetségesnél személyesebb közelségbe engedni a képekhez – akkor e munka elérte célját.

*

A könyv jelen, digitális kiadása alkalmával, kihasználva az elektronikus tartalomszolgáltatás formátumát és tárhelyét, megpróbáltuk illusztrációként a lehető legnagyobb mennyiségű képanyagot csatolni a szöveghez. Feldolgoztuk a műterem utánrendelő könyveinek teljes képanyagát, 32.227 portréfotót, amelynek feltöltése folyamatos, s amelyet keresőmodullal ellátva könnyen használhatóvá tettünk, több irányú keresést téve benne lehetővé. Kibővítvé a szövegekőtti illusztrációs és dokumentációs anyagot, megnézhetők a Déri Múzeum Fotótárának a műteremben dolgozó mesterek keze alól kikerült egyéb felvételei is, csoportképek, tájképek, eseményfotók; és a műtermi gyakorlatot példázandó, teljes albumoldalak. Végül elkészítettük a nyomtatott kiadásból helyhiány miatt kimaradt képes verzókatalógust, amely megkísérel rendet tenni a műterem által

használt rektók és verzók sorrendjében, megközelítőleg évszámokhoz kötve azokat. A szövegben javítottuk az első kiadás esetleges tévedéseit, beledolgoztuk az új kutatási eredményeket, és ennek fényében a szöveget ezután is folyamatosan frissíteni tervezzük.

Az olvasóknak interaktív felületet nyitottunk, amelyen lehetővé kívánjuk tenni a felmerülő vitás kérdések megbeszélését, az előforduló hibák vagy téves következtetések jelzését, adatok, nevek kiegészítését, módosítását, esetleg saját képek feltöltését, illetve a múzeummal való kapcsolatfelvételt a gyűjtemény képeiből való igényléshez.

A FÉNYKÉPÉSZIPAR KEZDETEI DEBRECENBEN

A daguerrotypia 1840-es évekbeli, de főleg a vizitkártya 1854 utáni elterjedését követően, szerte az országban, így Debrecen vidékén is megjelentek az arc más azonnali megörökítésének ígéretével kecsegtető vándoriparosok. Voltak közöttük, akik csak az eszközöket árulták e mesterséghez, akadtak a szolgáltatásukat fényképezéssel is kiegészítő vagy megsegítő arcképfestők és rézmetszők, a fényképet olajjal festményé alakító, vagy festményeket fotográfiai úton sokszorosító vállalkozók.¹ A fényképezőipar e korai hősei még nem vetették meg a lábukat sehol, vándorlásuk során, egy-egy helyen néhány napot időzve csupán, kiadó szobákban szálltak meg, amely irodaként és alkalmi sötétkamraként is szolgált, s amelynek udvarán, egy ideiglenes deszkaalkotmányban vagy sátorban fényképezhettek, de sokszor már az előhívás után továbbálltak, s a kidolgozott képeket postán továbbították a megrendelőknek.²

Ilyen vándorfényképészként érkezhetett a városba, talán a nyári vásár idejére, 1861 közepén Szentkuty István „fényképész és gyógyszerész” is, aki azonban, meglátva a fényképész nélkül szűkölködő városban a szabad piac lehetőségét, már nem állt tovább.³

Szentkutynak ekkor még Pécsen volt önálló műterme, sőt, éppen ez idő tájt készült úgy fejleszteni azt, hogy ne csak a kép kidolgozása, hanem maga a felvétel is „szobában” történhessen, miáltal „a gép előtt ülő egyén nem lesz háborítva sem bámészkodó idegenek, sem az idő viszontagsága által”.⁴ Debreceni hirdetésében címet nem ad meg, könnyen lehet, hogy ezek az első felvételek még szabad ég alatt vagy sátorban, vásári körülmények között történtek – decemberben csak a napsütéses órákban, borús időben csak 11-től 12-ig vállalt felvételeket, noha pécsi műtermében októberben egész nap dolgozott – s a Debrecenben elkészített képeket Pécsen dolgozta ki, ahogy ezt más kollégái is megtették később.⁵ Másfél évvel későbbi hirdetésében ígéri, hogy „a vásár alatt úgy mint máskor is a most divatban levő vizitkártya alakú fényképecskékkel [...] élethű és finom eredetiben és másolatban szolgálhatok – postai szétküldés mellett”.⁶ **KÉPI [szechenyi]**

1861 végén karácsonyi és újévi ajándékkul ajánl általa készítenő arcképeket, de talán a megrendelések sokasága miatt, nem végez a vállalt munkával idejében; ezért a következő évben már december elején figyelmezteti erre a közönséget.⁷

1863 elején a fényképészt a városban már „végsőképpen megtelepedett”-nek nevezi egy újságcikk, akinek állandó címe is van immár a Széchenyi utcán, fényrajzi műteremmel, ahol külföldről hozatott, egyszerre négy vizitképet előállítani képes, kettős tárgylencsés gépet és szakértő, párizsi segédet alkalmaz. Noha a „közönség kíváncsiainak” ezen a helyen is „szép sikerrel tesz eleget”,⁸ miután azt tapasztalta, hogy „Debrecenben a magyar fényképész is megélhet”, elhatározta „egy a legújabb minta szerinti emeletes fényírdát” építtetni.⁹

Amikor azonban Szentkuty új fényírdáját márciusban építeni kezdi, az már csak a második lehet a városban, mert januárban a Piac utcai Schäfer háznál megnyílt Müller Lajos fényírdái terme.

Debrecen első állandó fényképésze tehát Szentkuty István volt, de az első önálló fényírdát Müller Lajos építtette.

Mindketten fontos szerepet játszottak, nemcsak a debreceni fényképezőipar kezdeti történetében, de könyvünk hőse, Gondy Károly sorsának alakulásában is.

Szentkuty szerencsés pillanatban érkezett: Debrecenben ekkor zajlott le az a város történetében egyedülálló, ekkor is alig néhány évig tartó szellemi pezsgés, amelyet az önkényuralom szorításának lazulásakor érzett szabad levegő táplált: vállalkozó kedvű, friss szemléletű, szabad szellemű, önerőből felemelkedett, külföldet járt polgárok hallatták ez idő tájt a hangjukat, egyesületek alakultak, építkezések kezdődtek – az ifjú kapitalizmus küldte követeit. A polgári gründolások egyik legjellegzetesebb alakja és előmozdítója Farkas Ferenc vaskereskedő, iparkamarai elnök, „minden hazai ügy mecénása” volt, aki igazi polgárként és széplelekként elsősorban a kulturális kezdeményezéseket támogatta. Számos együletben viselt tisztsége mellett ő volt a Zenede egyik alapítója és első elnöke, a Színügyegylet elnöke és az általa kiadott egyleti

közlöny, a *Hortobágy* című „közhasznú és mulattató hetilap” megindításának ötletadója, valamint, s nem utolsósorban, az éppen ekkor elkészült, első állandónak nevezhető színházépület, a péterfiai deszkaszínház megépítésének kiharcolója, mecénása, művészeti tanácsadója, később a kőszínház lelkes szorgalmazója és az érte indított gyűjtés vezetője.¹⁰ Ő volt az, akit minden bizonnyal nem volt nagyon nehéz meggyőznie Szentkutynak, hogy frissen épült, Piac utcai házának udvarára fényképszőműtermet építtessen, s azt éppen neki adja bérbe, hiszen törekvéseik egymást támogatták. Így történt, hogy „az emeletes üvegtermet Vecsey úr építteti, a művészetek lelkes barátja, Farkas Ferenc úr udvarán és költségén, kinek e tényét bátran azok közé sorolhatjuk, melyek városunk szépítése és emelése ügyében történnek és a kor érdemkönyvébe íratvák”.¹¹ Vecsey Imre egyébként szintén e lelkes, a haladás érdekében mecénás-hajlandóságú polgárok egyike volt (és véletlenül Farkas Ferenc szomszédja), építőmester, akinek a polgáriasodó, városiasodó Debrecen ma is látható, jellegzetes arcát köszönheti. Ő volt az építője s néha tervezője is számtalan olyan belvárosi lakóháznak, mint a Csanak- vagy a Sesztina-ház; és középületeknek, mint a kőszínház, a gőzmalom és a gázgyár. **KÉP2** [piacutca9]

Az építkezésről hírt adó újsághírekből bajos lenne megállapítani, milyen lehetett az emeletes üvegterem. Ebben az időben már több módon hoztak létre ilyen rendeltetésű helyiségeket: vagy egy épület belső, zárt udvarán húztak fel faszerkezetes, üvegfalú, ideiglenes építményt, vagy kihasználatlan tetőtereket építettek be, olykor a tető teljes elbontásával és emeletráépítéssel, az utcára néző üvegportál kialakításával, vagy egy másik házhoz építettek melléképületet.¹² A fogalmazásmódokból mindegyik változatra lehetne következtetni, hiszen előfordul a „legújabb minta szerinti *emeletes fényirdát* (építettek)”, az „*emeletes üvegtermet* Vecsey úr építteti Farkas Ferenc udvarán”, a „Farkas-féle piacutcai házban lévő fényirda”, a „fényirdát szerel föl a Farkas-háznál”, „a Farkas-ház *emeletében* lévő fényirda”, végül a „fényirdai *épület*” fordulat egyaránt.¹³ Egyik sem zárja ki a másikat, hiszen emeletes éppúgy lehetett a fényirda a tetőtérben (lásd pl. Simonyi¹⁴), mint ahogy udvaron levőnek mondják akkor is, ha az emeletre vagy a tetőtérbe kellett felmenni, hiszen onnan esett a bejárás, nem az utcáról (lásd Strelisky¹⁵).

Vecsey Imre tervrajzából és az építési engedély kiadását jóváhagyó iratból azonban kiderül, hogy a fényirda külön, emeletes épületben van ugyan a ház udvarán, mégis a házban magában, mert ebben az esetben a „folyamodó Hatvan utca 1584ik számú házának déli szárnyát, mely jelenleg földszinti épület” építtette át „szabályszerű fél ereszes fedél alá, emeletesre”.¹⁶ A tervrajzon látható, hogy a fényirda három vagy négy helyiségből állott, bár sajnos a funkciókat nem tüntették fel rajta. A földszinten lehetett a váróterem, az öltöző és az iroda, az emeleten pedig középen a felvételi terem, szélről pedig a laboráló helyiségek (érzékenyítés és kazettacsere, előhívás, mosás, retusálás és kasírozás, mint minimálisan szükséges funkciók számára, amelyek közül az egyiket ráadásul teljes sötétségben, a másikat nappali világosságnál kellett végezni). A tornyocska, mint természetes napfénnel megvilágított helyiség szolgálhatott a képek másolására. A rajz nem teszi egyértelművé, de a tető dőlésszöge, (és a hírekben olvasható 'üvegműterem' kifejezés is) arra utal, hogy az építmény teteje üvegből volt, amelyet a betervezett oszlopok tarthattak, hiszen az udvaron álló épületbe még a nagy ablakokon sem áramolhatott be a fényképezéshez elegendő fény; a hátsó fal pedig nem lehetett üvegből, mert azt a szomszéd épület takarta el. **KÉPEK3** [tervrajz, piacutca9_udvar, vecseyhaz]

A fényirda-helyiség a Piac utca 1584 szám alatt két hónap alatt készült el: 1863. április 15-e körül kapták meg rá az építési engedélyt, ekkor kezdhették a munkálatokat, június 7-e körül pedig már „közhasználat végett megnyitattott”. Június 21-e előtt helyezték el a kirakatokat a Farkas-ház bejáratában, amelyekben megtekinthetők voltak a fényirdában készült, „helybeli ismert egyéneket ábrázoló arcképek.”¹⁷ **KÉP4** [bagdifoto] A fényirda „építésénél a célszerűség mellett a kényelemre is nagy gond fordított s tisztelt vendégei elfogadására csinos társalgóterem szereltetett föl. A váróterem a felvételi helyiségtől el lévén különítve, a fényképezés háborítatlanul mehet véghez, s ezentúl az élethű, élesrajzú, finom s tiszta képek készítését borús vagy szeles idő nem akadályozhatja.”¹⁸ „Szentkuty úr fényirdáját a legújabb modorú gépezetekkel, drapériákkal bőven és ízletesen” szerelte fel.¹⁹ **KÉPEK5** [szentkutyverzo_1, szentkutyverzo_2, szentkutyrekto_1,

szentkutyrekto_2]

Mindeközben Müller Lajos, aki 1862 őszén kért engedélyt a várostól fényirdai terem építhetésére,²⁰ 1863 januárjában közhírré teszi annak megnyitását a Piac utca 2140 szám alatti ún. Schäfer-háznál. Tervrajzok híján nem tudható, ez a megjelölés a házat vagy a ház udvarát jelenti-e; az azonban, hogy télen is dolgozott, valamint, hogy a lakása is ebben az épületben volt, inkább a hozzáépítéses megoldást valószínűsíti, s nem kifüthetetlen, könnyűszerkezetes udvari helyiséget.²¹ Üzletnyitásáról a fényképész kicsit furcsa szövegű hirdetést jelentet meg, amellyel mintha nem is fotóműtermet reklámozna: „minden alakban és nagyságban képek, úgy a természet valamint másolatok után, a leghívebben találva készíttetnek. Nemkülönböztetve tájképek, acélmetszetek, festések, épületek, úgyszintén hullák is a legtisztábban és legélesebben készítve szolgáltatnak ki”.²² **KÉP6** [berzekihaz, berzekiudvar]

Müllert ebben az időben jól ismerte már a debreceni közönség, hiszen vándorló táncmesterként évek óta tanította a debreceni előkelő családok fiait és lányait táncolni,²³ ahogy nem mulasztotta el tánciskoláját megnyitni ezen az őszön sem.²⁴ Fényképezni sem most kezdett, 1860-ban már Rozsnyón dolgozott (meg talán Rimaszombatban is: vándorfényképész lehetett); és nem csak Debrecenben volt úttörő, mert ez év szeptemberében, a kolon megnyitása előtt, Miskolcon is fényirda építését hirdeti, amely ott szintén az első volt: a Széchenyi utca 4 szám alatti Noszticius házban működött, 1865-ig. Debreceni elfoglaltságai idején a miskolci műtermet egy megbízottja vezette, majd 65-ben Götz Károlynak adta azt át, aki még 1880-ig dolgozott benne.²⁵ Maga Müller 1870 körül végleg felhagyott a fényképezéssel,²⁶ s ezután minden idejét a táncitanításnak szentelte. **KÉPEK7** [mullerportre, mulleregesz]

Ekkor azonban Müller fényképész még hiszi, hogy megállhatja a versenyt, és terjeszkedik, gyarapodik, új technikákat tanul, hogy a közönséget magához édesgesse. E célból először júliusban „fényirdai terme mellé egy külön, fényesen bútorozott elfogadási termet épített”,²⁷ ősszel pedig új berendezéssel és „új díszítménnyel látja el műcsarnokát”.²⁸ Egyetlen városbeli versenytársával azonban nemcsak fényirdája díszítményeivel, hanem fényképeinek minőségével is megmérkőzik, amikor mindketten elkészítik a főiskolai tűzoltóegylet 80 tagjának csoportképét, s azt mindketten közszemlére is teszik kirakatukban. Mindkét felvétel kétségtelenül éles volt, de Müller a maga képét még meg is színezte némileg²⁹ – bár (s talán éppen ezért tette) az olajjal átfestett, színezett kép inkább Szentkuty profilja volt.³⁰ Később a város nevezetes épületeinek s pontjainak fényképsorozatot árúsítja, s miután ezen az őszön „a Pesten létező porcellán-fényképészeti társulatnak tagja lett, képesítve van a még kevésbé ismert porcellán-fényképekkel a közönség szolgálatára állani”.³¹

KÉPEK8 [mullerverzo_1, mullerverzo_2, mullerkep_1, mullerkep_2, mullerkep_3, mullerkep_4]

Szentkuty Istvánnak azonban nincs ínyére ez a verseny, vagy már ekkor nagyobb szabású tervei vannak egy vidéki fényirdánál, mert még mielőtt megnyitná azt, májusban, már felbukkan egy újsághírben Simonyi Antal neve, bár ekkor még úgy érthetni, hogy Szentkuty debreceni műterme Simonyi pesti műintézetének mintájára készül („a Simonyi fényirdájának alakjában” fog megnyílni³²).

Nyáron azonban kiderül, hogy a kapcsolat ennél komolyabb: augusztusra Szentkuty összeszedi a cőkmókját és frissen megnyílt műtermét hátrahagyva, Pestre költözik – a fényirdát pedig majd Simonyi Antal, az „országosan ismert pesti fénykép-művész” működteti tovább.³³

Amikor Szentkuty 1863 augusztusában elmegy Debrecenből, feleségét hagyja itt a műterem felszámolására, a megrendelések teljesítésére, ahogy valószínűleg már Pécsről való távoztakor is tette: Papp Anna képzett fényképésszé válhatott az évek során.³⁴ Az új bérlőt is Szentkuthyné fogadja a műteremben, és ő marad a „főfelügyelő” az átépítés munkálatai alatt is. A Debrecenbe érkező Simonyi Antal ugyanis először nekilát „újabb és célszerűbb építkezésekkel” rendezni a műtermet, annak „alakításánál s felszerelésénél lényeges változtatásokat” tenni.³⁵ Építkezésre ugyan túlzott mértékben nemigen lehetett szükség, hiszen a műtermet még alig kezdték el használni, nem tudjuk azonban, Szentkuty mit hagyott itt a felszereléséből, s mit kellett újonnan beszerezni. A végül „gazdagon berendezett fényirda” szeptember 27-i megnyitását követően

Simonyi még egy pár napig Debrecenben marad, hogy személyesen indítsa be az üzletmenetet, de az itt készített képeket már pesti műtermében másolja és installálja.³⁶ Valószínűleg csak az általa, e rövid idő alatt személyesen készített képekre volt ez igaz, mert távozásakor „egyik legügyesebb segédének vezetésére bízandja” műtermét,³⁷ aki bizonyára birtokában volt a fényképelőállítási processzus teljességének. **KÉPEK9** [simonyiverzo_1, simonyiverzo_2, simonyiverzo_3, simonyirekto_1, simonyirekto_2, simonyirekto_3]

Noha a forrásokban egyetlen szó sem esik ennek a bizonyos segédnek a kilétéről, a magyar fényképészeti szakirodalom hagyományosan Gondy Károllyal azonosítja.³⁸

A következő év balszerencsével indul Simonyi számára: pesti műtermében egy kollódiumos edény felrobbanása okozta tűz „minden gépet és szert semmivé tett”, a fényirda emeleti része teljesen leégett.³⁹ Kárát ugyan megtérítette a biztosító, de érthető, hogy a műterem renoválása illetve az új, Duna parti műtermének felépítése körüli gondok és beruházások mellett kevesebb ideje és figyelme jutott debreceni üzletére. A saját al-dunasori házában 1864 nyarán megnyitott új fényirda így lassan a debreceni végét is jelentette; bár egy ideig még együtt szerepel a két cím fényképei verzőján. Lehetséges, hogy 1865 első felében, művezető irányításával, még fenntartotta a debreceni üzletet, mert 65-ben egy hír két éven át tartó működéséről beszél – de ősszel már bizonyosan nem volt Debrecenben.⁴⁰ 1864 nyarán súlyos betegség után, 55 éves korában meghalt Farkas Ferenc is, s ez a fordulat szintén nem biztosította a műterem jövőjét. A helyiséget Simonyi elköltözése után soha többé, de legalábbis nagyon sokáig nem fényirdaként hasznosították – mert azt nem tudjuk, hogy az 1918-tól több mint húsz éven át ebben az épületben dolgozó Bagdi István fényképész a régi termeket használta-e. A házat 1972-ben, az Arany Bika új szárnyának építése miatt lebontották.

Az év további részében a debreceni lapok Müller Lajos hirdetéseivel és reklám-híreivel vannak tele: olcsó és 24 óra alatt elkészülő rendelésekről, minden időjárási körülmény ellenében való fényképkészítésről, újonnan berendezett fényirda-helyiségről, kisiskolásokról készített arcképsorozatról – és segéde fényképészeti vegyszerekkel elkövetett öngyilkosságáról olvashatunk.⁴¹ Nagyobb igényű vállalkozása volt annak a díszes „bazár-albumnak” a kiadása, amely az alföldi aszály okozta éhínség enyhítésére, pesti példa nyomán jótékonyági bazárt rendező debreceni hölgyek képeit tartalmazta, akiket az általuk árusított termékekkel örökített meg. „Ez album, mely huszonkét arcképet s azonkívül Debrecennek négy nevezetes pontját foglalandja magában – 10 frtért lesz kapható”, s „jövedelme egyrésze az ínségesek javára van följánlva.”⁴² Müller fényképész tehát ekkor már ezt is megengedhette magának.

1864. december 18-án megjelent hirdetésében arról értesíti a közönséget, hogy „műtermében jelenleg oly fényképész működik, ki Bécs és Pest legelső műtermeiben több évet töltvén, a fénykép-művészetben annyira gyakorlott, hogy a fényképeket élethű színezettel előállítani képes”, s „e legújabb találmányú chromo-képek a legkedvesebb újévi ajándékot képezhetik.”⁴³

Talán nem tévedünk nagyot, ha e fényképészt, akár az előbbieken a segédet, Gondy Károllyal azonosítjuk, aki hamarosan megnyíló önálló fényirdájában hasonló szövegű hirdetésben ajánlja – saját magát.⁴⁴ Nem zárható ki ugyanis annak a lehetősége, hogy a Simonyi műterem bezárása vagy pangása miatt állás nélkül szűkölködő Gondy alkalmilag Müller segítségére volt, mint „ügyes chromo-festő.” Aki ugyanis chromo kép (vagyis üveglap mögé helyezett, egy vagy többretegű színezett fénykép⁴⁵) készítésére vállalkozott, annak vagy gyakorlott festőnek kellett lennie, vagy külön festőt kellett alkalmaznia – márpedig Gondy, már Simonyinak is rajzkészsége révén volt segítségére. Igaz, festőakadémiát nem végzett, így Müller következő, januári hirdetésének szövege, melyben a nála készülő chromo-képek nagyszerűségét azzal támasztja alá, hogy azok készítésére „rövid időre egy széptehetségű ügyes akadémiai festőt nyert meg”,⁴⁶ éppúgy betudható a hirdető közönségvadászó túlzásának, mint Gondy személye elleni érvnek.

Már november 27-én hírt ad arról a *Hortobágy*, hogy a városban épülő harmadik fényirda a Cegléd utca 27 szám alatt „a közel napokban már megnyílik – e fényirda tulajdonosát nem kevésbé ajánlja

az, mikép a fővárosnak egyik első műtermében huzamosb ideig dolgozott közmegelegedésre”.⁴⁷ Ha az előbbieken elfogadtuk, hogy Simonyi (akié „a fővárosnak egyik első műterme”) segédje Gondy volt, akkor e meg nem nevezett fényképész személyében is őt kereshetjük, annál is inkább, mert ezen a címen ő nyitott műtermet, e hír megjelenése után nem sokkal.

GONDY KÁROLY (1836-1909)

KÉP10 [divany]

Gondy Károly 1836. október 4-én született Pesten: Carolus Adolphus Gondy néven van bejegyezve a terézvárosi római katolikus anyakönyvbe. Anyja Theresia Gondy, „nobilis domicella”, tehát nemes, de legalábbis előkelő kisasszony, úrhölgy, a gyermek pedig „spurius”, azaz fattyú. Keresztvíz alá is egy leány, Anna Vogl tartotta az újszülöttet.⁴⁸ A szülőkre vonatkozó következő adatot a gimnáziumi anyakönyvekben találjuk: itt a gyermek atyja/gondnoka megnevezésű rovatban a „Gondy Károly, kasznár, Nagy-Várad” bejegyzés szerepel.⁴⁹

Miután e két adatot semmi más nem támasztja alá, bármilyen regényes történetet kerekíthetnénk Gondy Károly születése köré; a névazonosságot és azt a körülményt tekintve, hogy az idősebb Gondy viszonylag korán meghal, az is lehetséges, hogy nem a férje, hanem az apja volt Teréziának; a leány pedig talán rokonoknál lakhatott Pesten – hiszen ha szolgálóként dolgozott volna, akkor sorstársaihoz hasonlóan, „ancilla”-ként szerepelne az anyakönyvben – a gyermek apja meg csak később, vagy egyáltalán nem követte őt Pestre. Feltételezésekre azonban nem támaszkodhatunk, így biztosan nem azonosíthatjuk senkivel azt a személyt, akit Gondy édesapjaként emleget. „Apám igazán jeles tudor és még jelesebb tollú levelező volt, még hozzá őt klasszikus nyelven”.⁵⁰ „Boldog éveim álmaiból még most is néha megélénkül emlékezetemben Schmid Kristóf azon szép elbeszélése, melyben a megelegedettség jutalmául a legkisebb kenyérkébe volt az arany belesütve. Ma nem bíznám e mesében, valamint édesapám már akkoriban sem bízott, a midőn velem egy lisztféreg nagyságú kiflit vitetett fel a városházára, a miért a kifli készítőjét, filigrán kézi ügyességéért, keményen megjutalmazták”.⁵¹ Gyermekkorára visszaemlékezve mindenesetre többször is árva gyermekként aposztrofálja magát,⁵² s az tény, hogy mire elkezd a második gimnáziumot, vagyis 12 éves lesz, az anyakönyv gondnok-rovatában már Richter Benjámin, Újvilág utcai szabó neve szerepel.⁵³ Az Újvilág utca és a vadszőlő-lugasos belső udvarú ház lesz ezután Gondy Károly otthona is, tanulmányai során mindvégig. Richter egy ízben mostohaatyjaként van bejegyezve,⁵⁴ gyámjaként így valószínűleg édesanyja férje is volt, de erre sincsen adatunk. **KÉP11** [richter]

Elemi iskolába a Németh Endre főtanító vezetésével, talán a Plébánia utcában működő, „Pest szabad királyi városa nyilvános magyar tanodájába” íratják, ahol első rendű, de nem jeles tanuló. Tanulmányait 1842-43 körül kezdhette, hogy a „kezdők” és „olvasgatók” korán túljutva, 1844 őszén az első osztályban katolikus hittant, betűvetést, összhangzást, magyar és német olvasást, írást, fejből és számokkal való számolást, helyesírást tanuljon, és „divatos magyar szokat gyakoroljon”. A második osztályban mindez bibliaismerettel, nyelvtannal, szépírással, honi történettel és földleírással egészült ki.⁵⁵ A harmadik osztályt ez időben vezették be,⁵⁶ nem tudjuk, Gondy elvégezte-e azt is, arról nincs adatunk, mit csinált az 1846/47-es tanévben. „Nyolc éves koromban a második elemi osztályban arról voltam nevezetes – meséli iskolai élményeit – hogy szépen és helyesen tudtam írni. Az év végén tett vizsga alkalmával szépen felöltöztettek, és akaratom ellenére kesztyű-békóba szorították kacsóimat. Kínomban majdnem megtanultam füttyölni. Tanner István tanítóm – ki később énekes lett és ez utóbbi minőségében a helybeli színháznál is volt szerződötve – egy hosszú szál krétát nyomott a markomba. Így állottam ki a nagy hallgatóság előtt az emelvényre, melyen egy nagy fekete tábla díszlett. E nem várt kitüntetéssel felébredt bennem bizonyos neme a büszkeségnek és az öntúlbecsülésnek. Mint a nap hőse érezhetően nőtt alattam a föld, míg a díszes közönségen végigpillantottam. Diktáltak azok a pesti sváb bürgerek sok cifra mondatot, de nem fogtak ki rajtam. Egy gazdag, Wagner nevű pékmester, kinek Tóni fia velem ugyanazon osztályba járt, nagyon zokon vette, hogy nem az ő fiát érte a kitüntetés, ugyan csak meg

examinált. Ennek azonban felsültem. Azt találta diktálni: „Egy száz forint” – én pedig azt írtam: „Egy százsz forint”. Tanner azzal mentett ki, hogy német fiú vagyok, amilyen ő maga is volt. Hiszen azért járatlak Németh András magánintézetébe, mert ő volt az egyedüli magyar tanító egész Pest területén.”⁵⁷ „Gyermekkoromban szerepelt a nevem az iskolai aranykönyvben. Akkor nem magam, de tanárom írta belé a nevemet, [mint] kitüntetést”.⁵⁸

Az 1847/48-as tanévben, 11 éves korában adják be a Piarista Gimnáziumba, fizető diáknak – s ez a státusza végig nem változott: tanulmányainak egész ideje alatt közepes tanuló volt, (egyedül németből volt végig jelese), semmilyen értelemben vett rendkívülit nem produkált, a hivatalos bejegyzéseket soha nem kísérik az anyakönyvben megjegyzések. Osztályfőnöke Szepesi Imre volt, a görög és latin nyelv tanára, a zenei nevelés buzgó harcosa. Az ő tanítványa volt Bignio Lajos, a bécsi Operaház magánénekese, Gondy osztálytársai közül pedig, néhány évig, amíg ki nem maradt, Káldy Gyula, a pesti Operaház leendő igazgatója – akihez felnőttkorukig megmaradó barátság fűzte Gondyt⁵⁹ – és a Bogisich testvérek, a belvárosi csizmadia fiai, akik közül Mihály zenetörténész és címzetes püspök lett. Gondy Károlyba is ez a tanára csepegtethette a zene iránti szeretetet. „Magam is e jeles rendnek köszönhetem, hogy most magyarul és nem németül írok – állítja Gondy. – Horváth Cyrill, Szepesi Imre, Somhegyi Ferenc, volt jeles tanáraink mentettek ki a német hínárból, mibe magyar iskoláink a forradalom után kerültek. 1848/49-ig 86-ra emelkedett a magyar lapok száma – 1850-ben visszafojtott lélegzettel lestük a magyar irodalom agóniáját: 9-re apadt a lapok száma.”⁶⁰

Gondy nem mesél ugyan nekünk a márciusi, forradalmi eseményekről, de hogy akaratlanul is részese kellett, hogy legyen azoknak, még ha tevékenyen nem is ártotta bele magát, azt már csak nevelő iskolája miatt is valószínűnek kell tartanunk. „A piaristák gimnáziumi épületének a Városház-térre s Kötő-utcára szolgáló dúcos sarki termében hallgattuk [...] tanárunk intő szövegét, hogy hazamenet ne elegyedjünk az ablakaink alatt hullámozó sokaságba, mert politika nem gyermeknek való. Pedig, ha szavával csillapított is bennünket, saját megjelenése annál izgatóbban hatott reánk: sötét papi ruháján, épp a szíve fölött ragyogott a háromszínű magyar kokárda. És már óra letelte előtt zúdultunk is ki a térre” – olvashatjuk a Gondyval egyidős Porzó visszaemlékezéseiben március 15-e napjáról.⁶¹ A későbbiekéről pedig: „Állni ugyan állt még a mi iskolánk, de már mi csak félgőzzel dolgoztunk. Mienk volt az utca, s a hol valami rezzenet, pezsdülés mutatkozott, oda rohantunk.”⁶² Ha Gondy nem látta is Petőfit és Táncsicsot személyesen, az események hatása alól nem vonhatta ki magát; az ostrom pedig közvetlen élménye volt: „Pest város bombáztatása alatt hány éjet virrasztottam át mint gyermek a fapincében! Mennyit remegtem, midőn a bombák égő üstökkel fejem felett elsurrantak, míg végül az utolsó éjjel a Kálvárián Jézus keresztfája alatt bevégezhettem kinszenvedésem stációit!”⁶³

Később, az önkényuralom ideje alatt a Piarista Gimnázium épülete a filozófus, drámaíró Horváth Cyrill vezetésével, a diákokra is kihatóan, az ellenállás fészke lett, a németesítésre irányuló törvények és szabályozások negligálásával a magyar függetlenség, szellem és nyelv védelmezője: olyan korban, amikor a lelkes magyarság „egyazon jelentésű volt a szabadgondolkodással”.⁶⁴ Az iskola vezetésének merész sakkhúzásai folytatódtak mindaddig, amíg Gondy e falak között tanult, s így ez a hely lett az, mely identitástudatát, eszmerendszerét, tartását egy életre meghatározta. Tanárai mind erőteljes magyaros szellemben nevelték diákjaikat: a bölcsészdoktor Baranyai Zsigmond csakúgy, mint a matematikát és természetismeretet tanító Barts Ferenc s a matematikai szakkifejezések magyarítását is elvégző latintanár, Sümeghi Pál. Kisdiákként latinórán azt skandálták: „Amo, amas, amat – szeretem a magyar hazát”.⁶⁵ Somhegyi Ferenc előadásaiban, Porzó szerint, a „vitam et sanguinem” felajánlásával befejeződő tananyag ismertetése után „elsiratta a bécsújhelyi vértanúkat s pap léteire is kételkedett benne, vajon a halotti szentség fölvétele megváltotta-e Lipót császár lelkét, ha csak az Istennek különös kegyelme nem.”⁶⁶ Az irodalomoktatásban „csak a Bach-korszakban tértek rá a hazai remekírókra; de elég hézagosan, mert csak legrégibb magyar íróinkról szólott nekünk a professzor. Első helyen a latin classicusokkal a németek váltakoztak. Csak midőn Toldy Ferenc Magyar irodalomtörténete jelent meg [1851-ben], soroztatta be azt kötelező tantárgyul az osztrák közoktatásügyi miniszterrel folytatott hosszú harcok

után a mi lelkes igazgatónk, Horváth Cyrill.”⁶⁷ Gondy műveltségének ezen eredményesen és tartósan lerakott alapjai felnőttkori tájékozódásának irányában, könyvtára összetételében is megfigyelhetők, kimutathatóak; olyannyira, hogy debreceni lakása szalonjának – vagy talán könyvtárszobájának – mennyezetének stukkódíszei közé Goethe Faustjának kéziratkeercseit is megformázták.

A hatodik osztályba Gondy már ismételt próbatét után léphet csak fel, de teljesítményével ekkor tűnik ki először – és utoljára: „remek írása által a próbatétten minden hallgató figyelmét magára vonta” – jegyzi be a naplóba Szepesi Imre.⁶⁸ Ebben az évben minden tárgyból igen gyengén szerepel, sokat mulaszt, betegség miatt 177 órát az első félévben, fölfogása lassúnak, előadása lankadtnak, akadozónak ítéltetik. Arra a kérdésre, hogy mi legyen jövő hivatása, mindenestre iskoláinak folytatását ígéri, hogy milyen irányban, azt még nem konkretizálja. A következő félévben azonban ugyanezen a kérdésre már „nem tudatik” a válasza.⁶⁹ „Midőn az érettségi vizsgák közeledtével egyenként megkérdeztünk, ki milyen pályát választ, [...] az osztálytanár [...] én tőlem ugyan hiába kérdezte, még a mai napig sem tudom, mi lesz belőlem! Örökké függetlenséggel álmodom... Inkább [legyek] utolsó független szolga, a bérelt uraktól irtózom!” – mondja később erről.⁷⁰

Ebben az 1853/54-es tanévben, a VII. osztály első félévének végén Gondy Károly rossz előmenetele miatt elhagyja az iskolát. Másfél évvel az érettségi előtt tehát abbahagyja gimnáziumi tanulmányait, s később sem fejezi azt be! Nem tudható, hogy az iskola tanácsolta-e el Gondyt, vagy gyámja elégette meg a fölösleges pénzkidobást, és készítette jövedelmezőbb pályára menni, esetleg elapadt volna a pénzforrás, vagy ő maga határozott így.

Gimnáziumi éveire, és egész, pesti belvárosban töltött gyermekkorára, pajtásaira, mindazonáltal, szívesen és büszkén emlékszik vissza. „Hajdan nem vashattal és égő szivarral járt iskolába az aranyos ifjúság, volt egyéb cipelni valója. A Páriz-Pápai szótár egy magában nyomott két kilót, a Véga logartáblái is vagy egy kilót. A sok rendes iskolai könyvön kívül hurcoltuk a magyar, német, latin, görög chrestomathiákat, mindmegannyi cserepes virágültetvények a klasszikus és modern irodalom chaosából. Ha aztán úgy azt a tudomány-quodlibetet, a könyvrakományt letehetjük, miénk volt a világ – azaz csak Budapest széles Új világ utcája. A vármegye pontja mellett futkostunk, szedtük a hátunkra a kőnél keményebb labda-ütéseket.”⁷¹ „Gyermekekori remek labdáim a szomszédunkban lakott politikus csizmadia Kmety műhelyében készültek. A csizmadia jeles vérből vette eredetét, Kmety tábornok, és az itt helyben [Debrecenben] is elég ösmeretes Dr. Kmetty édes testvére volt. Köztök mindenestre a csizmadia volt a legügyesebb [...]. Főképpen bátorsága dicsérendő, nagy dolog volt a forradalom lezajlása után nemzeti színt nyilvánosan vagy pláne cégéren látni. Kmety István címtáblája nemzeti színben ragyogott. Labdáit azonban fekete-sárga bőrből készítette. Vajon miért? „Hadd üssék” – refrainirozta mindég a jó öreg, a midőn a kétgarasost érte a markába nyomtam.”⁷² „Gyermekekoriomban akadt Pesten a többiek között olyan ostoba háziúr, ki egyik bolond napján a házán az 1838. március 13-iki árvíz magasságát jelölő táblát magasabbra tette, hogy a gyermekek karmolásaitól jobban megvédhesse. Én, mint egyike azon Rontó Páloknak, nevettem magamban a Hausherr ily furfangos ötletén, hogy éppen csak a tábla anyagát és nem a célját tartja szem előtt. Másnap gyönyörködve szemlélte a nyitott ablakában a háziúr, amint gebbeznek a gyerekek egymás hátán a felmagasztalt tábla után kapkodva. [...] Ha jól emlékszem, szinte áprilisban történt, mert a bigézést épp akkor hagytuk félbe. [...] Sokat is viccelték az okos Hausherrt, hogy a víz az Újvilág utcában kivételesen csak az ő háza előtt volt egy öllel magasabb. Később aztán nem állta a sok vekszt – a táblát egészen eltávolította. Háziúr! Hát járja az ily ámtás és népbolondítás? Jöjjön le miközénk és imádkozzék a néppel azon örök, elhordhatatlan emléktábla előtt, amelyen az aranyba vésett kéz az 1848. március 15-ére mutat! Megengedni lehet, de végképp megbocsátani, elfelejteni az igaz honfiak ellen elkövetett merényletekért: soha! A történelmet nem lehet megcsonkítani, sem meghazudtolni!”⁷³

Abban a tanévben, amikor elhagyja a Piarista Gimnáziumot, Gondy Károly már másodéves a József Ipartanodában⁷⁴; vagyis legalább másfél évig két iskolát végzett egyszerre. Így nem csoda, ha

figyelme lankadt volt; s ez megmagyarázná a rengeteg hiányzást is.

A mesterségválasztás, az iskolaváltás okait nem ismerve, csak lehetséges indokként merülhet fel Gondy Károly szeretete a művészetek, a rajzolás iránt. Többször említi, hogy művészettel gyermekkorától foglalkozik, s egy ízben azt is elmeséli, hogy „sokat rajzoltam mások, többnyire idegenek emlékkönyvébe, kik a jobb kezemben nem annyira baráti jobbot, mint a jobb rajzolókat becsülték. Hol lángoló szívet, hol hit-remény-szeretetet, hol egy tört oszlopot nefelejcsék és rózsákkal körítve festettem az aranyszélű lapokra”.⁷⁵ A rajzolás kedvtelése mellett érdeklődését leginkább a természettudományok, a műszaki ismeretek, a technikai vívmányok kötötték le – az Ipartanoda pedig olyan iskola volt, ahol e két szenvedélyt egyszerre elégíthette ki.

Az Ipartanoda az 1851/52-es tanévtől, mint az egyetem mérnöki intézetével egyesített technikai intézet kezdte meg működését – korábban tehát, még ha akart sem járhatott volna ide Gondy. Tanulmányait még ő is a Ferencrendiek kertjében álló kis épületben kezdte meg, az iskola 1854 októberére telepedik át a budai várba, az Országház utcába. A technikai osztályban, amelybe Gondy is járt, az 1853/54-es tanévben 74 diák tanult, 12 tanártól, évi 12 forintos tandíj ellenében.⁷⁶

Miután Gondy nem érettségizett le, nem iratkozhatott egyből második osztályba, így el kellett végeznie az előkészítő osztályt: 1852 októberétől, 16-ik életévét átlépve, ezt már megtehetette, s „a fölvételhez megkívántató előismeretekről: számolási ügyességéről, a magyar és német nyelvbéli jártasságáról” bizonyosságot tudott tenni.⁷⁷ A következő évben aztán az előkészítő osztály minden tárgyából bizonynyal sikeresen letett vizsga után, fölvételt nyert a technikai osztályba. Itt technikai fizikát, természetrajzot, általános és technikai kémiát, gyakorlati geometriát, felsőbb mennyiségtant, géptant, ábrázoló geometriát, polgári építészetet valamint út- és vízépítészetet tanult, utóbbiakat természetesen rajzoktatással és tervrajzkészítéssel egybekötve.⁷⁸ „Az első és egyetlen műegyetemünkön Budán tisztán németül folytak az előadások – emlékszik Gondy. – Nem hallottunk ott egy árva magyar szót sem, ha csak a kecskeméti Bagi Miska iskolatársunk el nem káromkodta magát a közös rajzteremben. Dr. Hyrtl kitűnő bonctanár, Albrecht főherceg voltak a mi iskolai magas vendégeink. Az igazgató Mayer egy marienbadból importált tudós fehér pap volt, ki egyúttal a szentgellérti citadellán mint csillagász is működött.”⁷⁹

A technikai tanfolyam tanulmányi ideje minimum három év volt. Gondy Károly az 1854/55-ös tanévben volt harmadéves, de csak az 56/57-es tanévben végzett,⁸⁰ bizonyítványt pedig 1860-ban nyert. Hogy a közbe eső években mit csinált, arról nincs tudomásunk. Az idő elegendő lett volna arra, hogy akár a teljes mérnöki képzést biztosító öt évet elvégezze – tanulmányainak folytatására azonban nem találtunk bizonyítékot, abszolutóriumot, diplomát később sem szerzett.⁸¹

Gondy ugyan előszeretettel nevezi magát mérnöknek vagy építésznek, az igazság az, hogy Magyarországon 1853 után húsz évig semmilyen intézet nem adhatott ki mérnöki oklevelet, s Politechnikummá is csak Gondy végzése után, 1857-ben alakult át az intézet.

„A technikai főtudományszakokban kiállott évi vizsgákról a hallgatók tantárgyanként külön-külön tanulmányi bizonyítványt kaptak. A szervezeti szabályzat szerint ezek a bizonyítványok egyenértékűek voltak a [korábban a] mérnöki intézet által szigorlatok alapján kiállított oklevéllel, de miután a Polytechnikumban a szigorlatokat nem vezették be s oklevelet nem adtak”, e bizonyítványok birtokosa jogosulatlan volt a mérnöki cím használatára.⁸² Miután azonban Magyarországon más ilyen irányú képzés nem volt, a kisebb mérnöki munkákat többnyire az itt végzett emberek látták el, akik pár évnyi praxis után mérnök gyanánt szerepelhettek.⁸³ Egy vitás eset alkalmával Gondy Károlyról is elismeri Debrecen város előjárósága és teljes mérnöki kara, hogy a „mai napon előttünk személyesen felmutatott, Budán az 1860. évi július 30-án kelt okirat s különösen a 253. számmal jelelt okmány szerint, mely e szakbani gyakorlati működését is igazolja – a mérnök cím őt teljes joggal megilleti”.⁸⁴

Hogy ennyi tanulás után miért lett Gondy Károly mégis fényképész, azt nem meséli el nekünk.

Arra vonatkozóan, hogy mérnöki tanulmányai közben vagy után mivel tölthette az idejét, egyetlen adatunk van: egy Grynaeus Alajos egyetemi hittanárt ábrázoló, 1856-ban készült litográfia viseli a C Gondy 1856 szignót.⁸⁵ Ez alapján feltételezhetjük, hogy arcképrajzolásból tartotta fent magát, esetleg ebből fizette a tandíját – de egyetlen adatból messzemenő következtetéseket nem vonhatunk

le. A következő nyom azonban arra utal, hogy már tanulmányai ideje alatt kapcsolatba került a fényképezés mesterségével.

„Midőn még technikus voltam, azon nagy kitüntetésben részesültem, hogy Almássy Pál és Podmaniczky Frigyes br. megbízásából az 1861-ben készült Deák-album címlapját készítem” – állítja Gondy.⁸⁶ A Deák-albumot Simonyi Antal fényképész készítette Deák Ferenc tiszteletére: a Posner-féle litografáló intézetben nyomtatott hatalmas, veretes tetejű album (vagy inkább díszdoboz) az 1861-es országgyűlés képviselőinek arcképeit tartalmazta. A borítón kívül az egyetlen kézi munkával készült oldal az albumban az előlap, amely a cím tisztelegő sorain kívül a szabad magyar országgyűlések dátumait tünteti föl, mindezt finom, stilizált ornamentikus keretben, díszes iniciáléval. A jobb alsó sarokban pedig apró betűvel olvashatjuk a szignót: Sec. C. Gondy.⁸⁷ Az albumban szereplők apró piros betűkkel írott névsorából Gondy Károly még harminc év múltán is tudott idézni. **KÉP12 [album]**

Hogy a nagy emberek felkérése már Simonyi segédjeként találta meg, vagy éppen az szerezte a kapcsolatot köztük, azt nem tudhatjuk, az viszont valószínűnek látszik, hogy a fényképezőmesterséget Simonyi Antal műhelyében sajátította el. Hogy aztán ez tényleges mestertanítványi viszony volt-e közöttük, és Gondy kijárta az inasiskolát, vagy csak baráti alapon nyert bevezetést a mesterség titkaiba, azt a kérdést megint csak válasz nélkül kell hagynunk. Amikor pályája végén felszámolta műtermét, 1862 óta megőrzött fényképlemezek voltak a birtokában⁸⁸ – ez is lehet fényképezésének kezdő dátuma. Az 1860-63 közötti időt mindenesetre, valószínűen, Simonyi és pesti művészvilág belső köreiből töltötte Gondy Károly, s lehet, hogy ezt már tanulmányi idejére is érvényesnek kell tekintenünk. Elmesél például egy történetet, amelyben egyenesen saját magának tulajdonítja Munkácsy Mihály felfedeztetését. „Szegény Munkácsy! Most is előttem van a bátortalan, alig 18 éves ifjú, [„ki Röck Szilárd és Vidatsnál lakott”], a hogy savó szemeivel nagyot nézett, midőn első, teljesen befejezett művét, a „Regélő huszárt” kezéből kikaptam és egyenesen a képzőművészet éppen ülésező választmányának bemutatni vittem. Ligeti volt az első, ki határozott tehetsége mellett nyilatkozott. A jury 80 forintra becsülte a képet, és a közelebbi kiállítás műsorozatába fel is vette. [...]”.⁸⁹ Munkácsy első képének robbanásszerű hatása valóban híres történet, s a Munkácsy- (és Simonyi-) szakirodalom rendszeresen idézi a korabeli emlékezőt, miszerint az említett első Munkácsy-kép a Képzőművészeti Társulatban, „főleg Simonyi Antalban a legnagyobb reményeket költötte föl”⁹⁰ – bár annak ötletét, hogy képét a zsűrinek benyújtsa, az emlékező Harsányi Pál, a Társulat titkára, magának tulajdonítja, a kép eladásában pedig Than Mór segített Munkácsynak.⁹¹ Honnan tudhatnánk most már, mi volt itt Gondy szerepe? Hogy tényleg részese volt-e az eseményeknek, vagy csak Simonyi mellett megfigyelője, tanúja? Amellett, miért ne ismerhette volna Munkácsyt személyesen maga is? „Budapesten a hatvanas években az egész élet, hacsak kertészettel nem foglalkozott az ember, a Belvárosba szorult össze. Írók, művészek jól ismerték egymást és szinte lehetetlen volt elkerülni az ismeretséget, mert az ember ugyanazokon a helyeken fordult meg. Festő olyan kevés volt, hogy ha unatkozni nem akart, magafajtabelit az írók között keresett.”⁹² Ezekből a kávéházi, kocsmái körökből, vagy Simonyi révén a Képzőművészeti Társulattól ismerhette a szintén fényképező Országh Antal tollrajzolót és Molnár József festőt is, akivel olyan szoros barátságot kötött, hogy a festő műutazásainak debreceni állomásán Gondynál szállt meg és állította ki képeit.⁹³

Gondy Károly a barátságok ápolása mellett a művek iránt is érdeklődött: szorgalmas látogatója volt a Műegylet és a Társulat által rendezett kiállításoknak, s a kiállított művek lajstromait éveken át megőrizte.⁹⁴ Még Debrecenből is feljárt csaknem minden évben a műcsarnokbeli vernisszázsokat megtekinteni, s maga is hamarosan szép képgyűjtemény tulajdonosa lett.

Gondy pesti életének, kapcsolatainak másik fontos területe a zene, helyszínei a hangversenyek és színházi előadások. „Én csak két békéltető elemet ismerek: a virágot s zenét – mondja Gondy szenvedélyéről – Nézetem szerint, ha minden ember kertész vagy zenész lenne, meg volna fejtve a nagy probléma a világ békéjéhez.”⁹⁵ „Istenem! Hol van az az idő, midőn öt éven keresztül minden pénteken házi zeneestélyen gyönyörködhettem a híres Huber (Hubay édes atyja) vonósnégyesében? Beethoven, Mendelssohn, és Volkmann E moll négyesei mily feledhetetlenek! Volkmann sokszor

személyesen dirigálta szerzeményét, és mi hallgatók mindannyiszor [...] megéltük... [...] Az ember a természetétől e hangnemhez van kötve, mint a dajka mese, követ érett korunkban. Ebben a hangnemben van megörökítve Mendelssohn szelleme, ebben a mi népdalaink jellege: ki ne ösmerné Mendelssohn e-moll capriccio-ját, gyönyörű őszi dalát: *Der Herbstwind rattelt die Baume*, vagy Egressy Béni *Ereszkedik le a felhőjér?*”⁹⁶ Gondy Károly számos műsorlapot őrzött meg hosszú éveken át,⁹⁷ s mivel ezek még mind pesti életének éveiből valók, joggal gondolhatjuk, hogy a hangversenyeken részt is vett: köztük néhány „Volkmann-féle hangverseny műsorozata” is szerepel. A műsorlapok dátumai 1855-63 közöttiek, Gondy Károly tehát e zenei eseményeket 19-től 27 éves koráig látogatta – azután kiszakadt a pesti társasági életből. Lehetetlennek tűnik fel azonban, hogy Gondy, diáktársaihoz (így Porzóhoz) hasonlóan ne vett volna részt színházi előadásokon már gyerekként, kezdetben akár szülei kíséretében, később társaival, a karzat közönsége között. Az általa is emlegetett Pepita de Oliva spanyol táncosnő fellépte az ötvenes években például olyan felzúdulást keltett a korabeli Pesten, hogy szinte biztosan állíthatjuk, Gondy Károly is a nézői között volt.⁹⁸

Jeles alkalom volt 1856 augusztusában Liszt Ferenc *Esztergomi miséjének* „a budapesti mívelt közönség előtt a nemzeti múzeum dísztermében” tartott nyilvános főpróbája,⁹⁹ amelynek kísérő füzetét Ney Ferenc hódoló és a misét elemző írásával haláláig őrizgette. Ott volt a csodagyerekként divat által felkapott 10 éves Braun Emma zongorahangversenyén az Európa szállodában, 1855 áprilisában, ahol Fűrey Mihály és Munkácsy Flóra, a Nemzeti Színház színészei is felléptek és népdalokat illetve Eötvös József költeményeit adták elő; és a 12 éves hegedűművész, Berzon Károly koncertjén „Péter úr zongora-teremében” 1857-ben, amelyen a fiatal előadót Wohl Janka kísérte zongorán.

Clara Schumann 1856-ban és 1858-ban adott mindkét hangversenyén jelen volt, ahol Schumann mellett Beethovent, Chopint, Mendelssohnt, Schubertet és Scarlattit hallgathatott. 1859-márciusában Suck Róza gordonkaművésznő koncertezett a Nemzeti Múzeumban, ahol a romantikus zeneszámokból összeálló műsort Bignio Lajos előadta „népdalok”, és a Nemzeti Színház művészei által tolmácsolt Petőfi-versek színesítették.

Az Európa Szállóban 1858 októbere és decembere között a Kohne-Kirchlener-Spiller-Suck vonósnégyes által, Ábrányi és más vendégművészek közreműködésével rendezett hat kamarazene-hangverseny mindegyikére jegyet váltott, ezeken Haydn, Schumann, Schubert, Beethoven, Rubinstein és Mendelssohn művei csendültek fel, sőt Höszly Jakab és Volkmann Róbert „legújabb kéziratokat” itt mutatták be személyesen a közönségnek. Eltette annak a jótékonyági „quartet-soirée”-nek a szórólapját is, amelyet 1856 június 30-án ugyanez a társaság rendezett „Péter Vendelin úr teremében” a Dorottya utcában.

1862-ben a magyarországi árvízkárosultak javára adtak hangversenyt áldozatkész művészek a Nemzeti Múzeumban, ahol Wagner *Tannhäuser*-ének zongorán előadott nyitánya után csak magyar dalok és versek hangzottak el: Arany és Garai költeményei, Lauka Gusztáv humoreszkje mellett Bognár Ignác, „Sipos úr” és Thern Ede által zongorára átírt népdalok és Sárközy Ferenc magyar népzenei társasága által bemutatott hallgató magyar nóták. Az egyik utolsó hangversenysorozat, amelyen személyesen megjelenhetett, mielőtt Debrecenbe utazott volna, a bécsi konzervatórium harmónium-tanára, Leopold Zellner által rendezett „történelmi hangverseny”, amely Pesten sosem hallott műveket mutatott be zenetörténelmi sorrendben.

A megőrzött műsorlapok szinte mindegyike zártkörű kamararendezvény dokumentuma, vagy a bérletes rendszer, vagy a terem befogadóképessége, méretei, vagy a rendező egyesület belterjessége miatt: a Schumann-koncertek kivételével valamennyit inkább társasági-, mintsem zenei szempontból fontos eseménynek lehet nevezni, ezek alapján azt gondolhatjuk, Gondy Károly a pesti, belvárosi társasági élet igen aktív tagja lehetett. Az ekkor már egyre gyakrabban Pesten is megforduló nemzetközi sztárok műsorai nem szerepelnek ugyan a gyűjteményben, de ez nem jelenti azt, hogy ne hallotta volna őket: Ole Bullról például személyleírást ad: látnia kellett 1858-ban, s biztosan megnézte a Nemzeti Színház zenekarát személyesen vezénylő Wagnert is 1863 júliusában: róla azt mondja, összefont karral, „bravúroskodva” dirigált.¹⁰⁰ A társasági események

mellett azonban komoly filharmóniai hangversenyek rendszeres látogatója is volt fényképészünk, s annak ellenére, hogy ezt egy ma már hiányzó iratcsomóval tudjuk pusztán alátámasztani,¹⁰¹ írásai szinte minden kortárs szerző ismeretéről bizonyosságot adnak: Offenbachtól Wagnerig, Gounodtól Belliniig, Souppéig, s a magyar művészek műveiig. A megőrzött műsorlapok is mind kortárs és divatos ízlést tükröznek: szinte minden alkalommal ugyanazon szerzők neve és művei fordulnak elő – az előadó művészek szűk köréről nem is beszélve. Gondy zenei ízlése ezekben az években, ezeken a hangversenyeken fejlődött és alakult, nem véletlen idegenkedése Wagnertől és hódolata a francia nagyopera, Halévy és Meyerbeer felé, szeretete a romantikus dalok iránt; ugyanakkor kedvenc zeneszerzője az ekkor felfedezett és divatba jött, bár népszerűvé soha nem váló Weber volt.¹⁰² **KÉPEK13** [agatha, celia, ferenczy]

A hangversenyeken a közreműködők többnyire szívességből, ingyen léptek fel, a kísérők hangszereiket kölcsön kapták, és sokszor a termet is egy-egy zenekereskedés vagy zongoragyár biztosította reklámcélból, vagy baráti szívességből. A bemeneti díj 1-2 forintnál soha nem volt több. A koncertek jelentős részét rendezték, hétköznapi is, déli 12 órakor, de a többit is a kora délutáni órákban – a legkésőbbi időpont délután fél öt – ami érdekesen világítja meg a korabeli munkarendet és időbeosztást. A színházi előadások azonban természetesen már esti programok voltak, 7 óras kezdéssel, úgy tűnik, Gondy a Nemzeti Színházban is elsősorban a zenés darabokat látogatta.¹⁰³ „Midőn Budapesten az opera még együtt volt a drámával [a Nemzeti Színházban], sokszor megtapsoltam Kőszeghy basszistát, hát nem lepisszegett a közönség? Dühömben aztán nekifogtam a zenekritikának, és szerencsére a lapok felvették, dacára annak, hogy az irodalmi szakférfiak ritkán vannak zenei érzékkel megáldva. Jól megnyomtam a pennámat a szép sonor mély hang mellett, ha mindjárt a nagybögő nem szalonképes hangszer.”¹⁰⁴ „Én a szöveggel soha nem foglalkoztam az operában, én akkor egész fül vagyok, akkor hátat fordítok a színpadnak, ha zenét hallgatok. Ösmerek vagy száz operát, de szövegét egynek sem tudom.”¹⁰⁵ „Kit zsenírozhat a nyitott orchester? [...] Én az operát másodszor [nézve] csak a zenekarban követem, engem a hangszerelés érdekel, és azt nem lehet dugott helyen tanulmányozni. Ki látott már zongoravirtuózt spanyol fal megett koncertezni?”¹⁰⁶ „Mily emlékezetes a Füredi név éppen Ney Dávid mellett! Füredy Mihály volt ily kedvelt baritonja a Nemzeti Színháznak: mily kitűnő Figaro volt Hollósy Kornélia mellett!”¹⁰⁷ – avat be minket más színházi élményeibe Gondy, (az említett Sevillai borbélyt 1847-től játszották ebben a szereposztásban), s azt is megtudjuk, nem egyszerűen hallgatója volt a zenének, hanem véleménye is volt róla; s a pesti közönség, úgy vélte, alkalmas rá, hogy megértse őt – harminc Debrecenben töltött év kell azonban ahhoz, hogy zenekritika írásával újra megpróbálkozzék.

Hogy a zenét tevékenyen is művelte, arról ismét őt idézhetjük: „II. Maximilian kedves fészken, Possenhofenban írta azon gyönyörű dalt, melyet 1857-ben Erzsébet leányának, akkor még Imperatrix Ausztriae, háromezren elénekeltünk, a budai várkastély alatt. Thern is írt ez alkalomra egy hatalmas himnuszt. Az igazi fejedelmi szépségű asszony örömkönnyek között fogadta az erkélyen a gyönyörű dalt, és hallható zokogásban tört ki, midőn az *Auf dem Berge ruht...* versszakhoz értünk. A mi szívünk is csak úgy követte a hullámozó ütemet.”¹⁰⁸ Gondy Károly Debrecenben ugyan már nem lép be egyetlen dalegyletbe sem, de mindig támogatja azokat, a fellépőket házába fogadja, kiadványaikat megvásárolja, zászlóalapjukhoz hozzájárul, és le is fényképezi őket. **KÉPEK14** [dalarverseny, munkacsy, dalegylet]

„Az ember az állattól abban különbözik, hogy írni, sírni egyedül ő tud, de főképp, hogy művelhető hanganyaggal rendelkezik –fejt ki ebbéli nézeteit. – Ebben áll minden szépsége, bája, dísze és hatalma. Ha úgy néha magunkban elmerengünk a zajtalan világba, és felzaklatjuk lelkünkben megrögzött érzelmeinket, a hang az első, mi jelentkezik [...] hiszen a hang hatalma hagyja legmélyebb nyomát szívünkben. A kit az ég jó hallással és nemesen érző szívvel megáldott, ki mindent a szívével mér és nem fukarkodik érzelmeivel: az megértheti rendeltetése célját. A hang az, amely égis emel vagy pokolra sújt, minden üdvöt, békét vagy háborút a hangok harmoniumában vagy a disharmoniában keressünk”.¹⁰⁹

Hogy Gondy Károly rendeltetése az volt-e, hogy élete hátralévő részét Debrecenben élje le, azt nem

tudhatta döntése pillanatában ő maga sem. 1863 nyarának végén, hóna alatt a július 31-én megjelent *Színházi Látcsővel*, Simonyi Antal kíséretében elindult Debrecenbe.

*

A FÉNYKÉPÉSZ SZEREPEI

*

MI, DEBRECENIEK

Ha Simonyi megbízottját azonosítjuk Gondy Károllyal, azzal kijelentjük, hogy a fényképészsegéd már 1863 nyaratól Debrecenben volt. „Érdemelt bizalomban a valódi fényképész sem részesülhet mindaddig, [míg] tudományáról s becsületességéről a közönség meggyőződve nincs. Ezt kellett tapasztalnom [ide] érkeztemkor nekem is; eleinte készpénzből kellett élnem” – mondja Szentkuty István.¹¹⁰ Gondynak e bizodalom megszerzése után (fényképésztársa fél évet szánt erre), már kisebb gondja is nagyobb volt annál, hogy Simonyi műtermére figyeljen, vagy azt rentábilissá tegye. Talán már ekkor is tudta, hogy itt marad, hogy ebben a városban telepedik le, hogy itt fogja megalapozni és felépíteni életét és praxisát. Ehhez pedig meg kell ismerni a közeget, a várost, a leendő közönséget: a legfontosabb feladat tehát ebbéli gyakorlatokat folytatni, megmerítkezni a város társadalmában, megismerni azt és megismertetni, elfogadtatni magát. Hogy hogyan kezdett mindehhez hozzá, arra vonatkozóan Gondy, a század végétől szinte heti rendszerességgel közölt újságcikkei egyikében, maga mesél el nekünk egy történetet, amely megvilágítja kissé a viszonyt, amely az idegen és kezdő fényképész és a befogadó közeg között fennállt.

„Volt nekem egy furcsa kázusom – meséli Gondy –. Mikor én még Debrecenben egészen ismeretlen voltam, egy régi ösmerősöm minden szalonok mellőzésével a Zsuzsikába vezetett. Akkori időben itt az uraknak a híres tejes kávé csarnokban zsuzsikáltak és muzsikáltak.¹¹¹ Ott egy szakállas, de nem igen cigányos kinézésű művész a hegedűn gordonkázott. Elmenőben megdicsértem művészetét, és három hatost nyomtam a markába. Garibaldi¹¹² ezzel a csekély honoráriummal sértve érezte magát, illetőleg speciális művészetét, és rákezde az *O Du mein lieber Augustin*-t. Igaz, én akkor bő bugyogóban jártam, bizonyosan bőven költő vigécnek tartott. Történt aztán nemsokára, hogy Garibaldi fotográfiára éhezett, megjelent műtermemben. Én akkor kereken kijelentettem, hogy én őt le nem veszem, a mire még az nap a kapitányságnál bejelentett. Körner tanácsnok elég tapintatlanul fel is hívatott, és avval argumentált és kapacitált, hogy miután csak egyedül vagyok a mesterségemmel, hát illő volna szegényt úgy hamarjában lekapni. Én is előadtam a magam okait a megtagadásra, és evvel be volt fejezve az ügy: Garibaldinak jutott a nagy fülemülefütty.”¹¹³

Mi az a punctum, amely ebben a történetben – az iparos-önérzet védelmének túl, amiért eredendően elmeséltetett – megragadja a figyelmünket? Nem más, mint a bő bugyogó, amiben Gondy jár, hiszen ez ad okot a téves identifikációra.

Az identitás-kutatások alapvetése, hogy a közönség az idegent ruházata, fellépése, beszédmódja alapján hamarabb és jobban, egyértelműbben határozza meg, sorolja be és állapítja meg hovatartozását, mint bármely szándéknyilatkozat, öndefiníció alapján.¹¹⁴ Márpedig Gondy mondhat akármit, ha német ruhában jár, fellépése túlságosan, indokolatlanul és megalapozatlanul magabiztos, és modora fölényes. A külső szemlélő, a közönség számára ennek az embernek még nincsen életrajza: motivációi, szándékai, családja, származása, múltja és jelene: csak látványa van. Miután pedig a sajátos megjelenésű egyénnek többnyire eleve sztereotip kategóriákat tulajdonítanak, eleve hátránnyal indul, (hát még ha ezt tetézi is viselkedésével): ezek a sztereotípiák nem válnak a javára.¹¹⁵

A debreceni szokásokkal még nem teljesen ismerős, be nem illeszkedett idegen külsőre is az: német ruhában jár, a pesti divatnak megfelelően. Pesten „németnek” kellett lennie, hogy ne legyen feltűnő

– Debrecenben éppen emiatt tűnik ki. A kiéneklés Pesten nem eshetett volna meg rajta, így kezdetben Debrecenben sem érzékelte külső megjelenésének stigmatizáló hatását, ezért sérti annyira, amikor németnek bélyegzik. Ha azonban mindenki mástól különbözik, nem sorolható be már létező kategóriákba, nem jöhet létre kapcsolat közte és közönsége között a hivatalos úton túl, addig, amíg meg nem könnyíti ő maga saját befogadásának és elhelyezésének lehetőségét. Ezzel a gesztussal ugyanakkor saját maga számára is könnyebbé tenné az életet, hiszen nem várhatja, hogy minden kölcsönösség és feltétel, elfogadás és alkalmazkodás, egyszóval önmagának bármiféle formálása nélkül tagja lehessen egy idegen közösségnek. Gondy nem akar német lenni, nem akar feltűnő lenni, és nem akar megbélyegződni – ugyanakkor nem akar elvegyülni sem. E kettős törekvésnek, a fennmaradás e kétféle módjának megvalósítása érdekében választja a debreceniség külsőségeihez való alkalmazkodást: hiszen a ruhát inkább le tudja vetni, mint modorát, vehemenciáját: meghatározó vonásait. A történet kezdőmondatának időhatározója talán arra utal, hogy tanult az esetből, és megtette a szükséges lépéseket, elsajátította a kellő fegyvernemeket: a magyarba való átöltözést (első ismert fényképén már a műtermi díványra hetykén ledőlve, példaszerű magyar ruhában: pitykés mellényben és sujtásos nadrágban, kisuvickolt csizmában látjuk a nagyhajú fiatal fényképészt), a Debrecen városának identitását megalapozó és meghatározó-fenntartó szölamok mindig időben való hangoztatását, saját maga otthonra találásának meghatározó történetét, a függetlenségi eszmével és Kossuth-kultusszal párosuló, sajátos royalizmust, egyáltalán: minden olyan külsődleges elemet és szölamot, amelyek tudatos és kiszámított alkalmazásának páncélja nélkül sérülékeny lenne. Így viszont: úgy simulhat bele a közösségbe, hogy megmozdulásai mind emlékezetesek lesznek: egyszerre látszódik és lepleződik tehát el. Azt pedig, hogy hol sajátítja el a debreceniség szerepének felmondásához szükséges szövegkönyvet, s merrefelé keresi a tájékoztatást adó, mégis befogadásra kész, mert kölcsönös rokonságerzeten alapuló közeget, azt ő maga festi le a következőképpen.

„A hogy 30 év előtt Debrecenbe jöttem, az estéket rendesen a Hatvan utcán egy igen kedves bormérő helyiségben egész otthonosan töltöttem. A Stahl Géza nagyapja volt itt a szíves gazda, kinek gyönyörű hópehely szakállá oly jól illett becsületes jó magyar arcához. Ugyan egy társaság gyűlt itt egybe: Illés a szép szenior, Gelenczei, a kritikus-fizikus tanár, Kiss Imre főjegyző és többen törzsvendégek voltak itten. A humoros Nagy Pali is eltévedt ide néha és megkacagtatta a kompániát pompás ötleteivel. Szabadon jártunk itt mint az egerek a konyhába is, mert itt nem idegen, morfondírozó szakácsné főzött, Szilágyi bácsi kedves leányai a fakanálon mutatták be az étlapot, mely ritkán ment túl a két fogáson. A záróra itt nem zavart, a családnál vacsoráztunk.”¹¹⁶ **KÉP15 [kollegium]**

A még családtalan, egyedülálló fiatal fényképész kezdetben – s talán még első állandó lakásában, a Cegléd utcán, özvegy Szikszayné házában, ahol saját fényképésműterme végül megnyílt – nem vezetett önálló háztartást, rendszeresen vendéglőben ebédelt és vacsorált. Ebédeit másik törzshelyén, Kainrath Antal vendéglőjében költötte el, mely Csokonaihoz címezve működött a Csapó utcán a polgármester háza alatt, s ahol az osztrák és cseh fináncok is étkeztek az önkényuralom végnapjaiban: Gondy „sokat eltréfálgatott velük”.¹¹⁷ A Szilágyi-vendéglőbeli asztaltársaság névsora jól mutatja Gondy orientációját: képzettsége és igényei alapján is, önmagát az intelligenciához sorolva, magát másokkal is annak tagjaként elfogadtatni igyekezve, Debrecenben is az értelmiséggel keresi a kapcsolatot. Mindenekelőtt feljük igyekszik utakat vágni a ismeretlen debreceni társadalom érdekében: az elsoroltak ugyanis a Kollégium tanárai, nem véletlenül a természettudományokéi, s e körbeli ismerőse lesz még Vass Pál is, a Fűvész- és az Emlékkert kertésze, jeles botanikus, képviselve Gondy érdeklődésének másik fontos irányát.¹¹⁸

Vendéglőben étkezni az ismeretségi kör kiépítése mellett azért is hasznos volt, mert itt ismerhette meg az ember legjobban a nép szavát, a közvéleményt, azt a társadalmat, amelyet meghódítani készült: figyelmes füle és fogékony lelke a vendéglőben, az utcán, az újságokban olvasottak és hallottak, tapasztaltak alapján megmutathatták számára, hogy ha már a ruhát levette, milyen módon teheti gesztusait is debreceniekké. **KÉP16 [debreczen]**

A XIX. századi Debrecen képét szinte kizárólag idegenek leírásaiból ismerjük, akik számára egzotikumként hatott ez a város: vagy külföldi utazók útleírásait olvashatjuk, vagy ideiglenesen itt

dolgozó, a környezetet, a társadalmat nem ismerő, és csak a tapasztalásra hagyatkozó újságírók cikkeit, vagy a szabadságharc idején kényszerű szabadságukat itt töltő szellemi munkások regényesített memoárjait, amelyeket megszépít a hősi korszakra való visszaemlékezés.

Aki ide érkezvén előzetes ismeretekre akart szert tenni, éppen ezen leírások alapján, csak a dicső múlttal ismerkedhetett meg, abból következtetve a jelenre azonban igen nagy csalódásnak tette ki magát, nem is sejtve, hogy Debrecenben csak a múlt van jelen.

A város saját emlékekkel már – születésük helye vagy ideje okán – nem rendelkező lakói minden nehézség nélkül tették magukévá a nosztalgia táplálta leírásokból merített és azokkal megerősített önképet, mintegy mitikus elbeszélést, s oly buzgón művelték ezen nagyrészt fikciós emlékekre épített önkultuszt, hogy már-már igaznak hitték és kritikátlanul elfogadták. Debrecennek ezen önképe szerint a város az utolsó függetlenségi fészek, a szabadság őrvárosa, az öntörvényű, ellenálló, szabad gondolkodású, egyenes gerincű, tiszta erkölcsiségű emberek városa, közössége. Még ha olyan sok idő nem is telt el a szabadságharc óta, hogy az események és történések valóságos menete ne lenne felidézhető, ezt a mitikus városképet a még élő tanúk se kérdőjelezik meg, hiszen a városnak ez a mítosz a létalapja, s Debrecennek a XIX. század második felében e nimbuszon kívül már nemigen van mibe kapaszkodnia. A debreceni álmokép alapját képező egykori civis öntudat, az ellenséges erők ellen a közösség megtartó erejébe vetett, s ennek jóllétéért minden személyes érdeket feláldozó hit már Gondy Károly megérkezésének idején, a hatvanas évek elején is a múlté, hiszen az a társadalmi réteg, amelyre a Debrecen-kultusz alapozódik, a civis polgárság, ekkor már úgyszólván haldokolt. A debreceniség hordozói a régi Debrecennel együtt tűnnek el, de eszményeiket, múltjukat szószólók veszik el tőlük, sajátítják ki és használják fel önnön politikai céljaikra. A civis talán éppen ezért sem érzékeli még saját veszтét, hiszen eszményeit minduntalan megerősíteni hallja, így, önmaga és az idegen szemlélő számára is erős, nagy tömegű és társadalmi bázisú rétegnek mutatkozik, amely dinasztialis és virilista okoknál fogva, a városi közgyűlés soraiba beépülve és szinte minden fontos pozíciót betöltve, majd' az egész Hortobágyot saját földjeként birtokolva még mindig – és még sokáig – mérvadó, közvéleményt befolyásoló tényező.¹¹⁹

Gondy Károly a városi múltat egy az egyben, mítoszként elsajátítva és magáévá téve, nosztalgikus viszonyt ápol a példaképül választott civis társadalommal, amelyről a századvégen a következő, bizonyára személyes tapasztalaton alapuló képet festi. „A tisztességes, dolgozó munkás ember” ha este fillérjeivel a kocsmába tér, parancsolhat a világnak, mert megérdemli. „Szabadon jár itt a szája, ha már a garasát letette, itt süllyeszti a spanyol hajókat, mert Amerikában a bátyja is becsületes csizmadia. Nem az Atya Isten, de ő mint Isten fia veri meg Bánffyt, légbe röpíti a delegációt, és élteti Kossuthot és Rudolfot, kik szerinte élnek és soha meg nem halnak. Ilyenkor a hetedik mennyországban mint Hány János vitézség és föld között lebeg, lábát csak úgy lógatja a nagy semmiségbe... A vele együtt érző társaság mulat az esztelenségeken, de van köztük egy Júdás, ki folyton üres pohárral koccint, és nagy vétkeiséget lát a részeg beszédében, mert szerinte még mindig borban az igazság... [pedig] a csizmadia volna az első, ki leborulna legott a parancsoló király áldva lépő lábainál!”¹²⁰

A jelenet jól érzékelteti azt az ambivalens viszonyt, amely egyrészt a társadalmat a politika – számára nagyrészt felfoghatatlan célú és értelmű – szólamaihoz fűzte, amelynek a személyes életet, a magánszférát érintetlenül hagyó volta a függetlenségi harc hőseit csakúgy, mint a királyság képviselőit, mesebeli figurákká transzponálta; másrészt amely Gondyt ehhez a társadalomhoz fűzte. Illúziók táplálta, eldöntetlen és meghatározatlan, de mindenképpen elfogult szemléletmód volt ez, amely bármilyen tettet képes volt a saját szemszögéből értelmezni, egy néha csak általa értett kódrendszerbe beilleszteni, amely úgy volt forgatható, hogy egyszerre fogadhassa el a parancsoló király személyét és vethesse el a Monarchia eszméjét.

Az alkalmazkodni kész fényképész számára Debrecen egy megoldandó feladat: hiszen „debrecenivé válni” jóval többet jelent, mint pusztán a város lakójának lenni. Gondy debreceni lélekre szeretne szert tenni, egy debreceni fejével akar gondolkodni és szemével látni, a lapokban közzétett írásaiban ezt a szemléletmódot képviselni. Hiába büszke ugyanis ő arra, hogy Debrecen lakosa, ha nem lehet a polgára. Nem elég, ha társadalmi állapotában polgárként viselkedik és cselekszik, ha ezt nem

deklarálja senki, ha Debrecen ősi polgársága nem tekinti magához tartozónak. Gondy kezdettől fogva velük igyekszik azonosulni: az ő választott célcsoportja és példája a szabadság és függetlenség hordozójának és letéteményesének tekintett debreceni őspolgárság. Gondyt a beilleszkedés szempontjából hidegen hagyja a saját magához hasonló „jöttmentek” csoportja, a bevándorolt, kozmopolita, bár modernnek még korántsem nevezhető polgárság, még ha ők egyre többen s egyre inkább többségben vannak is. Úgy gondolja, ha debreceni akar lenni, a cívishez, mint Debrecen ősi szellemének megtestesítőjéhez kell hasonulnia. A nehézséget az jelenti, hogy ez a csoport senki idegent nem, s ekkor már annyira sem, mint régen, a teljes önfeladás és azonosulás árán sem fogad be a maga sorai közé: minden idegenre: emberre, eszmére és törekvésre, gyanakvással, mint jogai potenciális bitorlójára és kikezdőjére tekint. Ezért folyamodik Gondy írásaiban és magatartásában a belülről támadás stratégiájához: azon a ponton igyekszik megérinteni a cívis szívét és lelkét, ahol a legérzékenyebb, mert világképének középpontját képezi: a városi és személyes függetlenséget, gazdagságot és szabadságot jelképező szabad pusztáknál, a földművelő és a földművelés piedesztálra emelt eszményénél. „Ugyan mi szüksége van a társulásra oly polgárnak, kit a földművelés tesz elsősorban függetlenné, ki egyedül Istentől várja a szerencsését? Tanyája: oltára!”¹²¹ – visszhangozza Gondy a cívis szólamait, hiszen az ekkor már sokkal inkább paraszt, semmint polgár cívis szemében ez a legfőbb érték, ahogy a belőlük toborzott Függetlenségi Párt számára is, s ezt fogja Gondy Károly is írásai középpontjába állítani. Gondy, az ízig-vérig városi – mégpedig nagyvárosi, nem ilyen parasztvárosi – polgár, a beilleszkedés vágyától hajtva könnyen túllendül a saját személye és a hangoztatott elvek között feszülő anakronizmuson, ahogy a ránehezedő nyomásnak hozzá hasonlóan nem tud ellenállni ebben a városban sem a betelepülő zsidó boltos, sem a kollégiumi tanár, s előbb-utóbb valamennyi földbirtokossá lesz, hiszen Debrecenben nem ember az, akinek földje nincsen. Gondy írásainak, megnyilatkozásainak eszményképe így egy olyan, magyar gyökerű, magyar kultúrájú, földművelő társadalom lesz, – „a föld a legnagyobb úr, s utána annak hű művelője”¹²² – amelynek ekkor már Debrecenben is leginkább ezen szólamok minél hangosabb és ékesszólóbb hirdetésére telik csak az erejéből, hiszen ebben az időben a cívis már „nem felismerhető társadalmi képlet”, és a debreceniség „már politikai és társadalmi állásfoglalás”.¹²³ Gondynak éppen ez az attitűd felel meg, hiszen a debreceniség vállalásának semmi értelme nem lenne, ha ezt nem hozhatná mindenkinek a tudomására. Azok az eszmények azonban, amelyek a cívist – és a Debrecen-életérzést – fenntartották, a XIX. század második felében már nem voltak élhetőek, s mert eljárt felettük az idő, korszerűtlenek és konzervatívok, ezáltal hamisak lettek, mert nem hagyományokhoz, hanem elavult gazdasági és társadalmi formákhoz ragaszkodtak, a cívis ezek mentén próbálta megszervezni az életét, s ezek egyedüli üdvözítőségét hangoztatta – minden kompromisszumkészség nélkül. Ez a hajlíthatatlan csökönyösség Gondy és minden külső szemlélő számára a „magyar ember” derekasságát és jellemességét jelentette, ebben a Debrecen nevű, „legmagyarabb” városban, a magyarság utolsó mentsvárában, amelynek „egy sziklatorony az egész cívis népe”.¹²⁴ Gondy számára ilyen ez a város: „Debrecen szeret adakozni, de nem szeret avatkozni, ez a legszebb dicséret, mi rája illik. Nemes önérzetű, de mystikus tervek keresztülvitelére alkalmatlan, hajthatatlan. Ez a mi engem a magyar városhoz köt, talán hazátlan volnék nélküle. Jelleme sík, nyílt, mint a pusztája, egyenletes, mint a homok szemcséje. Nem magyar, mert Magyarhon szívében született, de mert magyar annak minden tette, moccanása. Nem szóval, de munkával műveli áldott földjét. Hogy virilis kénytelen lenni, az nem az ő hibája. Vagyonából nemes célokra sokat áldoz, és ebben régtől: első virilise az országnak.”¹²⁵

Ha jól megnézzük, ez a debreceni emberről alkotott jellemkép a századvégen kikristályosodott magyar nemzetkarakter megfelelője¹²⁶: hiszen a debreceni magyar a „magyarság” esszenciális megtestesülése: így tekint önmagára és ilyennek tekinti a világ. Ám az a konzervatív és büszke cívis szemlélet, amelyet ez a szöveg is tükröz, elvet mindent, ami új, a modern urbanizációtól kezdve a műszaki-technikai civilizációig és a korszerű földművelésig. Ezért a cívis meghódításához kidolgozott stratégiáját Gondy nem véletlenül szervezi a függetlenség és a hazafiasság köré; hiszen hamar fel kellett ismernie, hogy ez az egyetlen pont, amelyen saját, belénevelt, mind a tapasztalás,

mind az eszmények folytán kialakult eredendő identitáselemei, illetve az ebben a városban viselendő identitás kompromisszum nélkül találkozhatnak. Ez lesz az a központi, felvett szerep, amelyhez majd összes többi szerepét is alakítja.¹²⁷ Hogy az évek során miért volt szükség ezen eszmény oly hangos és egyre hangosabb kinyilvánítására, annak talán az az oka, hogy saját belső hangjait is el kellett nyomnia, melyek azt mondták, hogy ezen az egyetlen, mértékadó sarokponton kívül nincsen benne és városában semmi közös. Miután eldöntötte, hogy ezzel a szemléletmóddal tekint a városra – még ha talán ez nem is volt teljesen tudatos, csak a környezetével folytatott beszélgetésekből egyenesen és természetesen következő állásfoglalás – akkor már könnyű volt cikkeiben a civis gondolkodásmódját érvényesíteni. Így születnek sorban, éveken át, a városi tanácsot és annak a városfejlesztésre vonatkozó intézkedéseit, az ugyanilyen rossz döntések következtében a bűn útjára tévedt szülővárosát, Pestet, az idegeneket, a kozmopolitizmust és a világ felé való kinyílást vagy annak befogadására irányuló minden törekvést ostorozó – és ezzel szemben a magyarság, egyszerűség és becsületesség végváraként megóvni szándékozott Debrecen védőmezei újságcikkei. Ezekben minden rosszért a főispán vezetésével a nép nyakára ültetett kormánypárti hivatalnokok a felelősek, akik akaratukat, aljas és önérdékű szándékokkal, mintegy rákényszerítik a jóra való, jobb sorsra érdemes lakosságra. Az évek során Gondy e szövegek hangoztatásának gyakorlásában olyannyira sikeresnek bizonyult, hogy már nem is vette észre, hogy ezek az eszmények szinte minden korábbi, természetes érdeklődés és intellektuális beállítódás vezérelte eszményének a megtagadását kívánták tőle; hiszen ezek érvényesítésére, használatára már nem is jutott ideje. Ebből a szempontból talán megfelleltethető a (nem hétköznapi jelentésben használt) „elidegenedett” ember szociológiai modelljének, aki oly mértékben támaszkodik a társadalmilag előírt szerepekre, és sajátítja el környezete elvárásait és tabujait, hogy saját szükségletei kielégítését már nem képes élvezni – tekintve, hogy azt csak rejtetten, a szabadidőben meri művelni. Megsemmisíteni ezeket, felhagyni velük nem képes, hiszen fontosabbak számára a játszott szerepnél: élete valódi értelmét, tulajdonképpen valódi életét ezek jelentik.¹²⁸

Gondy Károly pályaválasztásának valódi okait, a nyilvánvalóan meglévő, eredendő érdeklődésen túl, nem tudjuk rekonstruálni, csak analógiákra és feltételezésekre hagyatkozhatunk. A fiatalembernek az építész megbecsült, értelmiségi státusza és a fényképész bizonytalan társadalmi megítéltsége között kellett választania. A fényképészet iparának addigi rövid pályáján végigtekintve, a tömegtermelés nekilódulása előtti időben, még nem láthatott fényes karriereket – annál több munkát, küzdelmet és bukást. Amikorra azonban a végső döntést meghozza, amikor Debrecen meghódítására indul, az már a „vizitkártya-gyárak” nagy korszakának hajnala, az az idő, amikor a festők tömegesen hagyják abba a munkát, mert modelljeik az olcsó és gyors portrét előállító fényképésműtermekbe tódulnak. Fényképésznek lenni ebben az időben azzal a lehetőséggel kecsegtethetett, hogy a becsületes és szorgalmas munka, így a szakma rangjának fokozatos emelkedése, a fényképésműtermek egyre gazdagabb berendezése révén, ezen az úton is elérhető a társadalmi megbecsültség, elérhető a tradicionális értelmiségi szerepek által betölthető pozíció. A fényképésmesterségnek és művelőinek köztes társadalmi állapotát, amennyire átmenetinek, olyannyira vonzóan is találhatta egy kezdő, hiszen az önállóság, a viszonylagos kötetlenség illúzióját láthatta benne – a vizit-fénykép keltette konjunktúra pedig a megélhetés biztonságát is garantálni látszott. Gondy Károly számára bizonyára ezek egyike sem volt utolsó szempont: könnyen remélhette, hogy a választott mestersége gyakorlása révén megteremtődő anyagi biztonság majd lehetővé teszi számára, mindennél fontosabbnak érzett kedvteléseinek gyakorlását, s élhet függetlenül és szabadon a kertészkedésnek, az írásnak, az olvasásnak, a zenének és a művészeteknek, meg a nyelvtanulásnak és az utazásnak – ha polgárként élt magánéletét el tudja majd választani a társadalmi életét nyíltan és hangosan, íratlan szokások és hagyományok parancsai szerint élő fényképésztől. A szerepjátszás és a munka maga azonban, látjuk majd, annyi erőt, időt és szellemi energiát kívánt tőle, hogy az már szinte megghiúsította az eredendő célt.

Gondy Károly debreceni életének első tíz éve így azzal telik, hogy házat-földet és ezzel választójogot szerezzen, így deklarálva teljes jogú polgár mivoltát. Amikor azonban már a polgárosítás és a választójog alapfeltételének megfelelően, saját házzal és a hozzá tartozó öndíj szántófölddel rendelkezik, ezt a földet huszonöt évig még csak meg sem nézi, sem területe

nagyságát, sem a föld minőségét nem ismeri. Kiadja árendába, és megelégszik azzal, hogy bérlőjének becsületes kék szeme van és rendszeren, pontosan fizet – annyit, amennyit az előző tulajdonosnak. (Jobban foglalkoztatja a kertészet és a szőlőtermelés: a kilencvenes évekre szőlőt szerez magának a Boldogfalvi kertben, később, ezt eladva, „előkelőbb” környéken, a Sestakertben, a Nagyerdő alján: itt tölti szabadidejét, itt írogat a diófa alatt, amelynek terméséből pálinkát készít; azt állítja azonban, a szőlő inkább szükség, mintsem luxus.¹²⁹) Földhöz való viszonyának valódi természetét ráadásul teljesen önszántából leplezi le egy írásában, nem tudván ellenállni a kísértésnek, hogy íratathat magáról, függetlenül attól, hogy a kontextus kompromittáló-e vagy sem.¹³⁰ Az ehhez hasonló esetekben Gondy Károly összetett személyiségének valódi magja és tartalma felülemelkedik a játszott szerepen, mintegy kontrollálhatatlanul, az írás pillanatában elveszítve szeme elől a megcélzott közönséget. Az identitás különböző rétegeinek eldöntetlen primátusa minden bizonnyal megzavarhatta olvasóit és a személyesen vele érintkezőket, s így hiába beszél különben oly rutinosan a cívisek érdekében, az nem fogadja el szószólójának, s gyanakodva tekint rá. Gondy a századvégen többször is indul a helyhatósági választásokon, de soha nem kap elég szavazatot ahhoz, hogy a cívisek megválasztott képviselője lehessen.¹³¹ Ő maga azonban mintha nem érezné, hogy nem másokat, csupán önmagát ámitja, ha nem vesz erről tudomást, és szorgalmasan írja cikkei továbbra is.

A cívisek életszemléletét támogatandó veti el például egy cikkében az ohati iskola gondolatát, mert „a mi becsületes pásztor népünknek” mással kell foglalkozni, mint a tanulással, hiszen megvan annak a magához való esze: „a csillagokon kezd és végzi magas tudományát. De még a kondás is, ki soha betűt nem látott, hányszor teszi csúffá fejszámolásban a mathematicust?”¹³² Miért akarja vajon „tudatlanságban” tartani a parasztyerekeket ez a világlátott, tapasztalt, olvasott, nyelveket beszélő, értelmiségi allűrökkel, ambíciókkal töltött mester? Csak a rosszul értelmezett „debreceniség” vezetheti erre, a szólamok megfeleltetni próbálása a valós problémákkal, amely lehetetlen voltánál fogva, kényszerűen vezet erre az eredményre. A cívisek urbanizációellenes szemszögéből lehet csak jó a régi, csatornázatlan, kövezetlen Debrecen. „Debrecen nem hivatal, nem gyári város, és gazdálkodó jellegét – amitől az Ég óvja – le nem teheti, ehhez van kötve léte. Szénás szekér nem járhat renaissance kapun, sem emeleten nem fejhethi a tehenét, de a disznót sem húzzák a liften. Tágas udvar most is a jelszó Debrecenben. Mi közvetlenül ételt készítünk a szájunknak, a gyolcsot, posztót, varró tűt és gépet készítse az, kinek kopár sziklás a talaja. [...] Minél jobban kivetkőztetjük Debrecen falusi jellegéből, annál nagyobb arányban nő a halandóság benne”¹³³ – írja Gondy, s mintha csak egy tősgyökeres, okleveles polgár beszélne. Ebből a szemszögből lehet sajnálni a lebontott, régi ispotályt, amely, igaz, hogy csak betegség- és ragály-fészek volt, mégis, milyen családias, regényes és festői! De a városnak nem kellett, „nem tűrte már a kultúrláz”.¹³⁴ És minek építenének még egy kilencedik patikát, helyett, hogy népkonyhát létesítenének, amikor az egészséghoz csak enni kell? A gyerekeket miért kellene oltással fertőzni, hiszen ha egészségesen élnek, úgysem lesz semmi bajuk? És miért kell légszesz helyett természetellenes és drága villannyal világítani, oktanul csatornázni, utcákat a közvélemény megkérdezése nélkül elkeresztelni? (Ez az utóbbi kérdés olyannyira bántja, hogy személyes javaslatairól sorozatban tizenkettő, kolumnás cikket ír.)¹³⁵ Különösen kirívó eset, amikor a túlzásba vitt azonosulási szándék arra készteti, hogy egyik írásában tagadja a telefon szükségességét – „sem a telegraf, sem a telefon nem fogja átlépni házam küszöbét, de a gáz és villámból éppenséggel nem kérek. Már ebben a tekintetben magamhoz híven conservatív maradok” – miközben tudható, hogy az ekkor már legalább hat éve be van vezetve a műterembe, vagyis a saját házába!¹³⁶ A csatornázás, kövezés és higiénia kérdése pedig 15 alkalommal kerül témái közé valamilyen formában az évek során, s ezekben bűnbaknak mindig a városi tanácsot kiáltja ki, amely szerinte mindent hübelebalázs módjára csinál, tervek és anyagi fedezet híján. A tanács kritikája mögött pedig bizonytalan irányú hadállása húzódik meg: szeretné a változást, de választott pozíciójából nem javasolhatja azt. „Hát mi bolond állítás: ki szegény, az ostoba is! [...] Nem szólhatok a polgári házassághoz, de lehet, hogy mint mérnök, alaposabban értem a kanalizációt, mint az első virilis!”¹³⁷ – panaszkodik. Nem érezné, hogy a tanács éppen amiatt nem tud cselekedni, mert soraiban az eszményített cívisek ül: akinek viszont szinte éppen ő

maga adja szájába lapjában az ellenérveket: hiszen nem helyeselhet semmit úgy, hogy rögtön vissza ne vonná. (Jellemző erre, hogy amikor egy alkalommal valakit „véletlenül” megsért, s az magyarázatot kér, azzal mentegetőzik, hogy az illető nem is sértődhetett meg, mert mondatából semmi sértőt, „éppen kétértelműsége folytán, ki sem lehet határozottan olvasni.”¹³⁸). A magára kényszerített konzervativizmus béklyójából mindazonáltal óvatosan bár, de néha-néha megpróbál kitörni, különállását és magánvéleményét hangsúlyozva, de már nem mindig veszi észre, hogy ez a magánvélemény egyre inkább a cívis kisebbség véleménye, amelyet annyira magába sulykolt, hogy már nem tud tőle szabadulni, önkéntelenül is az ő érveiket használja a vitákban – már ha érvekről és vitáról beszélhetünk a cívisnek az újjal szembeni abszolút tagadás alapján álló világgképét tekintve – s így gyakran keveredik önmagával ellentmondásba. Hogy vesse el a technikai civilizációt, a haladás eszméjét egy ember, aki mérnöknek tanult, aki feltaláló, és aki elmondhatja magáról, hogy „én életem érettebb korszakát, keresetem javát, gondolatom annyi szikráját az iparnak, a technikának szenteltem, ha valaki tudja a jó iparost becsülni, hát én tudom”? – (amelyhez azonban biztonság kedvéért hozzáteszi: „a földművelés után az ipart tartottam első kereseti forrásnak, mely az állam legbiztosabb alapját képezi”).¹³⁹

„Mi, Isten kegyelméből debreceniek”¹⁴⁰ annyira magunkénak érezzük városunkat, hogy semmiben nem hiszünk, ami városunk falain kívül születik. Gondy meghatározó élményekkel szolgáló, Pesten töltött gyermekora állandó emlegetése mellett, talán a németiség-idegenség vádját kompenzálандó, soha nem mulasztja el hangsúlyozni, hogy igazi otthonát Debrecenben találta meg, s hazátlan lenne e hely nélkül. „Végre itthon! Hogy is megszoktam Debrecent, egész idegennek tűnt fel szülővárosom!”¹⁴¹ Debrecennek éppen ódonágában rejlik számára a vonzereje, a modern, nyüzsgő, folyton változó és lüktető Pesttel szemben. Annyira ragaszkodik azonban ezen ódon szellemhez, hogy nem tűr semmiféle változást – s itt találkozik megint a cívis szemléletével, aki szintén megelégszik mindennel, s megnyugszik abban, ami egyszer jó volt. Gondy ragaszkodik ahhoz a Debrecen-képhez, amelyet ideérkezésekor, fiatalsága idején itt talált, mert ahhoz tanult meg alkalmazkodni, s azt hiszi, amit a cívis is hisz, hogy a modernizációval elvész a szellem is, és erkölcsi romlásba süllyed a büszke magyar nép – s nem utolsósorban elvész az éveken át olyan jól begyakorolt, s használni megtanult életvezetési tanácsadó is. „Ne majmoljuk tehát mindenben a fővárost [...] maradjunk mi meg a »jó régiiek«-nek, haladjunk erőnkhez képest, és ne fussunk minden délibábos kép után”¹⁴² – írja, amikor központosított áruacsarnok létesítéséről van szó a közgyűlésben. „Vásárcsarnok Debrecenben, hol minden kapuban kofálgodnak, és még hozzá ily szűk helyen 60.000 léleknek! Hát léleknek elég, de nem oly megtermett testnek, mivel kétharmada a lakosságnak, hála Istennek, dicsekedhetik” – írja egy másik javaslat ellenvetéséül.¹⁴³

KÉPEK17 [fasor, közel]

Ha a cívis nem is vehette komolyan önjelölt prófétáját, eszméit és eszményeit kisajátító vezérei és szószólói, a politikusok és újságírók szívesen fogadták Gondy Károly néha talán kissé érthetetlen gondolatvezetésű, de érezhetően erőteljesen függetlenségi érzelmű írásait; személyét és tetteit sokszor használták ki és fordították a maguk javára. A Gondy Károly által is képviselt és buzgón támogatott szemléletmód társadalmi bázisa és gyűjtőhelye a Függetlenségi Párt volt, amely követeléseiben, politikájában megtestesítője mindannak, amit a cívis szeretne: elvetni mindazt, ami új, és minden hatalmat ismét a földművelők, a régi polgárság kezébe adni. „A Függetlenségi Párt társadalompolitikai koncepciójának lényege, politikai kisugárzásának, közgondolkodást formáló szerepének legfontosabb eleme a polgári fejlődés célszerűségének megkérdőjelezésében jelölhető meg” – foglalja ezt össze tömören Irinyi Károly.¹⁴⁴ Gondy minden megnyilatkozásával, és azzal, hogy írásait a *Debreczen* című lapban, a város legrégebbi újságjában, ezen eszmék legfőbb fórumában teszi közzé, mindenki számára egyértelművé téve szimpátiáját, vonzódását. Ez a „derék, függetlenségi érzelmű férfiú”¹⁴⁵ egyszer még odáig is elmegy, hogy ha rajta állna, minden egyéb lapot, mint szükségtelent megszüntetne a *Debreczenen*, az „egy igaz magyar lapon” kívül.¹⁴⁶ Hűségét a lap szerkesztői azzal hálálják meg, hogy minden „érzelemmegnyilvánulásáról” beszámolnak, tudósítanak, s így mindkét fél érdekei érvényesülnek – hiszen mi másért hangoskodna Gondy, mint hogy beszéljenek róla.

Ilyen hangoskodásként, szimbolikus, geográfiai és polemikus térfoglalásként értelmezhetjük azt az ismétlődő gesztusát, hogy pártállásának, elvi hovatartozásának kétségbevonhatatlanná és minél feltűnőbbé tétele érdekében, minden lehetséges alkalommal fellobogózza, kivilágítja a házát – akár városvezetési felszólításra, akár önhatalmúlag. Ezek a produkciók mindig nagy tömeget vonzanak, mert mindig látványosabbak, nagyszabásúbbak mindenkiénél a városban. Gondy Károly ezekkel a szimbolikus gesztusokkal lép interakcióba a közönséggel, mintegy előre értelmezve a tetteit, megadva a kódot is a megfejtéshez: itt nincs szükség rejtjelezésre: egyértelműen, a közös tudáskészlet jeleivel beszél. Olyan alkalmak ezek, amelyek Debrecen apoteózisát jelenthetik s a város önkultuszának látványos ünnepeivé tehetnek jószerével bármilyen eseményt: legyen az Kossuth temetése vagy a király születésnapja, Erzsébet királyné halála vagy Tisza Kálmán választási győzelme, 1848 évfordulója vagy a törökök diadalmaskodása az oroszokon. Aki pedig segít fényezni ezt a mítoszt, az, legalább a pillanat, vagy néhány nap erejéig, részesévé válhat annak: ezt a lehetőséget ismerte fel Gondy Károly is. Ha másnap az újság csak megemlíti, már elérte célját, ha azonban ezt elmulasztaná, maga gondoskodik a hírverésről és személyesen számol be munkájáról. Az első kivilágításra még 1877-ben, a balkáni háborúban a török csapatok cári birodalom felett aratott sorozatos győzelmeit – melyet a függetlenségi érzelmű tábor Világosért való személyes visszavágásként értelmezett – megünneplendő került sor, s olyan jól sikerült, hogy a Debreczen rögtön egy egész cikket közölt Gondy gesztusáról, így ez a tapasztalat is arra ösztönözheti, hogy ezután már tudatosan is provokálja ezt az ingyenreklámot. „Gondy Károly fényképész úr, ki a kivilágítás estéjén is oly kiváló módon, nevezetesen bengáliai tűzfény és az éljenzett hősök ködfátyolképeinek produkálásával járult a honfiúi lelkesedés kifejezésének emeléséhez, tegnap folytatta illetőleg kiegészítette a maga részéről az ünnepélyességet, amely annak idején a kedvezőtlen időjárás miatt egész teljében előadható nem volt. Ragyogó fényben tündöklött az egész fényirodai épület. Fönt a nyílt emelet fonyondárok és virágokkal díszített rácsozatán mint gyöngyfüzér csillogtak a mécsesek világai; közbül a magyar címer, mellette lobogók lengtek alá, melyek közül megjegyzésre méltó, az egyik fekete volt ily felirattal: „A 3. szövetség?” A kertet alakított udvar még pompásabb látványt nyújtott. A virágágyak gyeparkányain s a középen álló Flóra gyps szobor bázisán szinte sok apró mécsvilág ragyogott mint elszórt gyémánt kövek, a fák lombos ágairól pedig tarka lámpionok függtek le, kiegészítve a látvány szépségét. Az arra menők tömeggé csoportosultak úgy az utcán, mint a vasrostélyzatos kapu előtt, s bent az udvarban. Ki honfiúi érzelmének ily költséget s fáradságot nem ismerőleg ad külső kifejezést, méltán a legmelegebb rokonszenvet érdemelte ki magának minden magyar érzelmű polgár részéről.”¹⁴⁷

Ezen első alkalommal a sikert még csak elkönnyeli, de a századvégen már soha nem mulasztja el hangsúlyozni gondolati önállóságát és függetlenségét, tiltakozván az ellen, hogy ő csak a városi felszólításnak és a kollektív lelkesedésnek engedett volna. Amikor például Ferenc Józsefnek a magyarokkal való békülési szándékaként értelmezett szoborajándékozási gesztusát ünneplve az egész város és ország fényárba borul, Debrecenben Móricz Pál Gondyt is megdicséri, mint a legötletesebb és legsikerültebb kivilágítás gazdáját, aki házában ablakaiba szimbolikus értelmű, például a Hentzi-szoborba csapó villámot ábrázoló festményeket helyezett.¹⁴⁸ A fényképész mégis valami veszélyt szimatol és máris hárítja a hiperlojalizmus vádját: azt magyarázza, ő a maga részéről nem a szoborállítást ünnepelte, hanem Hentzi ledöntését, hiszen a kettőnek együtt nem lenne értelme, így ő ezt sokkal nagyobb jelentőségű gesztusnak tekinti, a polgári erény győzelmének értelmezi, a király felülemelkedésének saját katona-mivoltán. „Van nekem az a jó vagy rossz szokásom, hogy senki tanácsát nem kérem. Hát ki is gondolkozhatna helyettem jobban a magam érdekében? Gyermekekorom óta minden végelhatározásomban csupán érzéseim ötos bizottsága vezetett: a mi tehát tőlem ered, az nem az összetartás nehézkes lánvája, de lánggra lobbanó szívem pattanó szikrája”¹⁴⁹ – mondja, s láthatóvá teszi, hogy ebben az esetben is az elvegyülés és kiemelkedés, az odatartozás és kívülállás eldöntetlenségének kettős prése szorítja, az óvatos egyensúlyozás kényszere. Így már nem is olyan különös, hogy csak az „állami” ünnepek és gyászok készítetik cselekvésre, amikor legalább az egyik oldal támogatását maga mögött tudhatja, teljesen önállóan nem mer megnyilvánulni. A városvezetés ellen beszél, de csak akkor, ha tudván tudja,

hogy mögötte van és kiállítását megtámogatja a civisek létszámban ugyan egyre kisebbedő, de hangban és hatalomban még mindig erős tábor, ha az újságírókon kívül más elismerésére nem is, de figyelmére legalább számíthat.

„Hát most a békében, mi polgárok, mennyi zászló-zaklatásnak vagyunk kitéve? [...] Nekem is van két zászlóm, egy fekete és egy nemzeti. A nemzeti lobogót Tisza Kálmán akkori képviselő választásánál tűztem ki, midőn velünk egy fazékból ette a juhhúsos kását, de mióta megégettük vele a szánkat, azóta legtöbbször csak figyelmeztetésre szedem elő a viola trikolt. A gyászlobogó kétszer volt a házamon. Először, mikor a mi híres hármasszövetségünket illumináltuk, másodszor Kossuth temetése napján. Ezzel be is fejeztem a gyászatot, mert aligha ér bennünket már véresebb csapás. (Erzsébet királyné halála azért egyszer még előveteti vele a fekete zászlót, amelyet akkor már nagyon tudatosan, jelentéssel használ, kiemelve a hazafiságra fordított önköltség nagyságát is: „a zászló végén a fátyol hadd lógjon... tüntessék ki, hogy bánatunknak nincsen hossza-vége... telik a negyven méter kreppből”¹⁵⁰). Szent István ünnepén – folytatja az előbbi felsorolást – szerettem volna egy nemzetet kockáztatni az erkélyemre, de nem volt anzagolva, hát mindjárt demonstrációnak keresztelik az ily önkényt, de talán még anathémával is sújthatnak”.¹⁵¹ A fényképésznek az önmaga történeti szerepét feltáró felsorolása, közvetlenül, az ünnepekben való személyes szerepvállalás nagyszerűségének hangsúlyozásával a közösség emlékeztetésének felfrissítését, ezáltal a közös múltban elfoglalt hely biztosítását szolgálta, számunkra azonban sokkal fontosabb az utolsó kitétel, a Szent István ünnepére vonatkozó. Augusztus 20-a eredendően katolikus egyházi ünnep, vagyis Debrecen városában egy kisebbségé, még ha Gondy Károly születésénél fogva ehhez a csoporthoz tartozik is. Így, még ha személyes ünnepe lenne is ez az alkalom, nemzeti zászlóval már csak azért sem ünnepel, mert az ebben az esetben mögé képzelhető társadalmi bázis segítségére vagy támogatására éppen nincs szüksége. Gondy, bár felekezeti hovatartozását soha nem tagadja meg, igyekszik minden esetben a reformátusság, az „igazi magyar vallás”,¹⁵² az igazi debreceni magyar vallása iránti szimpátiáját hangoztatni. Amikor azonban a város – azaz a kormány – nyomására az 50 éves évfordulón április 11-én kellene ünnepelni március 15-ét, akkor már bátor ellenálló, mert maga mögött tudhatja a függetlenségi érzelmű tábor: a megnyerendő feleket. El is nyeri jutalmát, mert a *Debrecen* egyenesen egy „*Éljen Gondy Károly!*” című cikkel emlékezik meg nemes hazaszeretetről.

„Ma, midőn az 1848. március 15-iki hatalmas alkotások romjain ünnepelünk, az erkölcsiség süllyedésének korszaka is beköszöntött hozzánk. Világos példája ennek az a körülmény, hogy Debrecen város tanácsa csak a legkisebb módon fejezte ki kegyeletét hosszas tanácskozás után a nagy idők iránt az által, hogy testületileg megjelent az ev. ref. egyház istentiszteletén és a színházban gondoskodott, anélkül, hogy a polgárságot a város kivilágítására előre figyelmeztette volna, tudván, hogy a közönséget korbácsolni kell a nemes tettekre. És íme, ebben a törpe korban még él egy önzetlen, lelkes magyar ember Debrecen városa területén, ki azzal ad külsőleg is kifejezést rajongó hazaszeretetének, nemes jó szívének, hogy midőn kedden reggel ránk virradt a szabadság születésének félszázados ünnepe: feltűzött háza homlokzatára egy csaknem a kövezetig lenyúló óriási lobogót rajta e szavakkal: Szabadság, Testvériség, Egyenlőség, este pedig, midőn éj borult a városra, sötétek voltak (néhány kivételével) az épületek ablakai, - kivilágította házát oly pazar fényvel, csillogással, s kitűnő ízlésről tanúskodó modorral, hogy nagy embertömeg verődött össze a Teleki utcában s bámulta azt a fénytengert, mely a városi tanács sötét célzatát nagyon-nagyon megvilágította.

Ez a kivilágítás meglepetés számba ment.

Az épület homlokzatán három nyitott láng égett, az ablakok gyertyafényben tündököltek, a kapubejárat kápolnává alakult át, melyben virágok közt pazar világítás mellett díszelgett Kossuth Lajos arcképe, ezzel a felírással: »Könyörögj érettünk!«. A kaputól balra eső ablakban egy belülről megvilágított gyönyörű festmény 1848-ban V. Ferdinánd királyt tüntette fel, midőn égő csipkebokor fölött a felhőkből kibontakozik alakja, s az előtte térdelő Kossuth Lajosnak átnyújtja az 1848-iki szentesített törvényeket, e szavak kíséretében: – Itt az alkotmány, csak aztán meg ne bánjátok! A kaputól jobbra eső ablak »50 év után« címmel a mai állapotot tünteti fel. Három ördög jár boszorkánytáncot a pokol égő tüze előtt, s a szabadsajtó már az egyiknek vasvilláján van, hogy a

tűzbe dobja s szólásszabadságunkat teljesen tönkre tegye. A képeket Gondy Károly egyik derék segéde, Kollonics Béla festette.

Azok a szatirikus gondolatok, melyek Gondy Károly politikai cikkein átvonulnak, megnyilatkozásra leltek itt is. De megnyilatkozott az a hazaszeretet is, mely őt nemzete jóvolta érdekében tette sarkallja. S midőn ennek a derék független érzelmű férfiúnak nemes cselekedetéről itt hírt adunk, kívánjuk, hogy a Mindenható még soká, nagyon soká éltesse!”¹⁵³

A beszámoló jól érzékelteti az egész függetlenségi táborra jellemző magatartást, mely Gondy céljainak pontosan megfelelően, a nemzet jóvolta érdekében végrehajtható tettek legmagasabb fokát látta a nagyhangú, mellveregetős, gyakorlatilag teljesen passzív, nacionalizmustól áthatott szólamoktól hangos, látványos patyomkin-cselekedetek gyakorlásában. Pedig ekkoriban az idő régen túllépett már az önkényuralom leple, többértelmű beszédmódján: felségsértést nem volt olyan könnyű elkövetni.

A függetlenségi gondolat támogatásának ellenzéki kiállásként való megélése természetesen nem kizárólagosan debreceni vonás, hiszen a fent leírt magatartásmód mögött meghúzódó politikai szándék, kultúra- és életszemlélet a párt híveinek az egész országra kiterjedően meghatározta gondolkodásmódját; sőt, a kizárólagos nacionalizmus, a polgárosodás folyamatának hátramaradottjai körében általánosnak volt mondható.¹⁵⁴ Ha azonban, mint Debrecen esetében, a történelmi megalapozottságú ellenzékiesség a város önkultuszának alapja, akkor minden ehhez kapcsolódó, ezt kifejező és megerősítő megnyilvánulás a közösségi emlékezet részesévé teszi a megszólalót, függetlenül attól, hogy annak mi volt az eredendő vagy mögöttes célja. Csak a tett számít és a szavak, a tartalom nem. Hogy Gondy Károly megnyilvánulásai mögött valójában saját maga pozíciójának megerősítése rejlett, mint tartalom, az nem zavarta azokat, akik csak a szólamokat akarták hallani, mert ez jelentette kulturális identitásuk időről-időre való gyakorlásának és felmutatásának lehetőségét.¹⁵⁵

Nem biztos azonban, hogy a jól hangzó szólamok átvétele mellett kiterjesztették magára a személyiségre is a befogadási hajlandóságot. A szószólók maguk közé tartozónak tekintették, a cívis azonban nem, a fényképész pedig ezt szerette volna. Lehetséges, hogy a teljes azonosulás szerepét csak kezdeti kiindulópontnak szánta, ám az évek során elfelejtette jelezni, hogy ez a jelmez szűk számára, s mire észbekapott, már késő volt: a ruha rákövesedett, s kétségbeesett küzdelemmel se tudta levetni magáról. Kitörési kísérletként értelmezhető írásait így módon már csak bélyegként viselhette, nem egyénisége kifejezéseként, csak ujjal mutogattak rá, s nem ismerték el jogát a különösségre.¹⁵⁶ Gondy Károly Debrecenben megvalósítani kívánt, önmaga múltjától való függetlenedési kísérleteit a függetlenség, mint politikai eszme szólamaival volt kénytelen leplezni; a kétféle törekvés azonban, lévén kétirányú, idővel kioltja, megfojtja egymást: a felvett identitás nem biztosította a személyes integritást.

*

MI, POLGÁROK

Gondy Károly debreceni kapcsolatépítései végső célja a házasság. A civistársadalom belső köreiből benősülés révén való integrálódás azonban egy idegen számára ekkor már igen nehezen járható út, hiszen említettük már e társadalmi réteg önmagába zárulását, kirekesztő szellemét, a nem fajtajabelitől való idegenkedését. Gondy Károly így, egzisztenciájának megalapozása után is még sokáig, a megfelelő alkalomra várva, legényemberként töltötte a fiatalságát: 45 éves volt már, s csaknem húsz éve élt Debrecenben, amikor 1881-ben nősülésre érkezettnek látta az időt – vagy ekkor talált alkalmas jelöltet. A feleségének választott leány személye, családja és családi állapota miatt egyaránt számíthat figyelmünkre, mert e körülmények együttesen jól példázzák Gondy választásának tudatosságát és kényszerűségét.

A menyasszony, Jóna Róza, a tekintélyes és vagyonos Jóna család tagja, a civistársadalom hangadó, életformáját évszázadok óta őrző családinak egyikéé, amelynek képviselői már a XVI. században első virilisei voltak a városnak. Első ránézésre a legjobb választás egy, a debreceni közösségbe véglegesen begyökerezni szándékozó idegen számára: tudatos és jól megfontolt döntésnek tetszik éppen Jóna Róza kezének megkérése. A másik oldalról azonban már nem tűnik a döntés ilyen egyértelműnek.

Jóna Dániel, Gondy Károly apósa bizonyos szempontból kivételt jelentett hagyományos gazdálkodást, földművelést és terménykereskedelmet majd sertéshízlalást folytató családjában,¹⁵⁷ mert ő a gazdálkodás mellett lakatosmesterként kereste a kenyerét, bár talán több joggal nevezhető ő is földbirtokosnak, mint iparosnak. Iparosi rangját mindenesetre büszkén viselte, több iparkiallításon is indult termékeivel és nem egyről díjakkal tért haza: 1858-ban alapított műhelyében az 1885. évi országos kiállítás idején – ahol lakataiért nagy aranyéremmel tüntették ki – 9 munkással dolgoztatott, évi 6000 forintnyi tőkét mozgatva meg.¹⁵⁸ Mindemellett mindig kiállt az iparosok jogainak védelmében és képviselőként, s pártolta a helyi ipartestület megalakulását. Gyászjelentése 1905-ben a következőképpen foglalja össze érdemeit: „volt 48/49iki tűzér, az arany érdemkereszt tulajdonosa, Debrecen szab. kir. város bizottsági tagja, a Debreceni Kölcsönsegélyző egyesület igazgatósági tagja, a régi Debrecen egyik tipikus alakja, ki hosszú évekig tevékeny szerepet vitt Debrecen életében...”¹⁵⁹ A *Villám* című élclap pedig, élénkebb ecsetvonásokkal, ilyennek festi le őt életében, akkor, amikor Gondy Károly apósának tisztét is betölthette, 1886-ban. „Városunk ez idő szerint legelső iparosa. Hajdan, az ipartörvény létrejötte előtt is az volt, mert a céhnek sohase volt igaz barátja. 1848-ban tűzér, később híres táncos és a nagyerdői lövölde első rangú céllövője, még a mai nap is szenvedélyes vadász. Régi idő óta városi képviselő, közelebbi időben a helybeli iparoskör szervezője és legelső elnöke volt. Az iparosoknak szószólója, ha kell szónoka és jó toasztírózója. Ünnepeken, estélyeken, gyűléseken nem győzi úgy szóval senki, mint ő. Városunk udvari mulakatosza idestova már 25 éve, minden nagyobb városi köz- és magánépületek az ő remek lakatos munkáját fennen hirdetik. [...] Hogy a debreceni ipartestületet meg nem alakíthatta, az nem rajta múlt, hanem múlt azokon is, kik a régi céhrendszernek most is buzgó apostolai. Mert a mi Dani bátyánk mindég a korrallal haladó férfiú volt. Szóval páratlan a maga nemében. Csak az a hibája van, hogy ellennézeteket nem könnyen tűr, éppen mint a kávéházi füstöt, de azért a Bikának mégis rendes látogatója. Tevékenyebb és szorgalmasabb iparbiztost nálánál nem ismerünk. Mintha csak tanfelügyelő volna, úgy megcensálja néha a mesterembereket és tanoncaikat, akár csak a magát, mert neki az az elve: többet tudjanak idővel a mostani tanoncok, mint a mesterek, mert hát arra a hazának szüksége van. Szóval nagy rendszerető, és mi ritkaság, az italok közt csakis a víznek barátja. Éppen ezért akarná a mértékletességi egyesület megalakítani, de tart tőle, hogy leszavazzák – ha nem hát azért a házánál igazi magyar vendégszerető módjára jó sexta-kerti vinkóval még az ellennézetűeket is megraktálja. Ily jeles tulajdonok dacára, nem csoda, hogy iparostársai irigykednek rája...”¹⁶⁰ **KÉPEK18**[[lovesz, jonadaniel](#)]

Mindezeket a szeretettel és elismeréssel bemutatott tulajdonságokat egészen másként látta a nálánál alig hat évvel ifjabb veje, Gondy Károly. Írásaiban gyakran terelődik a szó a városvezetés

anomáliáinak kipellengérezése közepette a „nagy Jónára”, a „mülakatos és műmamelukra”,¹⁶¹ akivel azonban ez írárok idején, látni fogjuk, már megszűnt családi összeköttetése, így senki érdekeire vagy érzékenységre nem kellett tekintettel lennie. A hangvétel kissé fanyarabb, mint a fenti dicshimnuszé. „Fekete kávé, fekete tenta foly ott, hol a nagy Jóna beszél, és szürcsöli a bölcsélet titkait. Kicsit nagy szót hall, de annál nagyobbab mond, legkevésbé sem alterálja a házi gond. Sokat prédikál, de még többet orgonál, mert bírja a fúvó és pedál. Otthon ügyes ciklopszai szítják a tüzet, így csak eléggé jól halad az üzlet. Egy ügyvéd veszett el benne. Nagy kárára van a hazának, hogy annyi okosság paragon és nem a parlamenti Wertheimben refoszförizál, de meg, kár nekie is nem agenturát, ügyvédi extra kabinettel nyitnia, midőn maga a főispán is sokszor úgy sebtében felkapaszkodik szellemi omnibuszára. A főispán, ki maga is vasbottal jár, a vassal bánó emberben bíz, ki nem egy szeget vert már a szabadelvűség vastuskójába, de még többet polgártársai fejébe. Ezt a gyenge vasembert egy napra sem nélkülözheti.”¹⁶² Vagy: „Van sok úr, ki mindig, mint a hangya dolgozik, de porban marad: nincsen láttatja munkájának. Van aztán olyan Dániel is, ki soha életében nem dolgozott, és mégis, kezében a vas arannyá válik. Előbb lóvát teszi az urat, aztán meg is vasalja, végre velük közös az asztala. Annyi a vagyona, hogy maga sem hinné, ha a telekkönyv a bizonyoságot nem tenné...”¹⁶³

Gondy szövege, amellyel hogy indiszkrét és csak a családot közelebbről ismerők számára érthető utalásokat tartalmaz, valamint egy függetlenségi lap hasábjain az „ellennézetűekkel” szemben kötelező harciassággal íródott, magában rejt valami leplezetlen haragot és irigységet is. Nem tudhatjuk, hogy ezt az ellenszenvet Jóna Dániel személyével vagy társadalmi osztályával, a debreceni „születési arisztokráciával” szemben táplálta-e inkább a fényképész, amellyel szemben mindig másodrendűnek érezte magát, hiszen ő abból a körből végképp ki volt rekesztve. „A virilitás intézmény a legbrutálisabb a világon, – mondja erről – axiomája: minden szegény ember számár, még ha végzett is. Visszája: minden gazdag, ha mindjárt öröksége után lett azzá, okos. Azt sem kérdezi a virilistól – mintha a geniusról volna szó – hogy tud-e magyarul, megérti-e amit a közgyűlésben tárgyalnak, beszélnek, minek, kinek tartja tulajdonképpen a magyart? Ezek szerint valakinek az okossága már a bölcső homlokfájára van vésve, »a város kedvence«, a csecsemő homlokán pedig még a nagy kérdőjel [...] figurál. Szomorú állapot! Még jó, hogy a tudományt felébe betudják!”¹⁶⁴ **KÉP19** [mamakedvence]

Jóna Dániel helyzete, népszerűsége, karrierje, a családi háttér adta magabiztosságból eredő cselekvési- és szólási szabadsága azonban a kényszerű és maga választotta szerepek szorításában élő fényképész szemszögéből önmagában is okot adhatott az irigységre. Hogy ezt milyen családi konfliktusok fűszerezték esetleg a háttérben, arról nincs tudomásunk. Jóna Dániel pedig a lehető legmesszebbmenőkig élt ezzel az irigyelt szólási szabadsággal. Családja ősi debreceni gyökerei dacára a Szabadelvű pártnak volt oszlopos tagja, és a mindenkori polgármesternek tanácsadója városi ügyekben. A pártpreferenciáktól eltekintve azonban nem vonhatta ki magát saját családjá és a civistársadalom befolyása, szabályai és elvárásai alól, bár úgy tetszik, néha megpróbálta. A városi közgyűlésben ugyan, civis gazdához méltóan, azokkal szavazott, akik az idegeneket, betolakodókat kizárnák minden városi jogból, és ő is „körömszakadtáig ragaszkodott azon városi státútumhoz, hogy tanyabirtok csak okleveles és házzal bíró debreceni polgárok által szerezhető meg, mert a debreceni határ a debrecenieké”¹⁶⁵ – saját felügyelete alatt álló családjában sokszor engedett már a „józan ész” követeléseinek, a modern, felvilágosult polgári lét szírihangjainak: a hagyományok és szabályok felrúgásával bizonyára kiváltva társadalmi osztálya rosszallását. A lassan kezdődő városiasodás apró jeleiként alakulni kezdő intézményeket, mint büszke polgár, kitüntette pártoló látogatásával: valamennyi gyermeke részesült zeneiskolai képzésben, és a színházban állandó páholyt bérelt.¹⁶⁶ Hat leánya mellett második házasságából származó egyetlen fia, Kálmán,¹⁶⁷ noha az ügyvédi pályát választotta, tanulmányai ideje alatt a Zenede tanáraként tanította zongorázni a polgárok leánykáját.¹⁶⁸ Ha ismerjük a civis művészethez, különösen a zenéhez való viszonyát, amelynek csak Isten dicsőítéséért van létjogosultsága,¹⁶⁹ akkor nagy bátorságnak tűnhet ez; de Jóna e gesztusaival nem volt egyedül: ahhoz a maroknyi csoporthoz tartozott, akik tősgyökeres debreceni létükre, saját érdeküknél előbbre helyezték a város jóllétét, s ennek útját az

urbanizációban látták. A Jóna-gyerekek a Vecsey, Pallay, Szikszay, Csanak, Sesztina, Várady Szabó és más gyerekekkel együtt, már egy viszonylag modern polgári létformába nevelődtek bele. A polgár gyermekhez való viszonyát idézi ez a magatartás már, amely egyenjogú, gondolkodó félként kezeli a gyermeket, szemben a civis kis rabszolgáival. Még nagyobb „merészségre” vall, hogy két kislánnyal, alig 30 évesen özvegyen maradt Gizella lányának Jóna Dániel megengedi, hogy kalaposüzletet nyisson az atyai házban, vagyis olyan foglalkozásba kezdjen, amely saját jövedelemhez, önállóságához juttatja – s amely megélhetési forma tipikusan az emancipált, független, szegény városi leányok sajátja. Jóna Gizellát nyilván eltartotta volna az apja vagy apai öröksége élete hátra levő részében, de ő Bécsben kitanulhatta és – jellemzően, egyelőre csak az apja házában – gyakorolhatta mesterségét, akár egy fiú.¹⁷⁰

Ilyen körülmények között már érthetőbb, hogyan felelhetett meg ebben a családban vőnek egy idegen, egy betolakodó, egy fényképész, aki se nem iparos, se nem művész, se biztos társadalmi státusza, se rokona, se ismerőse, de még polgároklevele sincsen, a város szolgája, és ráadásul vénlegény: minden igyekezete ellenére, mindannak a megtestesítője, ami a debreceniséggel ellenkezik. Erényének csak biztos jövedelme és tisztességes neve mutatkozik: s most erre van a legnagyobb szüksége a Jóna családnak.

Jóna Dániel első felesége, Kubik Jozefa, 1874 augusztusában, 39 éves korában, váratlanul hunyt el, hat kiskorú gyermeket hagyva maga után.¹⁷¹ 1874 októberében a legidősebb leányt, a 15 éves Rózát, édesapja férjhez adta egy magához hasonlóan kovács mesterségű, kocsigyártással foglalkozó, szép jövő előtt álló, a menyasszonynál tíz évvel idősebb mesteremberhez, Reke Alberthez. (Jóna Dániel a következő évben, kicsi gyermekei miatti kényszerűségből, ismét megnősült, de a gyakorlat megmaradt: többi leányát is igen fiatalon házasította ki.¹⁷²) Rózának a következő évben, 1875 szeptemberében kislánya született, Reke Piroska Róza néven; majd 1879-ben világra hozta második gyermekét, aki a Vilma Szeréna nevet kapta, de három hónapos korában meghalt. Ennek a kislánynak a keresztanyja Róza legidősebb húga, Jóna Emília, keresztapja pedig Gondy Károly volt. **KÉP20 [csecsemo]**

Egyelőre sajnos nem tudtuk rekonstruálni, mi történhetett ezek után. Annyi bizonyos, hogy Gondy Károly 1881. augusztus 7-én feleségül vette Jóna Rózát.¹⁷³ Gondolhatnánk, hogy Reke Albert meghalt és feleségét 22 évesen özvegyiségben hagyta; de a kocsigyár működése a 80-as években kezd fellendülni, miután Reke Albert Nagy-Várad utcai saját házában nyitja meg műhelyét, és egyéb, kovács- és kárpitosipari szolgáltatásokkal is kiegészíti tevékenységét.¹⁷⁴ Elváltak volna? „Kényszerített házasság” esetén akár ez is előfordulhatott. Róza „megbotlott” volna? Ennek a következménye is lehetett válás. Jóna Róza egy apró levélkéjében, amelyet mint Gondy Károlyné írt alá, a kislánya keresztlevelét kéri az ügyvédjétől, „mert tovább már nem lehet halasztani”.¹⁷⁵ Milyen keresztlevélre lehetett szüksége minimum három évvel legutóbbi szülése után? Bármilyen történt, Reke Piroska az édesanyjával maradt s Gondy Károly házában nevelkedett tovább; még talán a Szepességre is elcserélték német szóra, ahogy illet,¹⁷⁶ de édesanyja halála után nem hallunk többet felőle, valószínűleg visszakerülhetett nagyapja házába. **KÉP21 [piroska]**

A házasságot egyébként a fényképész részéről a gyermekek sorsa fölött érzett aggodás: Gondy családi alapozottságú „szociális érzékenysége” nagy mértékben elősegíthette. (Ha pénzt fordítanak a „névtelenek” nevelésére, „egészségesebb fájnak örvendene az emberiség, mely tilos fájának legszebb gyümölcseit az árokba hullatja, míg satnya, kényszerházasság szülte, és sokszor idegen ágba oltott csemetéit hideg kebelén csak dermeszti.” „Van törvényes ágy [...] melyet sok törése és sérülése dacára szolidnak tekint a világ, míg a törvénytelen, de mocsok nélküli ép kanapét a legundokabb mobiliának tartják. A szerető szívek frigye hitelesítésre szorul. Ki oly vakmerő, hogy mer szeretni az egyházi és világi hatalom beleegyezése nélkül? Érvénytelen minden bók, bűnös minden csók, mely még az oltáron innen elcsattan, törvénytelen annak minden gyümölcse. [...] Mit is keres e világon a poronty, ki még születését sem tudja igazolni? Ily szerencsétlen nem mehet sem árva- sem lélek-számba: a lelenc semmi! – Semmi! Hát nem Isten képére van teremtvén ő is?” „Leányanyák! Vigasztalódjatok! Az igaz szeretet fájának nincsen fattyú hajtása és gyümölcse csak

nemes lehet, [...] mely nem is a piacnak, de később magatoknak lesz a legbecsesebb!”¹⁷⁷ – intézi nem egyszer szózatát, személyes, gyermekkori tapasztalatok alapján a megesett lányokhoz; illetve a városhoz, árvaházak és anyaotthonok, segítő pénzalapok létrehozását sürgetve. A jótékony nőegylet és annak árvaháza volt egyébként az egyetlen intézmény, amely számára rendszeresen adakozott.¹⁷⁸)

Gondy Károly tehát végre benősülhetett egy tekintélyes debreceni családba – ő ezt kapta hozományul; Jóna Róza pedig talán visszaszerzett tisztességét, biztos családi háttérrel, megélhetést és lehet, hogy végül boldogságot is kapott az esküvővel: a házasság nevű kompromisszum megkötését.

Hogy milyen fontos volt Róza mielőbbi vagy újbóli férjhez adása, hogy milyen erős volt még a századvégen is ennek a társadalomnak a szorító ereje, azt egy jóval később megesett történettel támasztjuk alá. A történet arra is példát mutat, hogy mennyire a felbomlás szélén állt már ekkor az a világkép, az az erkölcs, amelynek biztosítania kellett volna tagjai számára a közösség megtartó erejének tudatát, mennyire nem volt már képes alternatívát nyújtani a leszakadóknak, s mennyire kevésbé volt már tartalom és értelem a szigorú szabályok és törvények mögött. A történet szereplői ugyanazok, húsz évvel később.

1902 júliusának elején hírt adtak róla a debreceni lapok, hogy Péntek Margit, 17 éves, „viruló, egészséges, szép leány”, Jóna Dániel unokája, váratlanul, rejtélyes körülmények között elhunyt. Pár nap múlva már azt is tudni vélték, hogy a leány öngyilkos lett, amelynek oka „egy ártatlan pletyka, melyet meggondolatlan emberek keltettek, s a melyet annyira szívére vett az érzékeny lányka, hogy mikor hírét vette, másnap a halálban keresett menedéket”. Ekkor, a család felkérésére írja meg az esetet tisztázandó, a pletykákat eloszlató cikkét Gondy Károly, akinek az áldozat a keresztlánya volt. A három magánlevelet is közlő írásból az derül ki, hogy az anya – Jóna Gizella – egyik barátnőjének férje beleszeretett az ártatlan leányba, aki ez érzelmet viszonzni vélte, leveleik azonban a feleség kezébe kerültek, s a hírre a lány felvágta az ereit. Ekkor még megmentették ugyan, de a sebeit diszkrécióból kezelő szomszéd nőorvosnál tett gyakori látogatásai félremagyarázásokra adtak alkalmat. A megzavart idegzetű leány a kísértő újbóli felbukkanása és újbóli lelepleződésük után a szégyen elől a halálba menekült – ezúttal sikeresen. A történet szereplője még Jóna Dániel is, akit a feleség levele szintén értesített az esetről, de a leány félelme attól, hogy nagyapja megtud valamit, csak siettette a halálát, mellyel így megelőzte a kézbesítést.¹⁷⁹

A tipikusan századfordulós történetből több dolog látszik. Egy ilyen eset nem történhetik meg egy tradicionális, megtartó erejű közösségben. Az öngyilkosság, mint a problémák megoldásának legegyszerűbb módja – mely egyre gyakrabban bukkan fel a civis családokban is – csak egy értékeit és hitét vesztett, semmiféle fölsőbb hatalomban, sem istenben sem földi helytartóban nem bízó, felbomló társadalomnak lehet a sajátja: az ezekkel a jelzőkkel illetni szokott századvégi polgárság divatja, mely lassan az „öngyilkosok városává” teszi Debrecent, csak egy fogadókész társadalomban találhat visszhangra. És a századvégre az egyre inkább városiasodni kezdő Debrecent már megfertőzik a nagyvárosi téveszmék is; eléri az a végzet, amelytől a civisek és teoretikusaik már évtizedek óta féltik közösségüket; amelyet feltartóztathattak ideig-óráig, de bekövetkeztét nem lehetett megakadályozni. Gondy Károly a jelen esettől függetlenül szomorúan és sajnálattal, bizonyos megvetéssel tekint az életüknek önkezükké véget vetőkre: „kicsiny hittel és még kisebb lélekkel öngyilkosságra vetemedünk, a természetes halál már csak a gyáváké...” „... az embernek minden Istentől mért csapást békével és megadással kell elviselnie és nem öngyilkossággal kitérnie a veszedelemnek...”¹⁸⁰

Látszik az esetből ugyanakkor az is, hogy egy hibás lépés, a bűn legkisebb árnyéka, legyen az akár csak pletyka: örökre tönkre tehet egy életet. Annak idején Jóna Rózát még meg lehetett menteni, mert volt hová fordulnia segítségért, ekkor azonban már Jóna Dániel személye sem jelent védelmet: Margit egyedül dönt a sorsáról. A család, és a Jóna Dánielben, mint pater familiasban megtestesülő civis társadalom, amely törvényeit egyre kevésbé képes önmagán kívül érvényesíteni, egy tapasztalatlan, értékbizonytalanságban élő fiatal lány számára már nem jelenti az otthon biztonságát. A „nagy Jóna” háza ekkor már nem a város egyik mindenki által ismert, vendégjárta,

pezsgő szellemi központja, hanem a cívis életforma és eszmevilág egyik utolsó bástyája, maga pedig a benne őrzött kincsek szigorú őre: miközben ugyanaz maradt, az idő elszállt fölötte.

Gondy Károlynak nem lett szerencséje ezzel a Jóna családdal kötött házassággal. Jóna Róza, hat év házasság után, 1887. április 1-jén világra hozza közös gyermeküket, akit Károly Rezső névre keresztelnek apja és keresztapja, Somogyi Rudolf budapesti mérnök, számtan- és természettan-tanár, Gondy barátja és egykori műegyetemi iskolatársa neve után.¹⁸¹ „Számítás az egész élet. Már magát a születés-napot mennyi számítás előzi meg! A komák rangja, vagyoni állása, a felveendő keresztnev megállapítása, egész a keresztelői dísz-tortáig, mindmegannyi törtje létünk nulla kezdetének”¹⁸² – írja Gondy, vagyis tudván tudja, milyen jó alkalom az integrációra, a kapcsolatépítésre a keresztkomasági kötődés: mégsem él vele, s nem valamely, a Jónák révén elérhető debreceni potentátot vagy városbeli ismerőst választ elsőszülött fia keresztapjának, hanem egy régi barátot. Vajon nem talált vagy nem is keresett Debrecenben alkalmas személyt? Huszonhat év alatt egyetlen szorosabb szál sem fonódott közte és a debreceniek között? **KÉP22** [rudolf]

A kis Rezső azonban a május 29-éről 30-ára virradó éjszakán meghal veleszületett gyengeségben, és június 8-án édesanyját is elragadja a gyermekági láz.¹⁸³ Róza temetése is a cívis közösségből való kiszakadását példázza: saját felekezetének megfelelően református gyászistentiszteletben részesítik, de a házasság közösségvállalása jegyében a katolikus temetőben helyezik örök nyugalomra.¹⁸⁴ Gondynak ezután csak a még abban az évben felállított impozáns síremlék ápolása és mindenszentekkor fényárba borítása marad: és a Jóna családon kívül senki nem emlékszik és nem emlékezteti többé felesége származására, aki ekkor már pusztán „a Gondy fényképész neje”.¹⁸⁵

Felesége és fia halálakor Gondy Károly már nem fiatal, elmúlt ötven éves – és itt marad egyedül, úgy, hogy se múltja, se jövője nincs biztosítva a nevének.

Otthon, a házban, még sincsen azonban egyedül, körülveszik mindazok, akiknek ő az ura és parancsolója: segédei és tanulói, hetese, szakácsnéja vagy gazdasszonya, a ház lakásainak lakói és bérlői, kutyái és macskái – és természetesen a vendégek megállíthatatlan folyama: zajlik körülötte az élet, cserélődnek az emberek, dolgozik.

1892-ben aztán nagy változás áll be az életében: ekkortól lakik a házban valaki, aki neki parancsol. Ebben az évben ugyanis kislánya született, Klára Rozália, akinek augusztus 17-i keresztelőjét Pesten, a józsefvárosi katolikus anyakönyvbe jegyezték be.¹⁸⁶ A kislány édesanyját, bizonyos Boros Róza kisasszonyt, egy péterfiai kovácsmester egyetlen leányát,¹⁸⁷ majd csak 1894. április 30-án vezeti a Szent Anna templom oltára elé Gondy Károly, „a legszűkebb családi körben”.¹⁸⁸ Az anya 30 éves gyermeke születésekor, az esküvő idején már Gondy háztartásában él, azt viszont nem tudjuk, a szülés előtt is így volt-e ez. Boros Róza származása arra mutat, hogy akármilyen okból került is Gondy házába, korábban sem lehettek ismeretlenek egymás számára: a hölgy édesanyja ugyanis Kubik Paulina, aki minden bizonnyal Jóna Dániel első feleségének testvére volt. Gondy Károly tehát Jóna Róza három évvel fiatalabb unokatestvérét vette el. A kapcsolat törvényesítésének időbeli elhúzódása, és hogy az anyát gyermeke születésekor el kellett menekíteni Debrecenből, mindenesetre arra utalhat, hogy Klárka nem volt tervezett gyermek.

Boros Róza a későbbiekben sem igen teszi ki a lábát a házból, a háztartással, gyermekneveléssel, cselédek felvételével és oktatásával foglalatoskodik, varrogat – úriasszonyi státusa van tehát, de társadalmi eseményekben nem vesz részt. Férjéhez hasonlóan adományaival támogatja a nőegyletet, de ülésein nincs ott, a századvégen tagja lesz a frissen alakult állatvédő egyesületnek, de csak a tagdíjjal járul hozzá tevékenységükhöz. Klárka már hatéves volt, amikor anyja először elment férjével a függetlenségi báljára – akkor hagyta először magára a gyermeket – de ebből csak Gondy beszámolójából értesülünk: az újságíró nem ismeri az asszonyt, így nem említi fel a megjelentek terjedelmes névsorában: Boros Róza nem segíti férjét a társadalmi kapcsolatépítésben.¹⁸⁹ **KÉP23** [boros]

Bár egyik házasságával sem sikerült kiaknáznia az ebben az intézményben rejlő értékes lehetőséget, hiszen mindkét esetben kényszerű férj volt, kislánya megszületése kárpótolta az esetleges kudarcélményekért. Gondy számára mindennél fontosabb lesz ez a kislány, „édene legkedvesebb virágszála”, örököse, életművének reménybeli kiteljesítője.¹⁹⁰ Minden kései gyermek szülőjéhez hasonlóan – hiszen már nagypapa-korban van – odaadó szeretettel, kényeztetően, ajándékokkal elhalmozva, a széltől is óva neveli.¹⁹¹ A kislány hatéves korától a kedvesnővérek szomszédos iskolájába jár, hamar megtanul írni és olvasni, édesapjától pedig a hazafias nevelést is megkapja.¹⁹² 16 éves korában novellája jelenik meg a Debreceni Leányok Könyvében,¹⁹³ de úrilányhoz illő társasági életet élni, bálba és zsúrba járni még elkezdni sincs ideje, hiszen az iskolapadból még ki sem nő, amikor 17 éves korában férjhez megy. Vagy férjhez adják. **KÉP24** [thurzo]

Gondy Károly a közeledő végre gondolva tarthatta fontosnak, hogy leánya sorsáról még ereje teljében saját maga gondoskodjon, hogy személyes felügyelete alatt, az ő áldásával történjék a megfelelő, megbízható fiatalember kiválasztása, s ezzel Klárka sorsának egyenesbe lendítése. Miután pedig a megfelelő fiatalember meglehetősen hamar felbukkant a színen, Gondy saját élete példáira is gondolva sürgethette a kapcsolat mielőbbi törvényesítését, egyfelől, mert kár lett volna a kitűnő partit elszalasztani, másrészt a helyre nem hozható bajok elkerülése miatt.

Valószínű, hogy Gondy egyetlen, kedves gyermekét nem kényszerítette volna pusztán taktikai, politikai okokból senkihez, akit nem szeretett, de nyilvánvaló, a fent leírtakból is következően, hogy számára csak az lehetett alkalmas vőjelölt, aki elég jó házból származik ahhoz, hogy családjának, és saját személyének társadalmi életben elfoglalt rangja által biztosíthatja majd leányának a megbecsültséget és biztonságot. Ha már az ő sokéves küzdelme nem volt elég e rang eléréséhez – s egy lány, egy asszony esetében ez különben is egészen másképp esik a latba, mint egy férfinál – a férjre hárul a feladat, hogy „nevet” adjon választottjának. „Azon is látszik tépelődni – írja feleségéről Gondy – vajjon hogy is lesz majd, ha ő szívet keresni indul leánya részére, és ha végre célt ér, lesz-e olyan módon, hogy függetlenül állja meg a helyét a társadalomban.”¹⁹⁴ Gondy úgy érezhette, Thurzó Kálmán személyében megtalálta azt az embert, aki minden elvárását teljesíti.

Thurzó Kálmán a noszici Thurzó családból származott, amely Debrecenben Komlóssy Arthur édesanyjának személyében képviseltette magát – a Komlóssy családba bekerülni pedig Gondy Károly szemében tökéletes „életbiztosítást” jelenthetett.

A Bereg vármegyei nemesi család egyik tagja a XVIII. században érkezett Debrecenbe, hogy itt megtelepedve majd hosszan virágzó familiát alapítson. A család tagjai szinte kezdettől fogva vezető funkciókat töltöttek be a város közéletében: származásuk és javarészt jogász végzettségük predesztinálta őket erre. Arthur egyenes ági felmenői közül nagyapja főkapitánya, majd tanácsnoka volt a városnak, végül a református egyház főgondnokának tisztét töltötte be. Apja, Komlóssy Imre, ügyvéd, megyei aljegyző, 48/49-ben országgyűlési képviselő, ebben a minőségében a városba érkező kormány szállásbiztos, s a továbbiakban is, haláláig, a Szabadelvű párt színeiben tekintélyes városi képviselő, minden haladó és nemes eszme barátja, a Csokonai szobor felállításának fő kezdeményezője. Arthur fia örökölte tőle az agilitást, a lelkesedést, a tevékeny hazaszeretetet, s a belénevelődött, haladás iránti elkötelezettséget. 1848-ban születvén, már csak önkéntesként fejezhette ki hazája iránti hűségét, ezért lett tagja, majd tisztje, sőt főhadnagya a debreceni 39. gyalogezrednek. Jó szervezőkészségét már jurista korában bizonyította, amikor az ő vezetésével alakult meg a jogászegylet, felügyeletével zajlottak a híres jogászbálok. Komlóssy ügyvédi, hivatali működésének csúcsa az volt, amikor 1896-ban hat évre főjegyzővé, egyúttal polgármester-helyettesé választották. Ebben a funkciójában tehetett legtöbbet Debrecenért, mely iránt „határtalan szeretettel viseltetett és kész volt annak hírnevéért és dicsőségéért vagy lekicsinylése és megsértése miatt tűzbe rohanni”; elsősorban kulturális téren igyekezett az urbanizációt elősegíteni. A társadalmi életben is fontos szerepet töltvén be, a századvégen és -előn szinte valamennyi társaskörnek és humánus egyletnek alapító vagy választmányi tagja lett, saját nevével nemesítve meg azokat. Legfontosabb ilyen irányú tevékenységét az 1884-ben megalakult Felolvasó- majd Csokonai Körben fejtette ki, amelynek igen lelkes és tevékeny alapító tagja és első

alelnöke volt: rendezvényeinek, gyűjteményeinek, kiállításainak szinte egyszemélyű szervezője és gazdája. Magánemberként is igazi polgár volt: művészetpártoló, műértő, nagy zenebarát és aktív dalegyleti tag.¹⁹⁵ „Minden városban vannak urak, a kik bizonyos szakban az egész publikum helyett dolgoznak. [...] Komlóssy Arthur azon ritka magyar emberek egyike, akik az aesthetikai szakba vágó mozgalmak és intézmények iránt érdeklődnek [...] Egészen olyan ő, mint egy jó ellenzéki lap. Kimondja a kellemetlen igazságot mindenkor és nincsen olyan kapacitás, amelynek a kedvéért ő szavazatával támogatna valamit, a mi az ő meggyőződése ellen való. [...] Ritkaság Magyarországon, hogy egy ilyen tekintélyes és minden tekintetben igen elfoglalt egyén ilyen inpraktikus feladatokra is szenteljen időt. Sokszor jöttünk volna e téren zavarba, ha nem lenne Komlóssy Arthurunk!”¹⁹⁶ **KÉP25**[jogas]

Komlóssy életpályája olyan utat jár be, amilyen Gondy Károlyé is lehetett volna, ha egy számára minden szempontból ismerős terepen mozoghatott volna, ha élete javarészt nem kellett volna a terep felderítésének, megismerésének munkájával töltenie. Komlóssy tökéletes ellentéte Gondynak: élete egy független szellemű, magabiztos, kötöttségektől mentes értelmiségi élete, pályája olyan, amilyet Gondy is elképzelhetett magának; hogy a mesterség művelése megteremti azt a szabadságot és anyagi biztonságot, amely mellett tér nyílik és lehetőség a kedvtelések szabad gyakorlására, s ha ezek a város érdekével is egybeesnek, művelésük által még a közéleti ember szerepe is betölthető. Komlóssy biztos alapja, társadalmi beágyazottsága, behozhatatlan előny Gondy Károly számára – ezért próbálja saját családját a Komlóssyéra, vagy a Jónáéra, vagy bárki máséba kapcsolni, belefoglalni egy már kidönthetetlenül vastag fa gyökerébe az övéi sorsát. A Gondy által kénytelenül játszott szerep soha nem engedte, hogy, bár ízig-vérig polgár volt, ezt kendőzetlenül be merje mutatni a közösségnek: de a jelmez alól néha óhatatlanul kibukkanó valódi önmagának látványát sokszor kellett kínosan magyaráznia, takargatnia. „Az álarcos bálok kimentek lassankint a divatból. Nincs is rájuk szükség midőn az Isten képére teremtett ember kénytelen örökké maszkírozva járni, hogy tisztességesen megélhessen” – borong egy helyen.¹⁹⁷ Gyermekai jóvolta érdekében csak azt kívánhatta, hogy nekik már ne kelljen álarcot viselniük, és a biztos háttérre hagyatkozva a kirekesztés veszélye nélkül vállalhassák önmagukat, tetteiket. Komlóssy és Gondy kapcsolatát csak különálló, összefüggéstelen nyomokból rajzolhatjuk meg, illetve vázolhatjuk fel a körvonalait.

A szolgáltatóiparossal való kapcsolat szinte kezdettől fogva regisztrálható, hiszen Komlóssy testvéreivel együtt rendszeresen megfordult a műteremben, számos fénykép örökíti meg őket együtt és külön is, szüleikkel és barátaikkal is. Komlóssy fiatalember korában is gyakori vendég a fényképésznél, elhozza ide menyasszonyát majd feleségét, és gyermekeit is számtalanszor. Hogy mindeközben kifejlődött-e valamiféle barátság közöttük, arra csak egy Gondy által elbeszélte közös „tívníázás” emléke utalhat, mely, meglehet, az egyetlen volt, s amelynek során Komlóssy nótaszóval adott szerenádöt leendő felesége Batthyány utcai ablaka alatt: nem tudjuk azonban, Gondy milyen minőségében vett részt ebben a kalandban. A Cegléd utcai műterem nem esett messze a helyszíntől, így az is lehetséges, hogy a fényképész csak véletlen, alkalmi szereplő volt.¹⁹⁸ A következő nyom sem támasztja alá egy esetleges barátság feltételezését, mert az Gondy Müller Lajossal folytatott sajtóperének idejéből való, ahol is Komlóssy nem Gondy, hanem éppen Müller ügyvédje volt.¹⁹⁹ Ügyvédként majd a Jóna család révén kerül kapcsolatba Gondyval, akkor is áttételesen: Jóna Róza már említett, Gondynéként aláírt levélkéje bizonyítja, hogy a gyermeke körüli jogi teendőket Komlóssy látta el, de nem tudható, hogy a kapcsolat mely oldalról eredeztethető – a közös városi bizottsági, párt- és presbitériumbeli munka mégis valószínűbbé teszi hogy az apja kommandálta Róza számára ügyvédként a sajátját. **KÉP26** [nevjegy] Hivatalosnak mondható kapcsolatot szerzett még közöttük közös szenvedélyük, a színház: 1880-84 között Gondy nevét három alkalommal is ott találjuk a Komlóssy által újraalapított és vezetett Színügyegylet tagsági díj gyűjtőívén,²⁰⁰ és Gondy, mint adományozó, kiveszi részét a színészeti kiállításból is, a következő tárgyakat adva át a Csokonai Körnek: Egressy Gábor mellszobrát, Blaha Lujzát Cipike szerepében megörökítő saját készítésű litográfiáját, valamint két állványt 20-20 darab fényképpel, amelyért köszönő levelet kap Komlóssytól, mint mindenki más, „Gondy Károly tekintetes úrnak”

címezve.²⁰¹

1898-ban Komlóssy Arthur népes vendégsereg körében ezüstlakodalmát ünnepli a Bikában, hivatalosak rá az „előkelőségek”: „a városi tanács és jegyzői kar összes tagjai, számos ügyvéd, bíró, orvos, kereskedő, iparos, gazdálkodó, újságíró”²⁰² – de Gondy Károly nincs a vendégek között, olyannyira nem, hogy az ünnep tényéről magáról is csak az újságokból értesül. Mindazonáltal ő sem akar kimaradni, és a *Debreczen* hasábjain kéretlenül is felköszönti Komlóssyt, egy igen tiszteletteljes és alázatos hangú, a régi szép időkre hivatkozó nyílt levél formájában, „Igen tisztelt barátom!” megszólítással. Levele végén azt kívánja: „műveidben légy a város örök emlékezetében” – s valószínűleg ennek a lehetőségét irigyli legjobban Komlóssytól. Ezt a célt szolgálja a levél nyíltsága is, hiszen feladhatta volna ugyanezt postán is – miután azonban mind a ketten tisztában vannak kapcsolatuk valódi természetével, annak intenzitásával és mélységével: Debrecen közönségét kell meggyőzni e kapcsolat valóságos voltáról, s Gondy nevét az ünnepeltével együtt bearanyozni: fenntartani az örök emlékezetben.²⁰³

A tények és feltételezések itt egymás mellé állított szekvenciái talán kirajzolnak egy képet: egy nem egyenrangú kapcsolat képét, mely ugyan kölcsönös tiszteleten alapult, de megőrizte mind a személyes, mind a társadalmi távolságtartást. Komlóssy elismerte ugyan Gondy erényeit, tiszteletben tartotta véleményét, és igénybe vette szolgáltatásait, de arra nem tartotta méltónak, vagy alkalmasnak, hogy beengedje köreibbe. Kapcsolatukat barátságnak nevezni csak abból a szemszögből lehet, ahonnan Gondy tekintett magára: számára kettejük életének akármilyen aprócska ponton való érintkezése nagy jelentőségű eseménynek minősül, mert saját személye fontosságának, elismertségének, és befogadottságának bizonyítékát látja benne. Ugyanezért fontos számára a Thurzókkal való kapcsolat is: ha elfogadják apósznak, násznak, akkor ő is áll már akármely debrecenihez hasonló társadalmi-elfogadottsági szinten. „Azt mondják, az alma nem esik messze a fájától. Aki ismerte Komlóssy Imrét, és a jelenben is tiszteli a Thurzó családból eredt minta lelkű nejét, az nem csodálkozik a te múltadon, de bízik a jövődben” – írja Komlóssynak az említett levélben,²⁰⁴ egy más esetben pedig éppen azért rója meg, mert méltatlannak találja hozzá, „kiben félig Thurzó-vér foly”, valamely hivatali kötelességbeli tettét.²⁰⁵ Gondy felfogásában ez a név a megfellebbezhetetlen erkölcsiséget hordozza, az emberi hibákon való felülemelkedés képességét és kötelességét: ezt a nevet és a név hordozta tartalmat szerette volna biztosítani leánya számára: belépőt a legjobb körökbe.

Gondy 1909 elején felhagy a praxisával, bérbe adja a műtermét, talán a fiatalok kedvéért is, és 1909 decemberében az evangélikus templomban házasságot köt egymással Thurzó Kálmán és Gondy Klára.²⁰⁶ A fiatalok a Gondy-házban kapnak lakást, itt laknak 1912-ig.²⁰⁷

1910-ben ebben a házban nyitja meg ügyvédi irodáját Jóna Dániel fia, Kálmán, valószínűleg még szintén Gondynak köszönhetően, és még ő adja ki a fényirdát az új bérlőnek is.²⁰⁸ 1911 áprilisában azonban a régóta árult házat végre megveszi (144.000 koronaért) Komlóssy Arthur egyik fia, Imre, és év végén ő veszi át az ügyvédi irodát is. 1938-ban ebben a házban hal meg özvegy Komlóssy Arthurné.²⁰⁹ Így fonódik össze Gondy élete a Komlóssyakéval, az utódok sorsa így ér össze az ősök feje fölött, miközben ők maguk, dolguk végeztével, lassan kilépnek belőle: Komlóssy Arthur 1910 augusztusában, Gondy alig másfél évvel később távozik.

Thurzó Kálmán nősülésekor fiatal katonatiszt volt, a debreceni 3. honvéd gyalogezred főhadnagya. Szabadidejében hadtörténeti kutatásokkal foglalkozott, levéltárnoki vizsgát tett, a budapesti egyetemen bölcsészetet tanult; Nádasdy Ferenc altábornagy élet- és jellemrajzát taglaló munkáját, melyet az Akadémia pályázatára küldött be, jutalomban részesítették – s további munkái ígérete nagy reményekre jogosította tanárait s a tudományos életet. A katonatársai emlékezetében róla élő képek jószívű, igazságos, bátor, vidám természetű, okos és művelt embernek láttatják, nagy állatbarátnak. Amikor 1914-ben a nyárra bérelt nagyerdei villából elutazott a harctérre, felesége őrizetére bízta hatalmas kutyáit is, nem tudván, hogy egyiküket sem látja viszont: a fiatal százados 1914. október 13-án hősi halált halt a lengyel fronton.²¹⁰ Gondy Klára ekkor volt 22 éves – soha

nem ment többé férjhez.²¹¹ **KÉP27** [thurzogyasz]

Gondy Károly szerencsére már nem érte meg ezt az újabb csapást, nem tapasztalhatta meg egész életművének, reményeinek szertefoszlását, annak a lehetőségét, hogy emlékezete legalább a saját családjában fennmaradjon.

Jóna Dániel, Komlóssy Arthur, a nagy emberek halálakor oldalnyi nekrológokat, méltatásokat közölnek a lapok: amikor Gondy Károly 1912. január 17-én, 76 éves korában, apósa házában, végelgyengülésben meghal, egyetlen újság közli csak a formulára írott családi gyászjelentést, mely még azt sem említi meg, hogy az elhunyt fényképész volt: csak a személyes veszteséget siratja.²¹² Debrecen városa azonban nem gyászol: a temetés január 20-án, Gróh Ferenc prépost-plébános segédletével, egyedül a család részvételével zajlott a Szent Anna utcai katolikus temetőben. A temető felszámolásakor, az 1930-as években, a fényképész sírkövét és földi maradványait, talán mert már senkinek nem volt se fontos, se ismerős, nem vitték át az új köztemetőbe, így az is megsemmisült. **KÉP28** [gondygyasz]

A nagy emberek méltatóinak van mivel megtölteniük az oldalakat: hiszen ők éppen azáltal lettek nagyokká, hogy életük során szorgalmasan gyűjtögették azt a társadalmi tőkét, amely a felemelkedésnek, a tekintélyszerzésnek elengedhetetlen eszköze, amely alapján majd emlékezhetnek rájuk; ők tudták, hogy a pusztán név, a család nem elég a fennmaradáshoz, még ha a tettek bátorságához támaszt is nyújt. A nekrológok nyilvános tettekről szólnak; ezek az emberek széles társadalmi viszonyokban élökként mutatkoznak meg: tagok voltak és elnökök, díszvendégek és meghívók, alapítók és ötletgazdák, leleplezők és rendezők, adakozók és felülfizetők, bálozók és felvonulók; elmondhatták róluk, hogy „városunk felvirágoztatása volt tetteinek rugója és célja” és „minden gondolata Debrecené volt és minden cselekedete Debrecen város javára szolgált”.²¹³ Egyszóval: felvilágosult, modern polgárként igyekeztek viselkedni, akik munkájukkal nemcsak saját, személyes boldogulásuk alapját rakták le, hanem már a kultúra, a szórakozás, a beszélgetés fórumainak, nyilvános, városi tereinek megteremtésére is igyekeztek áldozni: egy nyitottabb, élhetőbb várost akartak maguk után hagyni. A kedvezményezett mindebben a közösség volt, nem saját maguk, nem a nimbusz miatt tették, amit tettek, hanem velük született, illetve tapasztalat kiváltotta igényből. Még Jóna Dániel is, akit sokkal inkább szorított a civis hagyomány, mint a polgárosultabb, értelmiségibb Komlóssyt, a maga fontolva haladó módján ő is taszított a város haladásának szekerén, ő is több volt asztalcsapkodó mameluknál, hiszen, a maga szempontjából, a jobbítás iránti meggyőződéstől vezetve dolgozott.

Gondy Károly azonban – noha talán nevének megemlítését megérdemelte volna legalább attól a laptól, amelyet tíz évig látott el cikkekkkel – nem mondhatott magáénak ilyen tetteket, a városnak semmilyen intézménye nem viselte magán a keze nyomát. Neve csak a kis karton-fényképek arany betűiben őrződött meg, s emlékezete addig tartott, amíg éltek azok, akiket megörökített. Gondy elvétette az utat, amikor asszimilálódási vágyában, félelmében, nem tett semmi valóságosat, nem cselekedett, csak alkalmazkodott: tettei kimerültek abban, hogy megfeleljen. Az új szociális identitás megteremtésének irreális vágya felemésztette minden energiáját, így végül önálló karakterét, saját, személyes identitását is csaknem elvesztve, de egy újat még meg nem találva, ahhoz el nem érkezett, árnyékává lett csupán a civisnek, s annak elkerülhetetlen bukása magával rántotta őt magát is.

Gondy Károly, ahelyett, hogy tetteivel ismertetné el polgár-mivoltát, írásban szeretné deklaráltatni azt, és hivatalosan is polgárosíttatni magát. „Harminckét éve lesz most augusztusban, hogy itt lakom Debrecenben – írja 1896-ban. – Sokat olvastam azóta a helyi lapokban a polgárosítási kérvények helybenhagyása vagy elutasítása tárgyában. Mivel több jog vagy előny háramlik a felkent polgárra, mostanáig nem tudom – de nem is firtatom. Annyi bizonyos, hogy fizetni kell e kérelmezett dekórumért, és ha fizetni kell, miért nem jó az oly egyénnek a pénze, kik hosszabb időtől fogva engedélyezett üzletet folytatnak? – Hát az erkölcs villámhárítói nem e törvénytelenesség epeosztói? [...] Egyetlen gyermekem van, kedves leányom! Talán ő sem maradna hátrányban?... Bitang vagyok-e még széles e hazában?! Mily korán lehet, ő is, szegényke, árva, és az útja mindenütt el lesz zárva! Úszik majd a világban, elsodorja az ár! Mert nem olvashatta koporsómon:

„Néhai polgár!”²¹⁴

Mire véljük vajon Gondy szándékát? Vajon az elmúlástól való félelem késztette arra, hogy nevét legalább a mátrikula megőrizze? Vagy tényleg lánya sorsát akarta volna ezzel az örökséggel biztosabb révbe terelni? Azt, hogy bekerüljön a civistársadalom hangadó s irányító rétegébe, ebbe a bonyolult, származási-, rokoni-, hivatali-, foglalkozási hálóval összefűzött, nagyjából harminccsaládnyi csoportba, vagy annak a közelébe, már első házassága sem biztosította számára: Jóna Róza kezével nem járt együtt sem a bennfentesség, sem a polgárjog. A századvégen azonban az alig fél évszázaddal korábban is olyan fontos polgároklevél a civis öntudat jelképénél nem jelent immár többet – de Gondynak talán éppen e jelkép erejére volt szüksége.

„Debrecenben polgárjogot szerezhetsz az, ki házzal bír, s kifogástalan erkölcsi magaviseletét hatósági bizonyítvánnyal tudja igazolni. A polgárjoggal nem jár kiváltság, csak faillietmény és legeltetési jog, illetve az elhunyt koporsójára ráírják: néhai polgár N.N. A polgárosítás díját a közgyűlés határozza meg a jog- és pénzügyi bizottság javaslatára, ára 28-200 korona között”.²¹⁵ Ennek az immár semmilyen jogot nem biztosító papírnak a megszerzését a századvégen szinte senki nem ambicionálta már Debrecenben, olyannyira nem, hogy 1889-től évente tíz fő alatt van a polgárjogot nyertek száma, s ezek mind gazdák és birtokosok; de 1899-ben például egyetlen oklevelet sem adtak ki! Azok, akik ebben az időszakban polgárjogért folyamodtak a városhoz, inkább e cím szimbólumértékét próbálták megvásárolni, akárcsak Gondy Károly.

Tekintélyes városi polgárok érzik ennek szükségét, így maga Komlóssy Arthur, aki 1883-ban, 30 korona lefizetése ellenében, míg testvére, Dezső, három évvel később már 14 koronáért nyerte el a címet, csakúgy, mint az öreg vasboltos, Sesztina Lajos, vagy a vendéglős Kainrath Antal. Ugyanakkor a zsidó Fehér Hermann, a Bika bérloje csak 60 korona ellenében kaphatta meg ezt a semmire fel nem jogosító kiváltságot. A század legvégén szinte kizárólagossá válik a zsidó kereskedők polgárosítása, már csak ők érzik fontosnak, az asszimilálódás jelentős állomásának, illetve a beérkezetheztség jelének kérelmük elfogadását, a jog birtokolhatását.²¹⁶ Bár Gondy Károly minden kritériumnak megfelelt, mégsem került be ebbe az elitbe, s a nyomok hiánya kétségessé teszi, hogy egyáltalán próbálkozott-e bekerülni, vagy csak elméletileg foglalkoztatta ez a lehetőség. A városi bizottsági jegyzőkönyvek tanúsága szerint mindenesetre, a közgyűlés elé nem került Gondy Károlynak ilyen irányú kérelme, aminthogy a polgárkönyvben sem szerepel a neve.

A civis polgárság elismerésére, befogadói gesztusaira való vágyakozás Gondy egész város-szemléletének és világképének múltbeliségét példázza; talán az öregség, talán a meddő harcok, talán a felvett és rákövesedett póz teszi, hogy nem képes a várost reálisan, valós állapotában szemlélni, s nem veszi észre, hogy változnak a normák és az elvárások, amelyeknek immár nem a civis polgárság szab irányt. A kicserélődő lakosság nem akar letűnt korok életelveihez és szabályaihoz alkalmazkodni, az ő normájuk már nem a családi kapcsolatokon, örökölt jogokon alapul, hanem az egyéni teljesítményen. Belülről szemlélve, benne élve nem érzékelhető még a társadalom bomlási-átalakulási folyamata, így a fényképész szemszögéből az is nehezen vehető észre, hogy törekvésével nemhogy jövőt nem alapoz magának, családjának, hanem éppen a feledés sírját ássa meg.

*

MI, FÉNYKÉPÉSZEK

I. GONDY ÉS EGEY FÉNYKÉPÉSZMŰTERME A CEGLÉD UTCÁN

FÉNYYIRDA MEGNYITÁSA

Van szerencsém tudatni a t. cz. közönséggel, hogy fényyirdámat (Czeplédutca 27 sz. özv. Szikszayné assz. házában) mely csín- és czélszerűség tekintetében városunkban páratlan s a legelső bécsi és pesti fénykép-műtermekkel vetélkedhetik, a mai napon megnyitottam. A levett képek itt helyben fognak lehető csínnal és ízléssel kiállíttatni.

Árak

12 darab első látjegykártya alakú	4 Ft
6 darab	2 Ft 50 Kr. o.é.
3 másolat	1 Ft
Középnagyságú kép első példány	4 Ft
másolat	1 Ft
Legnagyobb első példány	10 Ft
másolat	2 Ft
Chromo-kép nagy mellkép	10 Ft
Chromo látjegyalakú kép	5 Ft

Ezen új találmányú chromo-képeket, melyek üde, természetű színezete páratlannak mondható, a t. közönség figyelmébe különösen is ajánlani el nem mulaszthatom.

12 látjegyalakú képnél két, 24 példánynál három állás vétetik fel.

Beküldött arcképek, tájképek, szóval mindennemű másolatok a fentebbi árak mellett készíttetnek.

Az anyaképek (matrice) fentartatván, utólagos megrendelések bármikor eszközölhetők.

Egyes látjegyalakú kép 40 krjával kapható.

Vállalatomat a nagyérdemű közönség szíves pártfogásába ajánlva –

Maradtam Debreczen, 1865. január 7.

Gondy Károly festész és fényképész²¹⁷

Özvegy Szikszayné asszony háza, amelyben az új fényyirda megtelepedett (s amely e célra oly alkalmasnak bizonyult, hogy később még legalább három mester dolgozott benne²¹⁸), a Cegléd utca később Kossuthról elnevezett szakaszán, az ekkor épülő színházzal csaknem szemben volt, az Angol Királynő épületétől kicsit följebb, a leányiskola irányába. A valószínűleg cívis módra épített hosszú udvaros házban három lakás volt, bár azt nem tudjuk, hogy a lakások egymás mellett, esetleg egymás fölött helyezkedtek-e el. Az első, három szobás, konyhás-kamrás lakásban élt maga Szikszayné Doszpoly Julianna, hét személyt számláló háztartásával. Lakásához tartozott még az udvaron saját használatra egy fa-szín is. A második lakásban az 1869-es népszámláláskor Kiss Imre állami hivatalnok, fogalmazó lakott feleségével és három leányával – nem tudjuk, mennyi ideig. A harmadik lakás szolgált a fényyirda céljaira.²¹⁹ **KÉPEK²⁹[tornac]**

Sajnos, nem tudjuk, milyen lehetett pontosan ez a fényyirda, a meglévő lehetőségek közül melyiket választották a kialakításakor. Hogy a házban magában volt és nem az udvaron, nyilvánvaló abból, hogy egy lakást foglalt el. A lakás a ház földszintjén volt (pince is tartozott hozzá), 2 szobából és előszobából állt, ezeket egyszerre használták „lakásra és üzletre (fényképészetre)”.²²⁰ Valószínű, hogy a nagyobb, földszinti szoba és az előszoba, közvetlenül az udvarról megközelíthetően, szolgálhatott a vendégek fogadására, öltözködésre és a rendelés, az adatok felvételére; s a másik helyiség lehetett a fényképész lakása. Ennek is kellőleg nagynak kellett lennie azonban, hiszen például 1870-ben, magán a fényképészen kívül, aki ekkor még nőtlen fiatal férfi volt, itt lakott

segédje, itt lakott gyakornoka, és itt lakott egy írástudatlan férficseléd is, aki hetesként szolgált nála.²²¹ Napközben, még ha nem is a lakásban, de itt volt, itt dolgozott Egey István is.

Egy századvégi híradásból tudjuk, hogy egy lakószoba „közvetlen a fényirda mellett” volt, az emeleten a fényképészek „a szokásos teendőiket” végezték, s ott volt a sötétkamra is.²²² Ez az emelet, vagyis a „félemeleti szála” szolgálhatott magára a fényképészeti felvétel céljára: az volt a műterem. A hírek építkezésről tudósítanak, s ezen bizonyára a belső átalakításokat, s e terem átépítését, üvegfallal és/vagy üvegtetővel való ellátását kell értenünk, hogy benne „a napnak bármely részében”²²³ dolgozni lehessen. A laboratóriumoknak, sötétkamráknak szintén itt kellett lenniük, hiszen a nedveseljárás idejében a frissen öntött lemezzel nem lehetett messzire sétálni, azonnal használni kellett, majd a felvétel után rögtön elő is kellett hívni.²²⁴

A műtermek egy ugyanakkor épült nem különösebben igényes változata (Strelisky Nátháné) felvételi terem, laboratórium, másoló szoba funkciójú helyiségekből állt egy földszintes épület tetőterében. Simonyi váci utcai favázás műterme, ahol Gondy Károly segédként dolgozott a Deák album idejében, 1861-ben – amely viszont a másik végletet képviselve, a legelőkelőbbek közé tartozott – szintén három helyiségből: a földszinten egy festőteremből (ahol az elkészült fényképeket szárították, színezték és ragasztották), az emeleten a felvételi teremből és a laboratóriumból állott; mindez nyitott loggiával és egy hatalmas, üvegezett, emeleti tetőterasszal egészült ki.²²⁵ Ha Gondy ez első saját debreceni műterme még kevésbé a reprezentálásnak, mint inkább a funkcionalitásnak felelt is inkább meg, az alapfeladatok ellátásához rendelkeznie kellett „egy jó karban lévő atelier” minimum négy, elkülönített helyiségével, „úgy mint: elfogadó terem, műterem, munkaszoba, laboratórium”.²²⁶

Az itt készült fényképeket szemlélve látszik, hogy a műterem felszereltsége kezdetben igen szerény volt: az első hatvan képen mindössze hat díszletelem szerepel a lefényképezett személyek mellett, meglehetősen nagy variabilitással – nem beszélve a mellképekről, amelyek természetesen díszlet nélküliek, esetleg körben matricával kitakartak. A hat díszletelem minden fotóatelier alapvető kelléke volt: 1 ötös osztású korlát avagy balusztrád, 1 posztamens vagy oszlop, 1 magas támlájú nádfonatos Thonet-szék, (külön lábtartóval – ezt azonban csak később és csak gyerek-felvételeknél használják), 2 egyforma, kerek támlájú kárpitos szék, 1 mintás szőnyeg és 1 minta nélküli függöny, amely azonban csak egyszer-kétszer vétetett használatba. A 61. képen feltűnik még 1 faragott lábú asztalka, később néhány apróbb kellék: könyvek, pecsétes levelek, fényképalbumok. **KÉPEK30**

[korlát, karpit]

1865 áprilisára, a januári nyitás óta, a műterem beazonosíthatóan körülbelül 130 vizit-portrét készített (az esetleges nagyobb méretű csoportképeket, eseményfotókat nem tudjuk számba venni).

„Városunkban a fényképeztetés valódi mánia – írja a *Hortobágy* szeptemberben – a Gondy és Társa cég csak alig győzi a mindenfelől érkező nagyszámú látogatókat fogadni, kik e jeles fényírdát még a legtávolabbi vidékekről is felkeresik. Elégge mutatja ezt azon körülmény, hogy ez új fényirda, mely csak ez év március hóban kezdé meg működését, már ezernél több képet szolgáltatata ki, míg Simonyi filialja, mely itt a közelmúltban fényképezett, állítólag két év alatt alig bocsáta ki 800-at”.²²⁷ (Megjegyzendő itt, hogy bár a számadatot minden bizonnyal Gondy Károly szolgáltatta az újságíró számára, mindezt azért tudhatja, mert „Simonyi filialjában” is ő dolgozott, így csak saját magával teremt kétes értékű versenyt.) **KÉPEK31** [kozonseg, delutan_1, delutan_2]

A népszerűség a fényképész anyagi gyarapodását is magával hozta, mert mire az ezredik kép is elkészült, a műterem felszerelése csaknem teljesen kialakult, olyannyira, hogy még ezeröt száz képet vesznek fel ebben a díszletben, mire új bútort vásárolnak – szem előtt tartva, hogy a közönség megunja az újjal előállni nem tudó fényképészt és elpártol tőle, ha túlságosan megszokja. Így tehát szeptemberig bekerül a kis műterembe még: 1 összecusukható horgászszték, 1 toalett-asztalka tükörrel, 1 fonott ülésű fa szék, 1 nagyobb, kerek asztal, 1 vég virágos-mintás drapéria, többrendbeli vázák élő virágcsokrokkal és cserepes növények éppúgy, mint műborostyán folyondárok, 1 kétszemélyes kárpitozott szófa, 1 arany díszítésű fehér rokokó asztalka (a legnépszerűbb darab), egy

puttó szobor (a legnépszerűtlenebb), 1 kovácsolt vas, merész ívű virágtartó állvány, és az 1181. [925] képen megjelenik az első festett díszletháttér: borostyánnal felfuttatott, romantikus, boltíves palotához felvezető három kőkorlátos lépcső, a háttérben idilli völgy, tópart. **KÉPEK32**[horgasz, toalett_1, toalett_2, gyekeny, asztal, szofa, virag, putto, hatter]

A műterem így már kezdi felölteni, a kíváncsiságnak megfelelően, a „fényképészeti bútorraktár” jellegét, amelybe nem pompás, hanem változatos bútorokat válogattak, „rendezetlenül egymás mellé állítva, de amelyeknek ízléses csoportosításával a szalonnak egy-egy részét utánózhadjuk”.²²⁸ A közönség és a kritika elégedett volt a fejlődéssel, s 1871-ben majd így dicséri meg a céget: „Az árnyéklat, a felállítás, aztán a kivitel valóban oly művésziek a Gondy és Egey-féle fényképeknél, hogy azok semmi kivetnivalót nem hagynak fenn. E műterem úgy berendezése, mint termékeire nézve versenyez a főváros legelőkelőbb műtermeivel s csak óhajtuk, hogy annak tulajdonosai a közönség tömeges pártolása által nyerjenek támogatást a fényképészet teréni tökéletesedés minél nagyobb mérvben elérésében.”²²⁹

Amíg azonban az üzlet beindult, több, nagy jelentőségű változás zajlott le a műterem személyzetét és tulajdonosait illetően.

Az 1865 januárjában egyedül Gondy Károly neve alatt megnyílt műtermet a hírek márciusban, mint Gondy és társa céget említik, s a nyitáskor az újságoknak leadott hirdetés változatlan formában, de a kellő helyeken többes számra javítva, Gondy Károly és Társa aláírással jelenik meg ismét; e társ kiléte azonban egyelőre ismeretlen előttünk.²³⁰

Áprilisban azonban Gondy régi ismerőse tűnik fel a színen, Müller Lajos táncmester és fényképész személyében, aki ekkor még megpróbálja kétféle mesterségét összeegyeztetni – hiszen a táncitanítás csak a téli időszakra korlátozódott, de szezonon kívül is élnie kellett valamiből. Április 2-án megjelent hirdetése szerint a „nagyérdemű közönség pártfogása” ekkor már egyre inkább „arra buzdította, hogy ezentúl minden erejét a táncművészet minél alaposabb tanítására szentelje”, s „hogy e célra több idővel rendelkezessen”, saját műtermét, hol eddig egymaga dolgozott, „feláldozva s bezárva, a szakavatott fényképész Gondy Károly úrral lépett szövetségre” – s ezért minden gépével és felszerelésével áthurcolkodott a Cegléd utcára. A társulást mindketten komolyan gondolhatták, mert a hirdetés szerint még a hónap folyamán közösen tervezték megnyitni miskolci fényirdáikat (vagyis Müller működő műhelyét, és egy másikat) is.²³¹ Az egymástól várt segítség, a közös munka azonban valamiért nem működött, s a társulás alig két hét múlva felbomlott: a hónap közepén Müller Lajos már ismét a Schäfer-házban hirdeti működését.²³² Nem sokkal ezután végleg elköltözött városból, s fényképészként többet nem is próbálkozott Debrecenben; csak táncmesterként járt vissza, minden ősszel, egészen a 80-as évekig, akkor azonban már mint Valéria főhercegnő hivatalos tánc- és illemoktatója. A század végén táncmesteri tapasztalatait többször is összefoglalja s könyvekben jelenteti meg;²³³ ebben a tekintetben mindenképpen invenciózusabb lehetett, mint fényképészként – amely mesterség valóban csak pénzkeresetként szolgálhatott a számára – hiszen nem egy esetben általa kitalált táncok betanítását ígéri tanítványainak hirdetéseiben.²³⁴

Müller Lajos portréja többször is felbukkan a Gondy-műterem utánrendelő könyveiben, sőt, 1874-ben Gondyék fényképsorozatot bocsátanak ki „Müller Lajos által rendezett gyermek jelmezbál emlékére” feliratú verzóval: kapcsolatuk tehát ekkor még nem romolhatott véglegesen meg; vagy talán éppen ekkoriban történt valami, hiszen a következő évi jelmezbál fényképeit már Fleck Rudolf készíti.²³⁵ A végső összetűzésre néhány évvel később, egy mindkét félre igen jellemző eset során kerül majd sor, amely nyilvános sértegetésekig és sajtóperig fajul, s amelynek kiváltó oka látszólag Müller udvari illemtanári címének Gondy általi kétségbe vonása volt – de hogy valójában milyen személyes okok húzódtak a háttérben, azt nem tudhatjuk. A becsületsértési per egyébként Gondy felmentésével végződött, mert, Müller szerint, „nem az ügy igazsága, hanem a személyek iránti szimpátia helyeztetett előtérbe.”²³⁶

Az utánrendelő könyvekben a 61. [52] illetve a 132. [106] képen látható először két bútordarab, amelyeket Müller Lajos képeiről ismerhetünk, így ezek már az ő jelenlétére utalnak a műteremben

(kérdés persze, hogy a képeket pontosan az elkészülés sorrendjében ragasztották-e be). Az egyik bútor egy faragott, ívelt lábú, szögletes lapú asztalka, melynek esztergált díszítése hiányos; a másik pedig egy magas támlájú, faragott díszű, esztergált lábú, kárpitozott szék. Az asztal a 226. [174], a szék a 227. [175] képen szerepel utoljára, azután nem fordul elő – így Gondy Károly és Müller Lajos két heti közös működésének idejére kb. 150 kép elkészültét tehetjük: két hét alatt csaknem háromszor annyi képet készítettek, mint Gondy Károly három hónap alatt egyedül. **KÉPEK33** [gondyasztal, mullerasztal, mullerszek, gondyszek] Ez a tapasztalat is megerősíthette benne egy segítő társ felvételének szükségességét, s hamarosan meg is találta az alkalmas személyt; türelme meghozta jutalmát, amikor megismerkedett az Egey családdal.

EGEY ISTVÁN (1828-1895)

KÉP34 [egeyportre]

Egey István, a név tulajdonosa a Gondy és Egey cég nevében, az Abaúj megyei Szikszón született, 1828. január 17-én keresztelték, szüleinek, Egei Józsefnek és Bende Zsuzsánnának első gyermekeként, akit János, Julianna és Imre nevű testvérei követtek.²³⁷ Imre öccsénél 14, társánál, Gondy Károlynál 8 évvel volt idősebb. Születésének ideje révén elnyerte azt a kiváltságot, hogy honvédként vehetett részt a szabadságharcban. Miután valószínű, hogy Egey István nem volt a debreceni Kollégium diákja, talán ekkor bevonuló barátai révén keveredhetett a debreceni vörössapkások közé, de lehetséges, hogy pusztán a hazafias lelkesedés vezette arra, hogy alig húsz éves korában, már 1848 tavaszán, de legkésőbb júliusban, a debreceni toborzáskor, honvédnak álljon.²³⁸ Augusztus 14-én a 9-ik honvéd zászlóalj katonájaként Aradra indult, s onnan Temesvárra, Versecre, Fehértemplomba, ahol rögtön véres ütközetekben vett részt. 1849-ben a zászlóaljjal együtt valószínűleg Buda ostrománál is harcolt²³⁹ (mialatt, mint már olvashattuk, Gondy Károly kisgyermekként egy pesti fapincében virrasztott és reszketett). Nem tudjuk, a forradalom után milyen mesterséget tanult, mivel foglalkozott; Egey József néven van ugyan egy aranyműves debreceni betelepülő a Matricula Civiumban, még a 18. századból, és éppen a Szikszóhoz közeli Vadnárol,²⁴⁰ de nem tudjuk kimutatni a közeli rokonságot, sem azt, hogy Egey esetleg ezt a (családi?) mesterséget folytatta volna.²⁴¹ Az 1885-ös országos általános kiállítás katalógusa Egey István műteremalapításának éveként 1858-at jelöli meg:²⁴² ekkor válhatott önálló mesterré (és ezzel nyilván összefüggésben, ekkor is nősült meg²⁴³). A tanulóéveket ebből kivonva, Egey fényképészettel való foglalkozásának legkorábbi dátumaként 1853-at biztosan kinevezhetjük, de ennél pár évvel korábbi időpontot is választhatunk. Ez esetben a megfelelő analógiák mögött nem ismerjük a személyes sors alakulását, így nem tudjuk azt sem, mit csinált a szabadságharc vége után inassága kezdetéig.

Egy nevezetes chromotípiá tanúsága szerint Egey István 1864-ben Divald Károly műtermében dolgozott Eperjesen. A fénykép némely leírása a Divald mellett látható személyeket segédeinek nevezi, eszerint Egey István Divaldtól tanult volna, ami csak azért valószínűtlen, mert ekkor Divald maga is kezdő volt még (1860-ban, autodidakta módon kezdett hozzá, s 1864-ben is csupán kedvtelésből, patikus mestersége mellett fényképezett kezdetleges műtermében – igaz, a következő évben már üvegműtermet épít, és ötfős személyzettel dolgozik), ráadásul két évvel fiatalabb Egeynél. Ily módon, legfeljebb fordítva eshetett meg a dolog: Egey taníthatta Divaldot. A fényképen kívül nincs is adat arra nézve, hogy együtt dolgoztak volna, sőt, a felvidéki fényképész harmincéves jubileumi albuma sem említi Egeyt volt munkatársai között – ami persze nem bizonyítja az ellenkezőjét.²⁴⁴

1863 októberében Debrecenben „beszélük, hogy még két más fotograf-terem is állíttatik föl városunkban.”²⁴⁵ Alig több mint egy év múlva Gondy Károlyé valóban megnyílt, másé azonban nem: az ismeretlen fényképész akár Egey István is lehetett.

Hogy Gondy Károly és Egey István pontosan mikor váltak társakká, az bizonytalan, kettejük neve együtt először 1865. július 30-án bukkan fel egy reklám-hírben a *Hortobágy* lapjain²⁴⁶ – tehát a Müllerrel való szakítás, április közepe, és ezen időpont közé tehető – bár még októberben is találkozunk a Gondy és Társa megnevezéssel.²⁴⁷ Már ekkor feltűnik az a sajtóban mindvégig jelen levő bizonytalanság, amely Egey fényképész alakját övezi, s ez a két fényképész személyiségének alapjában eltérő karakterére, illetve cégbeli dominanciájára mutat. Az újsághírek írói számára egészen mindegy, hogy Gondy Károlynak ki a társa, csak vele, az ő személyével kapcsolják össze a műhelyt. Ezért nem tudjuk, miután talán ők sem tudták, hogy a Gondy és Társa kit rejtett márciusban, amikor a műhely működésének kezdetét teszi a szóban forgó hirdetés.

Egey István a Gondyval való társulás idején már meglelt, komoly házasember volt, felesége 1858 óta Straub Katalin; Mária, Karolin, Róza nevű leányai után legkisebb, Micinek becézett Ludmilla nevű kislánya az előző évben született.²⁴⁸ Lehetséges, hogy már ekkor is a Cegléd utcának a műhelytől túlvégére eső részén, a 109 szám alatt élt a család, ahol az 1870-es népszámlálás idején laktak, de lehetséges, hogy csak a műhely miatt költöztek később ide.²⁴⁹

Nem tudjuk azt sem, hogyan oszlottak meg a terhek a műhely vezetésében vagy a műhelygyakorlatban, melyik mester milyen arányban készített fényképeket, az albumok lapjait lapozgatva nehezen fedezhetők fel stílusbeli különbségek, a képek egyformák és egyöntetűek, egyformán jellegtelenek. Csak adalék a műterembeli pozíciók megoszlásához, az 1870-es évek néhány verzó-variációjának szövege, mely szerint a fényirda „Egey István vezetése alatt a körúton” található. Ez nem csak azért furcsa, mert Debrecenben nincs és nem is volt semmiféle körút (a Nagyerdőn is majd csak a századforduló után épül ki), de az sem egyértelmű, melyik műhelyre vonatkozik: az egyik esetben a fenti mondat az első Teleki utcai, napos verzó alá van utólag nyomtatva, de a rektón még a Cegléd utca szerepel. Valószínűnek látszik, hogy abban az időszakban használták, 1872-ben, amikor az épülő Teleki utcai műterem mellett még működött a Cegléd utcai is, s a mesterek ideiglenesen elosztották maguk között a felügyeletet, tehát nem valóságos birtok- vagy tulajdon-megosztásról volt szó.

1870-ben tűnik fel először a kisebbik Egey neve Gondy Károlyé mellett, amely később fokozza a bizonytalanságot.

EGEY IMRE (1843-1911)

KÉP35 [imreportre_1, imreportre_2]

Egey Imre 1870-ben fényképészsegédként dolgozott Gondyéknaál, s ott is lakott a műteremben. 28. évében járt már ekkor, 1842 októberében született, bátyjához hasonlóan Szikszón, 30-án keresztelték az ottani református templomban.²⁵⁰ Sokkal több személyi adattal nem is szolgálhatunk róla, hiszen a neve akkor forog legközelebb a lapokban, amikor 70 éves korában, 1911-ben „életuntság” miatt majd önkézzével vet véget az életének: egy rozsdás pisztollyal föbe lövi magát.²⁵¹ Az bizonyos, hogy hosszú évekig Gondy Károly háztartásában élt, vagy házának egyik lakását bérelte,²⁵² csak élete végén költözött el s lett „magánzó”,²⁵³ családja nem volt, s akkor is a háttérben maradt, amikor cégtulajdonossá emelkedett. Tagja volt a Tűzoltóegyletnek, a városi törvényhatóság esküdt-jelölti körének, s elegánsan öltözött alakját gyakran lehetett magányos sétái közben látni a Nagyerdőn. Egy ízben, amikor a gőzvasútról leejtett napernyőjét hirdetés útján keresi és kéri vissza, csak a nevét közli, cím nélkül: mintha mindenki tudná, hol találhatja meg.²⁵⁴ Hogy valóban fényképezett is, azt egyetlen hír említi az évek során: ő készítette az utolsó felvételt a halottas ágyán fekvő Lugossy József professzorról.²⁵⁵

A műhely azonnali népszerűsége nem utolsósorban annak tudható be, hogy közel s távol Gondyéké volt az egyetlen működő fényirda. Debrecenben még hosszú évekig nem akadt versenytársuk, a környéket, a vidéket pedig csak vándorfotográfusok keresték fel, ahogy ilyen „műutazásokra”

Gondyék is vállalkoztak a nyári hónapokban.²⁵⁶

(első közzététel)

A nagy népszerűség arra indítja fényképészeinket, hogy megpróbálják azt máshol is kamatoztatni, s egy más városban fiókműtermet nyitni. Kassa városát szemelik ki erre a célra, s 1868 végén a Fő utca 18 szám alatt megnyitják műtermüket.²⁵⁷ Kassa azonban már ekkor is jeles fényképészekkel büszkélkedhet, akikkel nem tudják felvenni a versenyt. Szembe-szomszédjukban, a 25 szám alatt dolgozik például Letzter Lázár, aki ugyanekkor próbálkozik Debrecenben,²⁵⁸ ahol azonban éppen Gondyék jelentenek legyőzhetetlen versenytársat – ahogyan Kassán ő bizonyul annak. Bár Gondy személyesen vezette a műhelyt (mint az kézírásából kitűnik, mellyel a neveket felvezette a képek alá az utánrendelő könyvekben), a gyér forgalom és a fényképészek sorsát megnehezítő rendeletek miatt²⁵⁹ 1870-re be kell fejezniük ottani működésüket.²⁶⁰ Másfél-két év alatt mindössze 913 (vagy csak 342) darab felvételt sikerült készíteniük a kassaiakról.²⁶¹ **KÉP36**[[kassaverzo_1](#), [kassaverzo_2](#)]

A kassai album második fele 1871-ben Sátoraljaújhelyen készült képeket tartalmaz, mintegy 117-et: ez lehetett a Kassáról tett nyári műutazás színhelye. Az ideiglenes ott tartózkodáshoz bizonyára elegendő volt egy sátor felállítása, a díszleteken is látszik az alkalmiság és a gyorsaság: egyetlen faszék szolgál ülésül, le-letakarva, később előkerül egy faragott, párnázott, támlás szék is, néhány alkalomra, de a szőnyeg gyűrött, és a fejtámasz helyenként kilóg.²⁶² **KÉP37**[[kassa_1](#), [kassa_2](#), [kassa_3](#), [kassa_4](#), [ujhely_1](#), [ujhely_2](#), [ujhely_3](#), [ujhely_4](#), [ujhely_5](#), [ujhely_6](#)]

Mindeközben jelentősegteljesebb esemény is történik a műhely életében. 1867-ben részt vesznek a párizsi világkiállításon, mégpedig „hortobágyi népéleti képekkel”²⁶³ – amelyek természetesen nem szerepelnek az utánrendelő könyvekben, hiszen ilyesmire nem számíhattak, másrészt, mivel kiállításra készültek, valószínűleg nem vizitkártya-méretben másolták azokat, hanem valami nagyobb, reprezentatívabb formát választottak – így viszont nem is maradtak fent.

1869 májusában ismét nemzetközi fotókiállítást rendeztek Párizsban, az Iparpalotában, amelyet januárban hirdettek meg, áprilisi határidővel, s amelyre bárki jelentkezhetett, ha teljesítette a feltételeket: keretezett és paszpartuzott képeket küldött be, és csatolta hozzájuk a technikai leírást: a papírra, a hívóra, az időjárásra, a felvételi időre vonatkozó tudnivalókat.²⁶⁴

A Gondy és Egey műterem által a kiállításra küldött népéleti képeket, a hortobágyi csikós, juhász és gulyás archetipikusnak értelmezett képét mindeztáig nem ismertük eredeti formájában, csak sokszoros áttételben: a fényképeket a sajtó számára Jankó János rajzolta át, majd az erről készült fametszet lenyomata jelent meg a következő évben, a *Vasárnapi Újság* lapjain. E metszetekről nem állapítható meg, hogy vajon az eredeti képek a természetben, a Hortobágyon, vagy műteremben, díszletben készültek-e. „Ma a csikós csak kifecamodott nóta már, melyet népénekesek a Komlóban és a Beleznaiban énekelnek, – csak közönséges genrekép, melyet fotográfusok lekapnak, Párisban kiállítanak és medaillont kapnak érte, – és kapóra eső cikktárgy, melyet gyarló tollak végökre vesznek, és kanyarítanak belőlök gyarló genre cikkeket” – ironizált a csikós képének megjelenésekor az újságíró.²⁶⁵ Nemrégiben a Déri Múzeum két, hortobágyi pásztorokat ábrázoló olajképéről kiderült, hogy ezeket a fényképeket rejtik – bár már annak idején is színezett fényképként kerültek a gyűjteménybe, de azonosítatlanul. A két kép a Gondy és Egey műterem által Párizsban bemutatott Csikós és Gulyás (név szerint Pecze István és Kiss Imre) – sajnos azonban nem színezve, hanem id. Kovács János festőművész által olajfestékekkel teljesen átfestve, mintegy festménnyé lényegítve. Az arc és a kezek finom vonalait azonban nem fedi festék, és némiképpen a széleken is látszik az eredeti háttér – sajnos nem olyan mértékben, hogy megállapítható lenne a felvételek helyszíne. A képek mérete kb. 26 x 32 cm, szabálytalanul körbevágott karton, a sarkokban az eredeti, ma már hiányzó paszpartu íves nyomával: az installált képek valóban elég impozánsak és feltűnőek lehettek

a kiállításon, ahogy arról a beszámolók is megemlékeztek. **KÉPEK38**[csikos, juhasz, gulyas]

A zsánerképeket a más országokból beérkezett hasonló témájú képek között állítottak ki. „...a fényképészetnek van még egy komoly alkalmazása a portrén kívül: segít nekünk még közelebb hatolni távoli tartományokhoz, idegen országokhoz. Így, nagyon öreg normandiai emberek emlékét örökíti meg számunkra Bacot úr; s Claudis Couton úr jóvoltából, a berri-i és auvergne-i népviseletekről találunk egy erős és csinos gyűjteményt. Veress úr nagyon érdekes erdélyi alakokat küldött; Gondy és Egey urak Debrecenből a magyar parasztság különös példányaikat mutatták be, akik a nagy pusztán, a Hortobágyon élnek; és [láthattuk] Roussinoff úr vizitkártyáinak együttesét, amely az orosz típusok és népviseletek nagy gyűjteménye” – olvashatjuk a Francia Fényképészek Szövetségének a kiállításról szóló beszámolójában.²⁶⁶ Egy magyar látogató pedig a következőképpen tudósított:

„A Champs Elyséi iparpalotában van mindig valami érdekes látnivaló kiállítva, vagy mellékrészeiben, vagy pedig a főkiállítási teremben. Jelenleg éppen a francia festők és élő művészek idei kiállítása van itt. A palota egyik részében az alkalomra nemzetközi fényképészeti kiállítás is rendeztetett, s rendkívül megvalék lepetve, midőn e kiállításon, mely nem mondható éppen gazdagnak, kedves hazánkat is képviselve láttam két derék fényképészünk, Gondy és Egey Debrecenből és Veres István[!]”²⁶⁷ Kolozsvárról küldött gyönyörű fényképei által. Örültem, mivel újra egy jelét láttam, hogy a magyar iparos figyelemmel kíséri szakmája európai mozgalmait, s képviselteti magát munkája eredményei által; miáltal mind magának, mind hazájának becsületet és elismerést szerez.

De őszintén meg kell vallanom, hogy elszomorodtam kissé azon, hogy a jóakarát és várható eredmény csorbát szenved a gyakorlatlanság folytán, amely a kiállított tárgyakat sem meglepővé, sem megnyerővé nem tudta tenni. Így Gondy és Egey gyönyörű fényképei előtt mindenki meglepetve áll meg; és hangzik a „tres bien”, „superb”, stb., de nem tudja a dicsérő, hogy a kiállító kicsoda, vagy hogy a négy gyönyörű népviseletű alak: juhászt, csikóst, stb. ábrázol, s így a bundás juhászt indusnak is találgatják. És a hiányos képsorozat (catalog) sem ad erről kellő felvilágosítást; pedig legtöbb ember sorozat nélkül ítél és elégíti ki kíváncsiságát. [...] Annyit mondhatok, hogy magyar fényképészeinknek nem kell magokat szégyelniök, s a kiállítás igazgatója, Mr. Laulierier is igen elismerőleg nyilatkozott felőlök; különösen Gondy és Egey fényképeiről, melyeknél csak a párisi Reutlinger fényképeit találtam jobbaknak.”²⁶⁸

A képekért a fényképészek a *Vasárnapi Újság* szerint jutalmat is nyertek, de ennek az elismerésnek a mibenlétét nem ismerjük.²⁶⁹

Hogy e fényképeket a páros melyik tagja készítette s kinek az ötletére, azt nem tudjuk azonosítani; későbbi pályája ismeretében, lehetséges, hogy inkább Egey Istvánnak kell tulajdonítanunk; tisztán Gondy Károlyé viszont az érdem annak a sajátos világítás-szabályozó szerkezetnek a kitalálásában, melyet a műteremben felállítottak. Az 1870-es párizsi kiállításra már ezzel a szerkezettel készült portréképeket, vizitkártyákat és albumokat küldtek. Ezek témáját ugyan nem ismerjük biztosan,²⁷⁰ de mivoltuk kikövetkeztethető az utánrendelő könyvekből, mert úgy tűnik, nem csak a tárlaton részesültek nagy elismerésben, hanem a közönség körében is, s éveken keresztül népszerű maradt a portrénak ez a típusa. A debreceni lapokban minderről a következőket olvashatjuk.

„Gondy és Egey ismert kitűnő fényképészek egészen új, még sehol sem látott árnyalatú képeket kezdenek el készíteni, melyekhez külön, saját találmányú világítást használnak. Az így kiállított arcképekkel a különböző festészeti iskolák mestereit utánozzák, s e képek nemcsak mint jólalált arcképek meglepők, – hanem mint tanulmányfők is bámulatra indítanak. E cég már nyert elismerést a párizsi fényképészeti kiállításon, az idén szintén bemutattnak ott a fentebb jelzett photographiák, melyek bizonyára nem kis érdemet fognak hozni Gondynak és Egeynek s általuk a hazai fényképészetünknek.”²⁷¹

„Gondy és Egey, városunk kitűnő fényképészei az idei párizsi fényképkiállításra a napokban több rendbeli photographiát küldtek fel. E képek oly gyönyörűek, hogy sikeres hatásuk Párisban sem marad kétségtelen.”²⁷²

„A párisi fényképészeti kiállításon ez évben jeles fényképészeink, Gondy és Egey is megjelentek fényképeikkel, s azok ott, hol Európa legjelesebb fényképészei versenyeztek, igen nagy elismeréssel

találkoztak. A Párisban megjelenő „Photograph News” ez évi 71-ik száma is elismerőleg emlékszik meg hazánkfiairól, s különösen azoknak kitűnően sikerült látogatójegyeit emeli ki.”²⁷³

Hogy megérthessük ennek a technikai újításnak a lényegét, be kell tekintenünk a fényképkészítés mesterségbeli titkaiba.

Nem véletlen, hogy ebben a korban a fényképészek hirdetésekben, tájékoztatók számára jórészt érthetetlen technikai jellegű újításokkal, szakkifejezésekkel dobálózva versenyeznek a közönség kegyeiért. Mint Komlóssy Arthur emlékezik a századvégről visszatekintve erre a kezdeti korszakra: „A photographia óriási lendületet nyert hazánkban, mindenütt s így városunkban is az ötvenes évek végén hivatásos fényképezők telepedtek le s nyertek állandó foglalkozást, s ha igyekeztek, vagyont is tudtak szerezni. Ezen fényirida-atelier tulajdonosok a titokszerűségbe burkolózva évtizedeken át fenntartották kizárólagos uralmukat s a laikusok elől féltő gondossággal tudtak bezárkózni...”²⁷⁴

Lehetséges, hogy a mesterségbeli titkokat nem árulták el, de miért is árulták volna, amikor ez volt keresetük alapja: inkább tovább növelték a titokszerűséget, akkor is technikai újításokat emlegetve, amikor ilyesmiről szó sem volt, csak a naiv és laikus közönség szemébe lehetett vele port hinteni – a szaklapokban ezek furcsa módon soha nem szerepelnek, s találmányként sincsenek szabadalmaztatva. A közönség azonban lelkesen csodálja a kirakatokban az üde színezetű anilin képeket,²⁷⁵ noha nem tudja, hogy jön az létre, s lelkesedik festői világításért, noha nem tudja, honnan ered. A fényképészek ebben az időben csak a technikai ismereteik révén versenyezhettek egymással, hiszen végső soron mindegyikőjük ugyanolyan fényképeket állított elő. Ezért kerülnek fel a palettára a színezett fényképek, a chromotípiák, a tablók, az albumok, a nagyítások, a művészi retusálás – csak legyen, aki megfizeti.

Gondy Károly pályáját is sok ilyen „találmány” kíséri – egyiknek sem sikerült technikátörténeti nyomát lelteni, az említett világítási rendszer kivételével. A párizsi siker után a találmányt és a vele készült képeket az 1871-es londoni világkiállításon is bemutatta Gondy.

Mindez azért lehetett ennyire fontos a számára, mert a világítás ismerete és helyes kezelése a fényképész szaktudásának fokmérője volt, amely gyakoriságát és érzékenységet, úgyszólván művész-voltát is megmutatta, ezáltal nyerte el pozícióját, hírnevét a szakmán belül. „A világosság igen engedékeny eszköz annak a kezében, a ki uralkodni tud fölötté s a világítás kezeléséről rögtön fölismerhető a művészi tehetség és ízlés.” A fény szabályozása tehát a fényképezési munka sikerének kulcsa, amely az elkészült fényképen a laikus számára is, ha nem is értelmezhető, de mindenképpen látható s a bírálatokra leginkább okot adó tényező. „A mennyiben a fényképésznek bizonyos fokig szabad tere van a világosságot a leveendő tárgynak megfelelőleg alkalmazni, a fényképezés művészetnek nevezhető. Művész a fényképész, ha a világosságot tapintatos érzékkel, értelemmel és ízléssel tudja kezelni; ha erre nem alkalmas, csak közönséges iparos” – írta erről a *Fényképezési Lapok*.²⁷⁶

Gondy Károly találmánya egy szétszedhető, szállítható, léckereteből és rájuk feszített, tetszés szerint elhúzható függönyökből szerkesztett fülke volt, hát- és oldalfalakkal illetve tetővel, „amely lehetővé tette, hogy a fényképész saját belátása szerint változtasson a természetes megvilágításon”. A fülke oldalsó és felső függönyeinek a napszakhoz, vagyis a műtermet az üvegfalakon át elárasztó fény beesési szögéhez alkalmazott, megfelelő tájolásával, a legkülönbébb művészi hatásokat lehetett elérni a fülkébe ültetett modell arcán. A függönyök megszűrték a fényt, és segítettek szabályozni annak erejét és irányát.²⁷⁷ „»A fényképezési félhomálynak eszközöltetése céljából« Gondy 7 újfajta világításmódot használt, és pedig: *közvetlent, egyenméretűt, félhomályút, árnykép módot, domború módot, csíkos világító módot, visszfényűt*. Mindezen újításaiért 1871-ben Londonban díszoklevéllel tüntették ki.”²⁷⁸ Ilyen oklevelet ugyan minden magyar kiállító kapott, melyet postán küldtek el számukra,²⁷⁹ de az „A INTERNATIONAL EXHIBITION LONDON MDCCCLXXI” köriratú érmet a fényképész egész pályafutása alatt büszkén szerepeltette fényképei verzóján.

Ha nem is Gondy Károly nevéhez kapcsolódóan, de hasonló eszközt ír le a *Fényképezési Lapok* 1887. szeptemberi száma, és Schmidt is ilyet idéz a *Paris Photo-Gazette* egy 1894-es számából,

amelyhez képet is közöl (igaz, ezt szabadban való levételekhez javasolja). A sátor háttérül szolgáló, 1,5 méter széles hátfala világos szövetből készül, az ugyanilyen széles oldalfalak alsó része papíros vagy átlátszatlan szövet, felső része homályos üveg vagy átlátszó géz, hasonlóképpen a teteje is, mely sátor tetőt formáz, s csuklópántokkal kétfelé hajtható. A felületeken beeső fényt ezen felül, kis függönyökkel is lehet szabályozni. A *Fényképeszeti Lapok* ugyanakkor azt is hangsúlyozza, hogy ilyen fény szabályozó sátor alkalmazására a szárazlemez használata és kellő nagyságú ablakok esetén már nincsen szükség.²⁸⁰ Gondy Károly azonban nem csak ezen első, lakószobából átalakított műtermében használta ezt az alkalmazhatóságot, de egy 1902-ben kelt hirdetése szerint későbbi, épített, üvegtetős fényirdájában is. „Rendkívüli nagysága [révén] és saját szerkezetű világítási rendszerével nem csak a csoportok egyenletes megvilágítása lehetséges, de egyes alakjai is, tetszés szerinti oldalról véve, a legkedvezőbb fordulatban, bármily festői világításba helyezhetők.”²⁸¹ **KÉPEK39** [schmidt]

Mint említettük, az albumokat szemlélve talán megkülönböztethetők azok az arcképek, amelyek ezzel a szerkezettel készültek. Ezek a felvételek mellképek, a vállat, a nyakat teszik láthatóvá, az ékszereket, nyakkendőket, frizurákat hangsúlyossá: az arc nagyobb méretben, közelebből van felvéve, mint a vizitképeknél, az egész kép felületet kitölti, s jellegzetes megvilágítás alá esik. Azonban, s ez a találmány lényege, „minden arcnál nem alkalmazható a világítás egy és ugyanazon módja; vannak arcok, melyeknél pl. a felső világítás előnyösen alkalmazható; más arcoknál ez a lehető legkellemetlenebb benyomást idézheti elő. [...] Valamely arckép sikerüléséhez a világítás módjának helyes megválasztása igen nagy fontossággal bír; mert a világítás helyes alkalmazásával az arcot szépíteni s ellenkezőleg elcsúfítani is lehet. Pl. a világos oldal felé fordított, elülről megvilágított öreg ráncos arc mindenkor fiatalabbnak tűnik elő, mint egy, az árnyékoldal felé fordított s oldalt megvilágított arc. Ellenkezőleg, az ifjú gyermekes arc, erős oldalvilágítás hatása alatt sokkal öregebb színben mutatkozik.”²⁸² Gondy ezen képein a fény többnyire oldalról és felülről érkezik, élessé téve az arc egészét. A jellegzetes vonások, mimikai ráncok eltompulnak, kiégnek; a megvilágítatlan részek árnyékosak, homályosak maradnak – hasonlóan a Rembrandt világításhoz –, s a kép sötét háttérének köszönhetően jellegzetes, vörösesbarna árnyalatot kap. Ezen praktikák alkalmazásával az így készült képeken minden modell nagyon széppé válik, amiben a népszerűség magyarázatát is fellelhetjük. **KÉPEK40** [sator_1, sator_2, sator_3, sator_4, sator_5]

Annak lehetősége pedig, hogy a világítás e módszerével különböző drámai hatások mutathatók be az arcon, idővel szabad teret nyitott a hölgyek önmegvalósításának – a fényképész asszisztálásával.

KÉP41 [rembrandt]

Az 1870-es év mindezen nagyjelentőségű esemény mellett is igen mozgalmasnak bizonyult. Júniusban „például azon úrhölgyeket fényképezték le, kik a második műkedvelői előadáskor bemutatott „Decameron” című képletben szerepeltek; az illetők jelmezben s oly helyzetben vannak előtüntetve, minőt előadás alkalmával foglaltak el a színpadon. A képek cabinet-nagyságúak s kidolgozásuk a műértők részéről újabb elismerést csatol Gondy és Egey többször emlegetett érdeméhez.”²⁸³ **KÉPEK42** [mukedvelo, mukedvelo_2]

Szeptemberben megtudhatjuk, hogy „a dalegylet új zászlóval s a nyert diplomával, valamint az 1867. évben az aradi dalegylet által ajándékozott kis hordóval fogja magát levétni a gőzmalom kertjében. Az elrendezést Gondy és Egey fogják teljesíteni, azután midőn a levétel megtörtént, egy kis dal is lesz, utána kuglizás, ha az eső el nem mossa. Az egylet ó zászlaja, zászlótartó Somogyi Alberttel szintén a csoportban leend, mintegy emlékül, hogy a dalegylet 7 évig azon zászló alatt élte le legjobb és legsikeresebb napjait. Azt hisszük, a dalegylet férfi és női tagjai mind igyekeznek levétni magokat, köztük a zászlóanyával!”²⁸⁴ Egy másik csoportkép is készül ezen az őszön: a „díszes kiállítású emléklapon” a debreceni kertészeti kiállításon részt vevő gyümölcstermesztőket és a kollégiumi tanárokból álló zsűrit örökítették meg, mely szintén „kedves emlék lesz mindazon egyéneknek kik a kiállítás alkalmával úgy mint termesztők, úgy is mint bíráló tagok szerepeltek.”²⁸⁵

KÉP43 [kerteszet]

Ekkoriban készítik el a debreceni színészek azon portréit is, amelyeket majd tablóképpé összerendezve Bécsben Marastoni Józseffel rajzoltatnak kőre, hogy a debreceni Kutassy-féle nyomdával kinyomtatva és sokszorosítva mint litográfiát áruba bocsáthassák, ezzel gyarapítva a színészek nyugdíjalapját. Hogy a színügyegylet és a város közös akciójában a fényképészek milyen szerepet játszottak pontosan, azt nem tudjuk, az elkészült nyomaton nem szerepel a nevük, mint az eredeti fényképek készítőié (pedig azok visszakereshetők az albumokban), de hogy mindenki tudta ebbéli érdemüket, az talán egy elejtett megjegyzésből sejthető: „szintársulatunk főbb tagjainak arcképét Gondy már átadta a halhatatlanságnak”.²⁸⁶ Arról nem is beszélve, hogy elkészült színészképek garmadájának a litografizott csoport csak kis töredéke, hiszen hosszú éveken át a társulat szinte minden új tagját, több ülésben is megörökítették – s azokat kirakataikban is közszemlére tették.²⁸⁷ **KÉPEK44** [szinesztablo, szineszoldal, szineszoldal_2]

Szintén ennek az időszaknak a terméke az a kötet is, mely *Csokonai-émlény* címen jelent meg 1871-ben, Izsó Miklós Csokonai-szobrának felállítása alkalmából, Hamar László szerkesztésében, s amelynek illusztrációit Gondy és Egey fényképei alapján metszették a Kutassy-nyomdában – s amelyek a debreceni Csokonai-kultusz máig legtöbbet idézett és publikált képi példái. A képek Csokonai „lak-és halálozási helyéről” a Darabos utcán, Csokonai síremlékéről a Hatvan utcai temetőben és Csokonai emlékszobrának gipszmodelljéről készültek. Sajnos ma csak a szoborról készült eredeti képnek vagyunk birtokában, a szabadban készült másik két felvétel elkallódott. A modellt minden oldalról lefényképezhették (már csak két állás van meg), még 1866 végén, amikor a szobrász elvégezte az először bemutatott és túlságosan „szubtilisnak” találtatott kismintán a szükséges változtatásokat. (Gondyék egyébként a kismintát is lefényképezték a szoborpályázat idején, a többi pályamunkával együtt). Nagy valószínűséggel állíthatjuk, hogy ezen fényképek egyikéről készült, Székely Bertalan rajza után, a *Vasárnapi Újság*ban két alkalommal is megjelent metszet. Végül lehetséges, hogy az 1869-es kiállításra a pásztorképek mellett e szobor képét is kiküldték Párizsba, mert a tudósítás megemlíti, hogy „javításra van küldve, mint Csokonai szobrának fényképe is, melynek üvege eltört.”²⁸⁸ **KÉPEK45** [csokszobor, csokrajz, csokhaz, csoksir] 1866-67 körül készítették portrét a szomszédos leányiskola udvarában dolgozó szobrászról, Izsó Miklósról is – aki, Gondy Károly emlékezése szerint, Csokonai gipszmintájának kezét a fényképész kezéről, nadrágját pedig egy vályogvető cigány régi magyarnadrágjáról mintázta.²⁸⁹ **KÉP46** [izsomiklos]

A Cegléd utcai műteremben 8 év alatt csaknem 12.000 fénykép készült, vagyis 1500-as évi átlagot számíthatunk – amely nyilván néha több, máskor kevesebb volt, de nagyjából megegyezik a pesti Strelisky-műterem forgalmával.²⁹⁰ Való igaz, hogy Debrecenben kisebb konkurenciával kellett megküzdeni, de a város is és a fizetőképes kereslet is kisebb volt, így ezt a mennyiséget igen tekintélyesnek kell tartanunk.

A műterem kelléktára 1872 végéig a következő felszerelésekkel gyarapodott. A legfeltűnőbb a rengeteg élő növény: virágcsokrok vázában, vagy szobanövények agyagcserépben, ezek minden bizonnyal a szenvedélyes kertész, Gondy Károly saját nevelései: páfrányok, kaktuszok, pozsgások, fikuszok, begóniák és muskátlitövek tűnnek fel a modellek mellett az asztalkákon, a földön. Később a festett díszletek szerves elemeivé válnak majd, természetes kellékeként, a bokrok és futók.

Nem sokkal az első festett díszlet után bekerül a műterembe két jellegzetes fotel, amelyek ezután hosszan meghatározzák a képeket, minden más díszletelemet kiszorítván. A két fotel hasonló kárpitozású, de különböző formájú: csak a nagyobbiknak van karfája, s a támláján nagy virágmintát formázó tűzés virít, a kisebbik egyszerűbb, inkább széknak mondható – mindkettő speciális, csak a fényképésműtermekben feltalálható darab. **KÉPEK47** [fotel, fotelvirag]

A 3516-os számot viseli az a kép, amelyen először feltűnik az újabb, több részből összeálló festett díszletfal: ez két tábla alacsony lábazattal ellátott, körben virágmintás sávval szegélyezett szobafal-szakasz, egy tábla kinyitható, párkányos ablakkal, egy tábla kinyitható kétszárnyú szobaajtóval, és egy papírmásé kandalló. **KÉPEK48** [fal, ablak, ajto, kandallo_1, kandallo_2, szoba, kaffka]

Ezzel a felszereléssel meg is elégszik a közönség néhány évig, a következő nagyobb, új bútor felbukkanásáig csaknem pontosan 4000 kép készül: a könyöklő szék (sötét bársony, rojtos huzatú, indásra faragott és „könyöklőpárkánnyal” ellátott támlájú, rendes ülésre alkalmatlan, hangsúlyozottan reprezentálni való szék), amely majd olyan nagy karriert fut be a műteremben, a 7576-os számot viseli. Addig, s azon túl is, csak néhány apróbb kellék fordul elő újdonságként, de mindig csak egy-egy, vagy néhány egymást követő alkalomra: egy ónkupa, egy bambusz sétatálca, egy ostor, egy lepkeháló, egy üvegburás óra, egy nagy, aranykeretes tükör, egy kitömött sólyom, egy újabb, ezúttal gótikus, szétszedhető oszlop, kisebb szőnyegek. Lehetséges, hogy ezeknek a tárgyaknak egy része nem is a műtermi kelléktárhoz tartozott, hanem a fényképész háztartásának részét képezte, csak alkalmilag vették elő őket. A kisebb tárgyak esetében, amilyenek a virágok is, erre gondolhatunk, de ilyen lehet a nagy tükör is, mert ezt szinte egyáltalán nem használják, annak ellenére, hogy szép beállítás érhető el a segítségével. Ebben a műteremben aztán már csak egy gyerekek fényképezéséhez használható, kihúzva magasítható támlájú széket szerez be a mester, és egy valóban már a giccs kategóriájába sorolható, talapzaton álló vessző-nyalábot, mely asztallá alakítható(!). Feltűnő, hogy a festett díszletekre az újdonság varázsának elmúltával szinte egyáltalán nem tartott igényt a közönség, a legtöbb kép egyszínű háttér előtt, egy vagy két bútordarabbal, drapériával készült. **KÉPEK49**[*konyoklo_krudy, konyoklo_gyerek, gyerekszek, vesszo, diszletek*]

A képek egymásutánját szemlélve, az is megfigyelhető, sajnós, hogy sem a beállítással, sem a modell karakterével nem sokat törődött a fényképész; eldönthetetlen, mikor melyikük. Kívánságait teljesítette ugyan, de ha nem voltak ilyenek, igyekezett a feladatot rutinból megoldani, ugyanazon oszlop vagy szék mellé állítva lefényképezni az egymás után következő kuncsaftokat. Pedig az elhivatott fényképész éppen az élő alakok fényképezésénél érvényesíthetné leginkább a szépérzékét, hogy képei valóban művészi termékek legyenek – mondja Sárffy Aladár – azáltal, hogy a modell legmegnyerőbb állásának megfigyelésével kidomborítja, megragadja annak jellemét. A jellemet pedig az is kiemeli és mintegy illusztrálja, ha a fényképész eltalálja, milyen dísz tárgyak és hátterek fognak illeni az adott karakter kifejezéséhez; „az állítás milyenségéhez, a korhoz, nemhez, főleg pedig a társadalmi álláshoz kell szabni alakjaink holt környezetét”.²⁹¹ „Ha van [a fényképészből] egy kis művészi ambitio, ha nem csupán robot munkát végez, mely ihlettségének érzelmét egy pillanatra sem hevíti fel, hanem ha magában érzi, hogy neki a szép munka gyönyör s foglalkozása oly életcél, melyen műérzékével csüng: akkor alkotásai is szépek, sőt nem ritkán tökéletesek lesznek.” A „jellemzetes állítás” megragadásához azonban türelem kíváncsít, amely a legszükségesebb tulajdonság e mesterség sikeres végzéséhez.²⁹²

Mert milyen a jó fényképész?

„Angyali türelemmel, sok elnézéssel, gorombáskodásra elkészült kedéllyel, bizonyos fokú érzéketlenséggel, széles körű tapasztalattal és sima modorral kell bírni a fényképésznek, ha a sokféle kaszttal való érintkezésben a súrlódásokat lehetőleg kikerülni akarja. A ki önfejű és nézetéből semmit sem akar engedni, aki bírálatot nem fogad el szemtől-szembe, védeni sem tudja magát, mert rábeszélő erővel nem rendelkezik, hogy meggyőzzön valakit; a ki heves, indulatos, és minden kicsinységért annyira felpattan, hogy méregbe jön és annyira elfeledkezik magáról, hogy szelíd bánásmód helyett nyersen válaszol; a ki nem tanult meg az élet iskolájában az emberek gyöngeségeivel simán elbánni és hízelgéshez, mézes-mázos nyájaskodáshoz, üres phrazisokhoz, bókoláshoz éppen semmi tehetséget nem érez magában: az ne legyen fényképész, mert jóval több keserűséget fog érezni pályáján, mint örömet, s anyagilag is nagyon megcsappan a bevétele. A közönség nagyon finnyás, mert a társadalomnak majd minden rétege több jogot formál magának azokkal szemben, kikkel a maga pénzén dolgoztat, mint a mennyi megillethetné, s ebből kifolyólag oly szakértőnek is hiszi magát, a ki a munka fölött bírálatát kimondhatja. [...] Az embereknek ezerféle a gyöngéje, nagyzása pedig néha a nevetségesig kirívó, s a tapintatos fényképésznek ezen mind át kell nézni, mert ha eggyel nyers, heveskedő és goromba, ez az egy számtalan vendéget fog tőle ismeretsége kapcsán elidegeníteni. Nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a fontos körülményt sem, hogy a fényképészet [...] legtöbb egyénél a fényűzésnek eszköze, arcképezésnél pedig nemegyszer csak a hiúság legyezgetője.”²⁹³

Természetesen nem állíthatjuk, hogy akár Gondy Károly, akár az Egey testvérek ne lettek volna jó fényképészek – még ha a közönségnek sokáig nem is volt más választása, ha fényképet akart magáról készíttetni, mint hozzájuk fordulni – a mesterségbeli tudás alapos elsajátítása és gyakorlása nélkül nem lehettek volna ilyen sikeresek. A műhely által készített képeken többnyire csak ez a tudás látszik: az állítás és világítás bonyolult feladatának maximális ismerete és tökéletes teljesítése. A szív azonban mintha hiányozna belőlük: lehet, hogy a fényképésmester kedélyes volt, udvarias és jól nevelt, lehet, hogy alkalmazkodott minden igényhez, és lehet, hogy technikailag és szerkezetileg tökéletes képeket csinált, de arra nem volt elég ereje, türelme és figyelme, hogy modelljeiben egyéniséget látva, megpróbálja azt képi eszközökkel is kifejezni, megjeleníteni: ennek kifejeződését a személyiség erejére bízta. A megrendelő elégedett lehetett a késztermékkel, ha vonásai, öltözéke élesen kivehető volt, és a képen önmagát felismerni vélte, főleg, ha egyéni ötletei is kielégítették. A különböző modellek képeinek egymásutánját abban a tömegben szemlélve azonban, amelyre az utánrendelő könyvek lehetőséget adnak, lelepleződik a napi rutin és a fényképész unalma, miáltal láthatólag meg sem kísérel különbséget tenni modelljei között. A képeken szereplő rekvizitumok többnyire nem „a jellem illusztrálását” szolgálják, csak kitöltik a képfelületet, segítik elhelyezni a kezét, vagy kielégítik az egyéni igényt – de nem gondolhatjuk, hogy tíz egymás után érkező vendég mindegyike ugyanazzal az asztallal, székkal és virágcsokorral jellemezhető legjobban. A képi megjelenítés e fantáziátlansága, még ha mindenki olyan képet akart is magáról, amilyen a szomszédjáé, a fényképész gyengeségének tudható be, hiszen ő volt az, aki nem kínált fel alternatívákat megrendelőinek, s megelégedett a feladat teljesítésével. A modellek befolyásolásához nem mindig lehetett elég a szelíd erőszak, s az albumok lapjain megfigyelhető izlésbeli hullámlás arra mutat, hogy a fényképész sokszor fáradt is lehetett azt gyakorolni.

Fényképész és modellje azon hierarchikus viszonya, ahol a legfelső fokon sohasem a mester, hanem a modell kívánságai állnak, csak a valóban művészi ambíciójú fényképészek esetében borulhatott fel, vagy legalább közelíthetett egymáshoz – hiszen az ambíció mellett is meg kellett élni valamiből, a fényképész sohasem lehetett független úr; ez a viszony őrizte meg a portréfényképezetet változatlan mozdulatlanságban egy fél évszázadon keresztül.

A Gondy és Egey műterem pedig, bármennyire szépítjük is, ha ügyesebb vagy szerencsésebb volt is a társainál, csak egy volt a sok, a száz meg száz hasonló műterem közül, amelyek hosszú éveken át tartó kisvárosi uralmukat a fölény és magabiztosság látszatával, a kormányzást valójában a közönségnek átadva őrizhették csak meg.

II. GONDY ÉS EGEY FÉNYKÉPÉSZMŰTERME A TELEKI (SZENT ANNA) UTCÁN

1871 végén, a Teleki utcán eladóvá válik Bauer Antal lakatos háza, amelynek telke a pár év múlva vármegyeházává átminősülő Fehér ló szállóval szomszédos, s amely a hirdetés szerint „az utcára két külön épületben több szobából álló, két lak-osztállyal s hozzá külön konyha, pince, kamrák, s istállóval stb. rendezve van”.²⁹⁴ A bizonyára már régebben saját házat kereső Gondy Károly elképzeléseihez megfelelőnek találja ezt az ingatlant, és 1872-ben, 8 év munkája eredményeképpen, meg is tudja vásárolni, a hozzá tartozó ondódi szántófölddel együtt – s ezzel maga is, büszkén, a „nagy adót fizető polgárok” sorába lép.²⁹⁵

Köztudomású, hogy Debrecen utcái csaknem a 19. század végéig burkolatlanok voltak, mindent por, de a magas talaj- és belvíz miatt leginkább sár borított. Az utcák lefedését az idők során többször megkísérelte a városvezetés, s a Teleki utca ebből a szempontból különösen szerencsés volt, mert az újabb és újabb anyagokat rendre ezen a rövid szakaszon próbálták ki. Így a nagy tűzvészkor a leégett Nagytemplom tégláival és fapallóval burkolták, amely azonban fokozatosan elsüllyedt a sárban. Ugyanígy járt az 1850-es években lerakott újabb téglaburkolat is, míg 1863-ban, vagyis tíz évvel a műterem ideköltözése előtt végre terméskő burkolatot kapott az utca, bár járdák még ekkor sem készültek.²⁹⁶ Az egyetlen fényképen azonban, amely a századvégen ábrázolja az utcát, már ismét a sár tűnik uralkodónak. Ha valaki ilyen helyen építi föl a műtermét, még ha a sár Debrecenben nem is volt oly különös tapasztalat, annak nagyon kell bíznia a közönség

pártolásában, saját népszerűségében. Debrecenben Gondyékön kívül nem is volt másik fényképész, aki meg merte volna kockáztatni, hogy ne a Piac utcára vagy annak folytatódó szakaszaira építse műtermét – a nem oda eső címek csak a sarokházakat jelölik – hiszen minden más próbálkozás nagyon hamar kudarcot vallott. Gondy és Egey műterme azonban 1873-tól 1909-es bezárásáig folyamatosan üzemelt, s más fényképészek kezén is még tovább, az első világháborúig. **KÉPEK50** [szentanna]

Debrecen házai egészen 1898-ig, az utcánkénti házzámozás bevezetéséig, folyamatos számozásúak voltak (vagyis a helyrajzi számot használták), így a Teleki utcai ház a 2171-es sorszámot viselte. Mindazonáltal többször előfordul a verzókon feltüntetett címben már ekkor is a műterem 6-os számmal való jelölése – ezt a házzámot Gondy Károly teljesen önkényesen, az utcabeli házak egyszerű megszámlálásával adta a műteremépületnek.²⁹⁷

A Teleki utca (amelyet a verzókon Telekynek írnak) éppen csak 10 éve viseli ekkor az 1861-ben öngyilkossá lett miniszterről kapott előkelő nevét – többet elmond róla előző elnevezése: Sánta köznek hívták, igen szűk volta miatt. A Teleki utca a Piac utcától a Varga utcáig tartott, lejjebb mindig is a Szent Anna templomról kapott nevét viselte, csak 1898-ban egyesítették a két utcát közös néven is.²⁹⁸ Akkor kapja majd a műteremépület az 5-ös házzámot is, mert Gondy Károly intencióival ellentétben, az utca jobb oldala lett a páratlan számozású oldal. Így, anélkül, hogy bárhova költöztek volna, huszonöt év alatt háromszor is változott a műterem címe: a Teleky utca 2171., a Teleky utca 6. és a Szent Anna utca 5. mind ugyanazt a házat jelölik: „mely változások bizony oly üzletre, honnan annyi adresse megyen naponta, bizony elég kellemetlen” – méltatlankodott Gondy.²⁹⁹

A tudósítások nagy építkezésről számolnak be – nem tudjuk azonban, vajon teljesen elbontották-e az eredeti házat vagy csak a tetejét építették át és alakították tetővilágítási műteremmé. Ha azonban azt olvassuk (1872 decemberében), hogy a „Teleki utcán egy csinos és költséges új ház ragadja meg az arra járók figyelmét, ez a Gondi és Egei fényképészek háza, melyet a derék tulajdonosok *csupán fényképészeti célra építettek*, ily épülettel nem minden város dicsekedhetik”³⁰⁰ – akkor elbizonytalanodunk, s valódi műteremház építésére kell gondolnunk. Egey István egy későbbi nyilatkozata is ezt erősíti meg: ő „*közösen épített palotáról*” beszél;³⁰¹ egy hirdetésben pedig azt olvassuk, hogy „*alapjából tisztán fényképészet céljának épült sok helyiségei*” vannak.³⁰²

Valószínűnek tartjuk, hogy közös tulajdonban csak a fényképészeti cég és a fényirda-helyiség lehetett, maga a ház, amely bérház volt, kiadó lakásokkal és üzlethelyiségekkel, egyedül magáé Gondy Károlyé volt, a bevételeivel együtt, hiszen az eredeti házat is ő vásárolta meg, ahogy később majd ő is adja el. Elköltözése után is csak mint Gondy-házat, Gondy Károly-féle házat emlegetik.³⁰³ Az üzletekre vonatkozóan csak kései információink vannak, Gondy működésének idején inkább ügyvédi irodáknak adták ki a helyiségeket, a 10-es években azonban van már itt szülész- és nőgyógyász-rendelő, fogtechnikus, virágüzlet, házasságközvetítő- és tudakozó-iroda, és persze ismét ügyvédek.³⁰⁴ Gondy magánlakása mellett, több kiadó szoba is lehetett a házban, hiszen először is itt lakott Egey Imre, Gondy írásában említetik egy „financ-hivatalnok” és több csendes agglégény-bérlő is, bár a századvégen ezeket a szobákat már nem adta ki, „az egész lakást a saját részére bírta”.³⁰⁵

Az egy emeletes ház Debrecenben szokásos nagy kerek kapuját „vasrostélyzatos kapu” védte, (ezt majd a Gondy halála utáni nyáron cserélik le, mint alkalmatlant, tömör vaskapura)³⁰⁶ – ezt a kaput éjszakára becsukták s reggel kinyitották, hiszen innen esett a feljárás a fényképezőműterembe. A kapu alatt és kívül a kapu mellett is dobozkirakatok voltak a műterem termékeivel. **KÉP51** [kirakat] A kapualjon át zárt udvarba lehetett jutni, amely Gondy Károly kertépítő munkájának köszönhetően, nagyon hamar virágágyakkal, gondozott gyeppel, fákkal, padokkal és terrakotta Flóra-szoborral ékes kertet alakult, ahol ugyanakkor volt hely nagyobb csoportok, esetleg lovas jelenetek lefényképezéséhez is.³⁰⁷ **KÉPEK52**[dragota, minerva] A kapualjban balra fordulva, néhány lépcsőn fellepve, valószínűleg közvetlenül a fogadóterembe érkezhettek a vendég, onnan pedig egy hosszabb, belső falépcsőn fel az üvegtetős műterembe, amely elég tágas volt („a

monarchiában a legnagyobb”) ahhoz, hogy „csoportos felvételek akár 50 személyig eszközölhetők” legyenek benne.³⁰⁸ A műteremhez további szobák és melléktermek csatlakoztak – lehetséges, hogy még egy félemelettel följebb – ahol a fényképeket kidolgozták. A műterem üvegablakai valószínűleg az udvar felé nézhettek, kelet-délkeleti irányba, mert a Teleki utcára néző fronton, az első emeleten, öt nagy, északi ablakkal és erkéllyel, Gondy magánlakása helyezkedett el.³⁰⁹ Hogy volt-e a lakás és a fényirda között közvetlen átjárás, azt nem tudhatjuk, de valószínű. **KÉPEK53** [zoltai, plafon_1, plafon_2, muveszhaz_1, muveszhaz_2]

Az új műterem megnyitását 1873. január 1-jén kelt körlevelükben tették közhírré: „a felvételeket ezentúl Teleky utcán, saját fényirdájokban eszközlik, mely épület igen csinosan van berendezve”.³¹⁰

Az utánrendelő könyvek folyamatában a műteremváltás nem okozott nagy felfordulást: ha Csuka Juliánna (11.949 számú) képe alá nem lenne feljegyezve, hogy az az új műteremben készült első felvétel, nem érzékelnénk a különbséget. Az építkezés valószínűleg kimerítette a fényképészek anyagi erejét, s új díszletek beszerzésére már nem maradt pénzük: a régi, kopott szőnyeget és kellékeket vitték át a Teleki utcára, s minden folytatódott, mintha mi sem történt volna. Legalább ezer kép készült el még így, mire megérkezett az új felszerelés; egyelőre csak egy sziklás folyókanyarulatot ábrázoló új háttér formájában, amely papírmásé sziklakkal, nyírfaág-korláttal és földre teríthető terep-drapériákkal egészült ki. Ebbe a tájba minden további nélkül illesztették be a régi bútorelemeket, mit sem törődve a kompozíció egységével.

„Gondy és Egey fényképészeti műtermében alkalmunk volt ma szétttekinteni – számol be 1874 augusztusában egy hírlapíró – s az ott talált csín, valamint célszerű berendezés kellemes benyomást szerzett nekünk. A váróterem gazdagon van felszerelve, kárpitjának alapszíne zöld, aranyozott arabeszekkel, bútorzata vörös bársony, a falakon szép olajfestmények díszlegnek hazai művészekről. Itt-ott szobrok vannak felállítva, amelyek a terem kinézésének megkapó hatását nagyban emelik. A műterem tágas és a célnak teljesen megfelelő, fényképészeti kellékekkel pedig oly dúsan el van látva, mint ahogy – bátran elmondhatjuk – a hazai fényképészeti műtermek közül egy sincs. Általában mindenütt a legnagyobb rend, tisztaság és ízlés uralkodik. E műcsarnok még nincs teljesen elkészülve, de a szorgalmas házigazdák minden lépten-nyomon rajta vannak, hogy elkezdett nagy munkájuk mielőbb véget érjen.”³¹¹

A tudósítás csak a váróterem szépségeit ecseteli, a műterem felszerelésének értékelésében nem lévén kompetenciája. A fényképezőgépek mibenlétét mi sem tudjuk rekonstruálni, bár bizonyára igyekeztek a legmodernebb technikát beszerezni, de a díszletek számbavételére páratlan lehetőségünk nyílik; s valószínűbbnek is tartjuk, hogy ekkor a „fényképészeti kellékek” feldúsítása sokkal inkább a papír szurrogátumok és esztergált asztalkák gyarapítását, mintsem a technikai felszerelés jobbítását jelentette.

A műterem 1873-74-ben végzett munkáiról nem sok információnk van – a 2000 portré elkészítésén túl (körülbelül 74 augusztusában tartott az albumbeli képek számozása a 13.400. sorszámánál). Ami e két év legfontosabb eredménye, hogy ismét részt vettek a párizsi fényképészeti kiállításon, és elismerést is nyertek – nem tudjuk, ezúttal milyen felvételekkel: talán ismét a Hortobágy volt a téma. Az ekkor nyert érem képe (HOMINE. DIRIGENTE - SOL. ARTIFEX. MDCCCXXXVIII – körirattal), a londonival együtt, ezután mindig szerepel a műteremben készült felvételek verzóin – éppen ezért sajátos, hogy csak erről a kiállításról nincsenek a kiállított képekre, a díjazottakra vonatkozó adatok, feljegyzések, tudósítások: a díj létezését csak a verzókkal tudjuk igazolni. Az 1869-ben nyert elismerésnek viszont itt sincs nyoma. Egy századvégi verzón még azt is olvashatjuk, hogy a műterem a „párizsi szakkiállításon érmet nyert, három világkiállításon és egy párizsin kitüntetve” – aminek fényében végképp érthetetlen, hogy ezek az állítólagos érmek miért nem kerültek fel az állandósult kettő mellé a verzók „dicsőségtáblájára”. **KÉPEK54** [parisverzo, pariserem]

A két fényképész külön munkásságára csak következtetni tudunk, abból, hogy milyen jellegű tevékenységeket végzett a cég akkor, amikor Egey István még benne volt, ahhoz képest, amikor már nem, hiszen a híradásokban vagy az elismerésekben természetesen a cég neve, a két vezetőnév

szerepel, hogy a munkát konkrétan ki végezte, csak körülbelül állapítható meg. Éppen ezért figyelemreméltó, hogy Egey távozása után a Gondy és Egey cég nem vett részt többé szinte semmiféle megmértetésen. Az egyetlen kivétel a székesfehérvári országos Iparmű kiállítás volt, 1879-ben, ahol szinte minden magyar fényképész szerepelt, s ahol Gondyék bronzéremmel lettek kitüntetve.³¹² Az 1885-ben Budapesten rendezett országos kiállításra Gondyék jelentkeztek ugyan, de végül nem küldtek be anyagot, ott csak Egey István mutatkozott be hortobágyi képeivel.³¹³

Mire a műterem végleges formáját elnyerte, **Egey István** már nem sokáig vett részt a közös munkában. Fent említett nyilatkozatát (mely a megtévesztő személycserék tisztázására született), itt most teljes terjedelmében idézve, a saját szavaival mondhatja el további sorsát. „Tudatnom kell, hogy Gondy Károlynak csak régi társa voltam, s ugyanaz, kinek neve az ezelőtt tíz évvel közösen épített palota piacra néző sarkára kiíratott s azóta meg nem újított. Cégem örökségül Imre öcsémre maradt. Elválásunk nem haragból történt, a közös céget azután egy évig használtam, azalatt felvételeimet itt dolgoztattam ki és fizettem érte. [...]”³¹⁴

Egey István tehát 1874 közepe táján távozik Debrecenből. Valószínű, hogy innen egyenesen Szatmárnémetibe költöztette a családot, s a következő évben vándorfényképészként dolgozott Szatmáron és környékén, talán Ungváron is.³¹⁵

Lehetséges azonban, hogy előbb a másik irányba indult, mert 1874-ben feltűnik a neve Csókás László fényképészé mellett, Kiskunfélegyházán, akivel a tavaszi idényre állított fel egy ház udvarán ideiglenes műtermet.³¹⁶ Valószínű, hogy ekkor már, ha rövid ideig is, társa volt Csókás Lászlónak, akinek 1872-1898 között működött önálló műterme Kecskeméten,³¹⁷ s egy időben Egey és Csókás feliratú verzókat használt. A kiskunfélegyházi kirándulás a kecskeméti műterem nyári műutazása lehetett; ahogy Csókás képeit ismerjük kisújszállási és kunhegyesi modellekről is.³¹⁸ **KÉPEK55** [egeycsokas_eleje, egeycsokas_hata]

(második közjáték)

Egyetlenegy fénykép verzójából nyert adatunk van arra, hogy a Gondy és Egey cég 1871 után fiókműtermet nyitott volna Szatmárnémetiben. A verzón a londoni érem szerepel, a grafika megegyezik az első önálló Teleki utcai verzóéval, de az éppen aktuális debreceni cím nincs feltüntetve rajta, mint például az egyik kassai verzó esetében volt. A verzó nyomása hibás, „Gondy és Egey fiók fényrdája Szathmáren, Kazinczy útca szegletén, Nagy piac 21 sz.” felirat szerepel rajta.

Ugyanezt a verzót megtaláltuk azonban kizárólag Egey István nevével is, amelyen a fényirda már nem „fiók”.

Mindebből arra következtethetünk, hogy a verzó nem Gondyék műteremnyitását jelöli, ahogy azt 1875 júliusában egy debreceni lap tudni vélte,³¹⁹ hanem Egey Istváné volt, szatmári megtelepedése elején, vagy már vándorfényképész korában is, amikor „a közös céget egy évig használta”. Ahogy Gondy némileg rosszindulatúan fogalmazott: „az új fényíró velünk semmiféle összeköttetésben nincsen és ugyanaz, ki a „Gondy és Egey” céget Szathmárt s vidékén javára felhasználta.”³²⁰

KÉPEK56 [szatmar_gondy, szatmar_egey]

Egey István egy év alatt képessé válik rá, hogy saját fényirdát állíthasson fel, ahol már maga tudja kidolgozni a felvételeket, s nem szorul Gondyék segítségére. A Főpiac vagyis a Deák tér a város központi tere volt, amelynek déli oldalán, a rövidke Kazinczy utca sarkán állt a kétemeletes Weisz ház, ahol a postahivatal is működött.³²¹ Itt nyitotta meg fényirdáját Egey István, 1875-1876 körül. Az épületet 1888-ban lebontották, hogy helyébe felépítsék a Kereskedelmi és Hitelbank ma is álló palotáját – akkor azonban Egey István már nem volt szatmári lakos.

Nem sokkal a szatmári után Matz Gusztávval társulva a nagykárolyi takarékpénztár udvarán is fényirdát nyitott,³²² amelynek később szintén (1883-ban már biztosan) egyedüli tulajdonosa volt.³²³

Egey az 1880-as évekre elismert fényképésszé válik, a Kolozsváron megjelenő *Fényképészeti Lapok*, amelynek szerkesztőjével, Veress Ferencsel baráti viszonyt ápol, s amelyet előfizetésével támogat, 1882-ben arcképet is kér tőle az alapító tagok tablójának elkészítéséhez, amelyet azonban csak két év múlva, a második tablóhoz küld el, (azt viszont végül nem állítottak össze). Hogy a lapot a későbbiekben is olvasta, a szerkesztővel folytatott élénk szakmai- és magánlevelezéséből, megjelenő hirdetéseiből, valamint abból tudjuk, hogy a bekötött évfolyamokat eladásra kínálta fel, amikor anyagi helyzete kezdett szűkössé válni.³²⁴ Egy ízben például egy Veress által korábban bemutatott és ajánlott új találmányú, nagyításokhoz használatos magnéziumlámpáról értekezik hosszasan olvasói levelében, „figyelmeztetésül kijelenteni, nehogy más is oly drágán fizesse meg a kíváncsiságát.” A levélben elmondja, hogy a lámpát egy hónapi használat után vissza kellett küldenie feltalálójának, mert annak mechanikája még nem volt tökéletesítve: libegő-lobogó „lángja bárminő szép fényű is a szemnek, egyenletes kivilágításhoz nem alkalmas”. Máskor arról értesülünk, hogy egy felszámolt emulziógyár olcsón kiárusított szárazlemezeiből nagy mennyiséget vásárolva, pórul járt, mert a termék rossz minőségű, netán használhatatlan volt.³²⁵ Mindkét eset könnyen lelkesülő, ugyanakkor némileg könnyelmű természetének példája.

Egey 1882-ben tér vissza Debrecenbe (a *FL* gratulál a haladáshoz), április 1-jén kapja meg az iparhatósági engedélyt.³²⁶ A márciusban elhunyt Kain Albert doktor Nagy Várad utca 2088 szám alatti házában vesz ki lakást, s a friss özvegy átengedi számára az épület udvarát is, ahol „udvari lakházat” épített.³²⁷ A műtermet 1882. június 17-én nyitja meg, s a következő nyáron már kényszerül azt „tetemesen megnagyobbítani, hogy a tömeges látogatásoknak és igényeknek még inkább megfelelhessen”.³²⁸

A Debrecenbe való visszatérés visszatelepülést is jelent, a költözéssel feladja a szatmári lakást és a műhelyt is.³²⁹ Így két műterme marad, 1885-ig. Ez év szeptemberében bejelenti az Iparhatóságnál, hogy Nyíregyházán szándékozik fiókműtermet nyitni.³³⁰ E célból „egy egészen új fényírdát épített” „a Moesz Adolf úrnak Pazonyi utcai házánál” (az Európa szálloda mellett), amelyet december 21-én nyit meg. Az új műteremben azonban csak hétfélig, hetente két napig fényképez, a képeket debreceni székhelyén dolgozza ki, s „azokat minden héten magával áthozva kézbesíti”.³³¹ Az ekkori fényképverzőkon mindhárom műterem fel van tüntetve: „Egey István fényírdája Debrecen, Nagykároly és Nyíregyházán”. **KÉP57 [harmas_egey, egeymuterem]**

1887. május 6-án a nagykárolyi nagy tűzvészben a város jórészevel együtt leég szinte az egész Széchenyi utca, ahol a Szuhányi udvarban a Takarékpénztár működött, s vele pusztul az ott állott fényírda helyiség is.³³² Szeptemberben debreceni műtermébe „egy, a fényképészet terén alaposan gyakorlott egyéniség” állandó segítségét keresi.³³³

1889 nyarán visszavonul Nyíregyházáról is, a műtermet júliusban Babar Ferenc veszi át tőle.³³⁴

1891-ben megint felbukkan Nagykárolyban, ezúttal Spuller János társaként, akinek 1870 óta üzemelő műterme van a városban; ekkor Egey debreceni műhelyét is, mint kettőjük közös tulajdonát hirdetik, a verzőkon is ez jelenik meg.³³⁵

A debreceni fényírda megmentésének azonban ez a módja sem sikerül, s ezek után a szerencse végképp elhagyja Egey Istvánt.

1892-ben szegénységi bizonyítványt kényszerül kérni Debrecen városától, mert csődbe megy, az év végén pedig nagykárolyi és debreceni műtermének vezetését is legkisebb lánya, Mici veszi át tőle, akinek több éves gyakorlata van a fényképészetben.³³⁶

A következő évben ismét egy társulással próbálva segíteni magán, beszáll Kovács János Kossuth utcai műtermébe (vagyis visszatér a kezdetekhez, hiszen ez a műterem – az akkor még Ceglédnek nevezett utcán – volt a Gondy és Egey cég első székhelye).³³⁷ 1893 októberében azonban a Nagy Várad utcai műtermet végleg el kell adnia a családnak, az új tulajdonos Krämer Gyula lesz, a későbbi neves szakíró.³³⁸ A műterem elhagyásakor valószínűleg a Kain-házbeli lakásból is ki kell költöznie, ezután haláláig a Varga utca 2258 szám alatt lakik Mici lányával és második feleségével.

1894-ben utolsó mentsvárként Egey István a városnál lényegesen olcsóbb Nagyerdőre kéri és kapja

meg egy ideiglenes műterem felállításának engedélyét, de megnyitni már nincs ereje.³³⁹ Évek óta kínzó ízületi csúzának fájdalmait nem bírván többé elviselni, morfiummal megmérgezi magát, s 1895. május 20-án, 67 éves korában, meghal. Nekrológiában az újságíró ismét szükségesnek véli megemlíteni, hogy az elhunyt *nem* azonos Gondy Károly társával.³⁴⁰ **KÉP58** [ujev]

Egey fényképész egész életén át tartó, folytonos ide-oda vándorlását nem magyarázhatjuk pusztán a jobb lehetőségek állandó keresésével, hiszen az újabb költözések, építkezések és felszerelt műtermek mindig újabb kiadásokat is igényeltek, amelyek végül, láthattuk, anyagi gyarapodását nem segítették elő. Kortársai, akár Gondy Károly, akár Veress Ferenc vagy Divald Károly, akikkel együtt kezdte a pályát, mindannyian tehetős emberekként fejezték be életüket; Divald egyenesen ipari vállalkozóvá nőtte ki magát merész ötletei és befektetései (és nem csak feleségei hozománya) révén, Veresst pedig feltalálóvá tette kitartó kíváncsisága. Egey kíváncsiságát azonban nyugtalan természete nem engedte tárgyasulni; nem tudott egy helyben maradni, nem tudott gyűjteni és betakarítani, a beérett gyümölcsöt élvezni, mindig új utakra indult, mindig más keresett. Az új vállalkozások azonban mind egyformák voltak, önmagukat ismételték egy másik helyen, a fényképész nem előre lépett, csak oldalra: így hamar elunta magát, akárhol volt. Egy vándorfényképész lelkületét hordozta magában, aki bármikor „felcsomagolhatja egyetlen háromlábú barátját”: ő talán éppen népes családja miatt kényszerült néha megpihenni, de vére néhány évenként így is mindig tovább hajtotta. Saját maga is felismerte ezt, s megvallotta Veress Ferencnek, amikor az egyszer vendégségbe hívta. „Egy kis jóakarat mellett, igaz hogy nincs messze Kolozsvár, de a meglevő jóakarat mellé, hogy vígan történhessék, még egy kis nóta is kellenék, akár magyar, akár német, a mi pedig nálam a mint jön úgy el is megy, sohasem tudok sokáig gyönyörködni bennök, elröpkölnek, mint a valódi nóták hangjai...”³⁴¹

Egey István önálló munkáit szinte csak a híradásokból ismerjük, hiszen még vizitkártyái is csak elszórva maradtak fent, nemhogy nagyobb vállalkozásainak termékei. A debreceni lapok a következő eseményekről számolnak be vele kapcsolatban, miután 1882-ben visszatért Debrecenbe. Már a műterem megnyitásakor, de különösen a következő évben történt bővítés hirdetésekor feltűnik vállalkozó kedve, amellyel csaknem minden irányú megbízatást kész elvállalni.

„Felvételeket eszközölök a napnak minden órájában, borús vagy napfényes időben, kis (visite) alaktól úgy egyes, mint családi csoportképeket mindenféle nagyságban, arányosított jutányos áron, díszes tiszta kiállításban. Készítek színezett, chromó-fényképeket, életnagyságú szén- avagy krétarajzokat, kívánatra elvállalok külső vagy vidéki felvételeket, ravatalok, épületek, hidak vagy vasúti építmények fényképezését, állat-csoportok, temetkezési menetek felvételét, másodpercnyi idő alatt a legújabb találmányú brómezüstös lapokon, előre kiköthető árakon.”³⁴² Talán éppen e sokoldalúság miatt kéri meg éppen őt a főkertész, hogy fényképezze le egy nagyerdei, villám ütötte fa festői rovásait.³⁴³

Ennél sokkal nagyobb jelentőségű azonban az, hogy az 1885-ben rendezett budapesti országos kiállításon „a fényképészetet városunkból Egei István hortobágyi fotográfiáival képviseli”.³⁴⁴ „Hortobágy-folyó című felvételén az »Alföld gyönyörű panorámáiból« jól kiválasztott részlet látható, amely »a maga nemében igen sikerült«. A »bármely festő ecsetjére is érdemes táj, a beláthatatlan síkság, melyet csak itt-ott szakít meg a folyó mentén buján tenyésző füzes, hosszú, sötét árnyékot vetve a folyóra«, amely »nyugodtan haladó felszínén« a fölé hajló fák lombjait éles körvonalakban tükrözi vissza.”³⁴⁵

Talán a kiállítási sikerből következett, hogy Simonffy Imre polgármester *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen* címmel készülő könyvsorozatban, a Jókai Mór által Debrecenről írandó cikkhez, Egeytől kért, vagy rendelt hortobágyi képeket, hogy litografálásra Jókainak küldje. Az Egey által küldött öt kép – amelyek legelő marhákat és juhokat ábrázoltak pásztorukkal, a Hortobágy folyó partján, a puszta végtelen égboltja alatt – nem jelentek ugyan meg a könyvben, de erről már nem Egey tehet. Talán Jókainál kallódtak el, vagy a témájukat nem találták a szerkesztők elég változatosnak, netalán a romantikus pusztaképnek nem feleltek meg; ezért mással

helyettesítették őket.³⁴⁶ **KÉPEK59** [gulya, kosok, juhok]

A csavart szarvú magyar kosokról készült pillanatfelvételeket elküldte bírálatra Veress Ferencnek is, aki azzal bízta, hogy „ilyen érdekes képeket nagyon jó volna minél többfeléket készítenie”. Ekkor ígéri meg, hogy megkísérli a hortobágyi délibábot is megörökíteni, amivel szintén élénk érdeklődést vált ki barátjából. „A délibábról készülendő negativ-képre nagy vágyódással vagyunk; egy sikerült melléklet nemcsak lapunk érdekét emelné, hanem a kegyed nevének különben is jóhírért gyarapítaná. Kedvező alkalommal, kevés szerencsével s főképpen türelemmel bizonyosan célját éri. Az exponált 16 lap közül legalább egyet nem ártana hozzánk küldeni előidézése végett, hogy ebbéli tapasztalatunkat próbára tehessek”. Nem tudjuk, végül sikerült-e a kísérlet (az általunk ismert első délibáb-felvételt majd Haranghy György készíti el a századfordulón), a hozzá megérkezni csak nem akaró képeket Veress még a következő nyáron is sürgeti. „Na most, most! most állítsa föl gépét a hortobágyi pusztán. R. sz. 25° a meleg árnyékban, mennyi lehet ott a napon!? A Délibáb kaleidoscopszerűleg váltakozván olyan titkos dolgok jöhetnek létre fényképeivel, melyek a most suttymban csinálódó combinációkat halomra dönthetnék.”³⁴⁷

Az 1885-ös kiállításához kapcsolódó nagy városi vállalkozásban is részt vesz Egey István: a Király Ferencnek, mint a debreceni kiállítási bizottság titkárának emlékül adott díszalbumot a kiállítók és a városi tanácsosok arcképeivel az ő és Gondyék cége megosztva fényképezi tele. Egey a kiállítók ábécéjében, saját jogon szerepel az albumban, míg Gondy Károly és Egey Imre portréja, az album képeinek készítőjeként, az utolsó lapra van beillesztve. ³⁴⁸ **KÉPEK60** [harom1, harom2, harom3]

1888-ban Egey, üzlete fellendítése céljából, Dóczy Gedeon fiát, a jeles arcképfestőnek induló, akkor még akadémista Dóczy Györgyöt szerződtette „művezetőül”, remélve, hogy „a fényképészet terén szerzett sok évi tapasztalatom Dóczy úrnak képzettsége és művészetével párosulva, biztosítékul szolgálnak a legkényesebb igényeknek is kielégíthetésére”. Azt nem tudjuk, miben állott a festőművész segítségével, talán a képek színezését végezte, talán csak „nyári munkán” volt a műteremben, s ezt próbálta a mester kamatoztatni.³⁴⁹

Hírt kapunk még arról, hogy egyszer műkedvelő előadás szereplőit, máskor Kossuth 90-ik születésnapja alkalmából vörössapkás honvédtársait fényképezi le, maga is közéjük ülve.³⁵⁰

KÉP61 [honved]

Olvashatjuk, többször is megjelenik a tűzoltó-mulatságokon, Imre öccsével együtt, s támogatja is az egyesületet.³⁵¹ **KÉP62** [tüzolto]

Arról is értesülünk, hogy az Egey-lányok élénk társasági életet élnek – hiszen eladó sorban vannak – ünnepségekre, bálokra járnak.³⁵² Közben árván és özvegyen is maradnak: 89-ben Egey felesége meghal vérhasban – ekkor és talán emiatt zárja be a nyíregyházi műtermet. Rövidesen új asszonyt vesz maga mellé, utolsó éveinek társa Bessenyei Juliánna.³⁵³ A hírharang azonban lassan elnémul, s aztán csak a halálesetről értesülünk: a nekrológ számol be utolsó éveinek hányattatásairól.

Az új debreceni Gondy és Egey műterem tehát, amely Gondy Károlyé mellett még Egey István nevét hirdeti cégtáblája feliratán, amely a háznak a szomszéd épület fölé magasodó, Piac utca felé néző tűzfalára van festve³⁵⁴ – elődjéhez hasonlóan népszerű, pedig ekkor már jelentősen felfeződnek a fényképészek a városban. A harcot, az üzleti versenyt állják, a frissen, gyorsan bevezetett új technikai találmányok segítségével készült fényképeket pedig a városban egyre több helyen felállított kirakataikban mutatják be a közönségnek. „Gondy és Egey kitűnő fényképészek a Cegléd utca elején látható kirakatukat új fényképekkel elevenítették fel. A szemlélő bizonyára elragadtatva gyönyörködik azokon az alakokon, melyek oly ritka ízléssel és csínnal elhelyezve vannak. Az arcokat nem csupán a jólalált hű kinyomat s művészien kidolgozott részletek jellemzik, hanem valóban élet látszik minden vonásban, mely a kivitel remek voltát százszorosan fokozza s a mesterek ügyességét e téren élénken hirdeti. Gondiek mindig fedeznek fel a fényképészet körül újabb meg újabb vívmányokat, melyekkel úgy hírnevüknek, mint a nagy közönségnek kívánnak

hasznos szolgálatokat tenni, mely elismerést érdemlő buzgalom bizonyára csak növekedni fog bennök a közönség folytonos felkarolása mellett” – írja például a *Debreczen* 1875. március 16-án. A következő évben ugyanerről a kirakatról azt olvashatjuk, hogy ott „egy oly művészi kivitelű arcképet szemlélhetünk [...] mely valóban méltó a megtekintésre. Ez B. Berta úrhölgynek – városunk egyik legbájosabb alakjának – csaknem életnagyságú remek fényképe, a mely Gondy úr által egy rendes látogatójegy nagyságú eredeti felvétel után lett fokozatosan nagyobbítva. Ajánljuk a műbarátok figyelmébe”.³⁵⁵ Ezt a szolgáltatást Gondy Károly ugyan már 1866-ban képes, „saját találmányú rendszer által” produkálni,³⁵⁶ egy újságíró még ekkor is, mint a modern fényképészeti technika példáját mutatja be az eljárást – egy másik fényképészt méltatva: „Egyik legszebb vívmány marad a fényképészet terén mindenesetre a fényképek nagyítása, mely abból áll, hogy az ahhoz szükséges nagyítógéppel a legkisebb alakú fényképek egész életnagyságig a legtökéletesebb szabotossággal nagyíthatók. Debreczen városa mindig büszke lehetett az itt letelepült fényképészekre, kik valódi művészi lelkesedéssel foglalkoztak művészetükkel. De eredeti nagyítás eddigelé Debreczenben igen ritkán készült. – Pedig e tekintetben sem szükséges sem Budapestre sem a fővárosba [Bécsbe] folyamodnunk. – Fleck Rudolf derék fényképészünk oly kitűnő nagyító apparatus birtokában van, melyet tetemes anyagi áldozatokkal szerzett meg, s amelynek remek készítményei a legcriticusabb műigényeknek is megfelelnek.”³⁵⁷ A nagyítógép valóban nem volt olcsó mulatság – Klösz György budapesti fényképész napfénynagyítója ugyanakkor 1200 Ft-ba került!³⁵⁸ – de úgy tűnik, Gondynak is megérte a befektetés, és az elsők között igyekezett beszerezni egy ilyet. **KÉPEK63** [hajdu, hajduarc]

A műteremnek a Cegléd utcai mellett kirakata volt a Kistemplom-bazárban, a Piac utca Fehérlő utcai sarkán, a Hungária-épület sarkán, és különböző, központi helyen lévő üzletek kirakataiban is rendszeresen megjelentek a városi társasági élet jelesebb alakjairól készült fényképeikkel, hiszen, ha a kép miatt megállt a korzózó közönség a kirakat előtt, egyúttal megtekintette a díszműúrut is, és viszont.³⁵⁹ Ha már a műterem nem a főutcán épült, legalább a kirakatoknak kellett frekventált helyeken lenniük.³⁶⁰

A műterem létének e második korszakát nem sok esemény zavarja meg, minden a maga békés medrében zajlik évtizedeken át. A Gondy és Egey cég az évek alatt lassanként fogalommá, a város életének szerves részévé és büszkeségévé válik – olyannyira, hogy idővel a többi műhely közül kiemelkedve, eléri az „ünnepi-fényképészi” státuszt. Csak Gondyékát keresi fel az elsőáldozó éppúgy, mint a pártás menyasszony: a ceremóniáknak fontos elemévé válik a fényképésműterem meglátogatása – s nem akármelyiké, de éppen ezé.

„A gretna-greeni kovács történetét mindenki ismeri Angliában... Nos, hiába került nagy küzdelembe a polgári házasság kötelező formájának behozatala, mert Debreczenben van egy házasságkötés, mely nélkül sem a pap, sem a polgármester, sem pedig a szolgabíró áldása nem érvényes; itt is van egy gretna-greeni szertartás, amely nélkül házasságot kötni Debreczenben – legalább is absurdum. Igen, igen, denúciálom őket, Gondy Károly író társunkat és fényképészt, az ő társával, Egey István [!] úrral egyetemben. Vagy azt tetszik hinni, hogy a Teleki utcai Gondy-ház előtt hiába áll meg mindennap az a sok fogat? Avagy hiába szállana le a Teleki utcai karakterisztikus épület előtt az a sok fehér ruhás menyasszony és fekete ruhás vőlegény? Délután meg fogja áldani a pap, de valóban nem érvényes az áldás, ha a felek előbb nem kocsikáznak el a Gondy-ház elé hogy ott Gondy és Egey urak állítsák a maguk fényíró gépe elé és örökítsék meg soha nem halványuló és pusztuló vonásokban. Mint ahogy a fonograf sok idő múltával is megőrzi az emberi hangot, úgy fog kezeskedni arról a Gondy és Egey-féle kép, hogy imé, ez a két ember valamikor ifjú volt és szép, szerették egymást, és valamint az élet reájok nézve mindvégig egy közösen eszközölt fénykép (vagy – lehet – egy árnykép) leend, úgy maradnak ők együtt ezen a képen elválhatatlanul, örökkön örökké. Történhetik, hogy az élet kellemetlenül fordul később a boldog házasságra nézve. Csalódások, féltékenységek, harag, gyűlölet léphetnek közbe, hogy őket elidegenítsék. Aztán közbeléphet a törvény, hogy kijelentse, ez a férfi s ez a nő végleg elváltak, egymáshoz többé semmi közük. De mit árthat ez a Gondyék fényképező gépének, mely verőfényes boldogságot örökített meg napsugarakkal? A törvény választhat el párokat, de a kiket a kép egy

mennyei erő, a napsugár hatalmával összeadott, egy érclapon egyesített, azok mindörökké egyek s együtt maradnak, mert a mi a házasság után következik, az válhatik árnyképpé, de a miben ő egyesítette, a fénykép, az myrtus-koszorús, hófehér-ruhás, édes, boldogságos tanúbizonyság! Vannak Debrecenben más fényképészek is, akiknek kirakatait örömmel szemléljük, mert szintén haladást jeleznek ezen fontos mű-ágban, de ha család akarja magát megörökíteni, s amikor a házaspár kívánja magát abban a boldog pillanatban viszontlátni, amely pillanat többé vissza nem tér, amely boldogság zenéje többé nem ismétlődik a vágyó szív »hogyan volt« kiáltására: akkor egész népvándorlás történik a legrégibb debreceni fotoatelier felé s ekkor Gondy és Egey urak azok, akiknél az ifjak megrendelnek egy emléket, mely az öreg szívekben ifjú boldogság álmát kelti fel, mely késő öreg kornak is édes, eléggé meg nem fizethető kincsét képezi. Völegény és menyasszony most még csak sejtelmével a boldogságnak, vagy a boldog család, a nagyapával és nagyanyával, előttük az életről még csak sejtellemmel sem bíró csecsemővel, egészséges, friss húsú bábék, vidám asztaltársaságok, vizsgáló ifjak, ezeket örökítik meg a derék fényképészek kitűnő s minden modern újítás színvonalán álló eszközeikkel, hogy az agg szülők jóságos arca örökre szemök előtt legyen az unokáknak, hogy a csecsemő évek múlva lássa önmagát az ártatlanság édes korszakában, hogy békés örömmel eltöltött percek s az ifjúkor első diadalai megörökítve maradjanak. Boldog Isten! Az életben oly sok az árny, oly kevés a fény! A fényképészetet megelőzték az árnyképek – adja Isten, hogy az életben is úgy következzen a fény az árnyra, mint – Gondy és Egey urak – az önök művészetében. Egy kis retouche – ez sem ártana a sorsnak, mely a maga amateur-gépe elé állít és eltorzítva mutatja ábrázatunkat!”³⁶¹ KÉP64[rankai, rankaicsalad]

Ennek a rangnak az elérésében természetesen nem kis szerepe volt Gondy Károly személyiségének, aki többek között a lapok hasábjain is mindent megtett azért, hogy vetélytársait lesöpörje a színről. A század második felében, Debrecenben is egyre több a fényképész, de egyikük sem marad sokáig, nem sikerül olyan nagy vendégkört kiépíteniük, amely eltartaná őket – Gondyék mellett senki nem rúghatott labdába. 1868 és 81 között folyamatosan, de egymást váltva, három-négy évet töltenek a városban a Letzter testvérek, Krausz Károly, Fleck Rudolf, és Varságh János. Egy-két évig van itt Chikán Ignác, Adler Adolf, Escher Károly. 1882-ben települ vissza Egey István, aki haláláig, 13 évet dolgozik még itt, ugyanakkor érkezik Tauffer Gyula, aki megint csak négy évig marad.³⁶² A szombathelyi Knebel Jenő is megfordul néhány évre Debrecenben, de talán éppen Gondy szurkapiszkalásai miatt, legalábbis személyében, gyorsan távozik, ahogy az idevalósi Papp Albert is, külföldön és Koller pesti műtermében folytatott tanulmányai s néhány év romániai kitérő után hazatérve, 7 debreceni év múltán inkább Győrben virágoztatja fel üzletét.³⁶³ Mandel Manó 1887-ben próbálkozott a Kádas utcán, ahol „a legújabbban feltalált új szerkezetű apparat és pillanatsfelvétel felszerelt műterme lehetővé teszi meglepően hasonló, kiváló finoman dolgozott és örökké tartós arcképeket készíteni” egész életnagyságig, és vállalkozik külső és belső felvételekre, olaj- és pasztellképekre, és porcelánba égetett képek készítésére is: „edényekre díszképpen, sírkövekre emlékképpen” – mégse bírta Debrecenben két és fél évnél tovább.³⁶⁴ 1892-től néhány évig fényképésműtermet is működtet a Münchenből hazatért festőművész, idősebb Kovács János,³⁶⁵ vele egy időben kezd és 1904-ig dolgozik lovag Chylinski György, aki már hivatalos megrendeléseket is teljesít a város vagy a Csokonai kör részére.³⁶⁶ Szintén több mint tíz év adatik a festőművészből amatőr, majd műtermes fényképésszé lett Gondy-tanítványnak, Kiss Ferencnek, aki a debreceniek közül, riportképei révén, először nyert állandó helyet az országos lapokban.³⁶⁷ 1899-ben egyszerre 7 fényirda működött a városban,³⁶⁸ a XX. században pedig szinte minden évben új műterem nyílik – igaz, egyik sem hosszú életű: ha még abban az évben meg nem szűnnek, négy-öt évnél hosszabb ideig nem bírják a versenyt. Kitartónak bizonyul az 1901-ben Nagykárolyból ismét átránduló, ezúttal kilenc évig maradó Spuller János, és a tíz évet itt dolgozó Némethi József.³⁶⁹ A világháború előtti korszak, még Gondyéknek is versenytársat jelentő, legkiválóbb debreceni szakemberei Ruzicska Gyula, aki 1903-ban nyitja meg 1917-ig üzemelő műtermét és szakboltját, illetve Letzter József, aki életének Debrecenben töltött 10 éve alatt a város szellemi életének központi alakjává, sőt, mozgatójává nőtte ki magát;³⁷⁰ és jelen vannak már az

olyan „szakképzett amatőrök” is, mint Haranghy György.³⁷¹

Miközben Gondy is mindent megtett a közönség kegyeinek kielégítéséért, ha másnál látta ugyanezt, ha valakit „reklámozáson kapott”, rögtön szóvá tette – a század végére olyan régen és olyan rutinosan gyakorolta már mesterségét, kuncaftjainak jól bejáratott köre pedig olyannyira elkényeztette, hogy elfelejtette, neki kezdetben miért nem volt szüksége reklámra.

„A hó emléke is újdonság, és szörnyen vonz a csábos kirakat felé. Nem úgy vonz nyáron Halász fényképész kirakata, midőn vattával kibéleli és ha most éjjel akar fotografálni, midőn nappal nincsen dolga, hát ez is csak specialitás”³⁷² – írja, máshol meg: „Ilyenkor [üzletnyitáskor] persze a nagy lepedő plakát (à la Papp Albert) a renomé fullajtárja, mert úgy mint a Vezúv okádja a láva-ordókat”.³⁷³ A kitüntetésekre, címekre és rangokra különösen haragszik: „Elképzelhető most az a vastag fürolás és blamázs, midőn a főrendőrség elhiszi a plakátnak, melyen Knebel fényképész 26 rendjelt hirdetett és ő maga, a hirdető, alig van a 30 éven túl. Tegyük fel, hogy minden alkalommal volt kiállítás és minden alkalommal lett kitüntetve, akkor el kell hinnünk, hogy már a bölcsőben vette neszét az első sárga éremnek; és ez mind a cs. és kir. udvari cég alatt történhetik. [...] Nem csoda aztán, ha e ködös borongós időben Knébel csak Nébel-nek olvasható”.³⁷⁴ – Hasonlóképpen fricskázza meg az „ellenállhatatlan Chilinsky lovagot, a közkedvelt fényképpedrőt”,³⁷⁵ a kolozsvári Dunky testvéreket, akiknek udvari fényképészi címét vásároltnak állítja, és emiatt sajtóvitába keveredik,³⁷⁶ kenyérféltésből megpróbálja befektíteni a városba visszatérve ismét konkurenciát jelentő Egey Istvánt is,³⁷⁷ és általában, kárhoztatja a fényképészek fölöslegesen nagy számát, akiket szerinte Amerikában fazekasnak csúfolnak, mert annyian vannak, mint valamikor azok voltak.³⁷⁸ „[A régi] mesteremberek nem ismerték a váltót, sem a boltot, sem az iparhatóságot, sem az adót, de a mesteri címre büszkék voltak. Ma már a bolt a fő, kivált, ha jó helyen van, meg a teli kirakat, és belülről a fényes Auer égő, mert a fény hangosabb, mint a nagydob”.³⁷⁹ „Részemről – szögezi le álláspontját – megelégszem, ha az Agárdi vagy Bundi utcába liferálhatok, mert nekem nagyobb dicsőség, ha egy egyszerű polgár megtisztel bizalmával, mintha a főherceg kitüntet éremmel vagy egyéb ékszerrel, de munkámból nem kér”.³⁸⁰

Hogyan zajlottak a fényképész mindennapjai?

Tudjuk, hogy sohasem dolgozott egyedül, fényképésztársa mellett mindig volt legalább egy tanulója, a 80-90-es években egyszerre több is. Az első tanulókereső hirdetést már 1866-ban közzéteszi, ebben „kerestetik egy jó nevelésű, 13-15 éves fiú, ki már kissé rajzolni tud, vagy legalább ahhoz magában hajlamot érez”.³⁸¹ Nincs kizárva, hogy Egey Imre ezen az úton került a műterembe, hiszen ő 1870-ben segédként van megnevezve. Néhány gyakornokát név szerint is ismerjük, így 1870-ben Szabó Bénéiam tanulta itt a mesterséget, 1883-84 körül került ide segédnek a 17 éves Várady Gyula, leendő festőművész, aki már ekkor is arcképeket színezett a retusálóműhelyben, bár később megpróbált fényképészként is boldogulni.³⁸² 1898-ban Kolonics Béla volt Gondyék tanulója, aki szintén festői hajlamokkal bírt,³⁸³ és miután egy darabig fényképészként próbálkozott Debrecenben majd Nyíregyházán, végül talán mégis a festészetet választotta.³⁸⁴ A századvégen valószínűen Kiss Ferenc festő-fényképész tanult Gondy mester irányítása alatt.³⁸⁵ „1886-ban volt egy időben egy szász és egy kolozsvári magyar tanulóm” – írja, máshol pedig azt említi, „egyik gyakornokommal egy gyönyörű asszony képét küldtem az erdőre”.³⁸⁶ Nem világos, Gondy melyik fogalmat milyen értelemben használja, de az biztos, hogy ha három év inasságot és két év segédidőt számolunk egy tanítványra, úgy, hogy teljes tanulóidejét egy mesternél töltötte, akkor nyilvánvaló, hogy Gondyt mindig vették körül tanítványok, akiknek sora folyamatos volt. A mester ideje mindazonáltal, még ha munkája a beállításokra és a felvételekre korlátozódott is, (az előhívást, a retust és a színezést valószínűleg már nem saját maga végezte), erősen be volt osztva: „sokszor a derék szép özvegyasszony – ház utáni földjének bérlője – a pénzt az asztalomra tette, elfoglaltságomban meg se tudtam olvasni” – írja.³⁸⁷ Napirendjéről így számol be közvetetten a 90-es években: „A mindennapi kenyérkeresetre többnyire minden nappali időnk le van kötve, ha pedig nem dolgozunk, honnan, miből teljék mulatságra? Úr a szó

teljes értelmében csak az lehet, ki pénz és idő felett egyaránt rendelkezik. [...] Például ha én nappali foglalkozásom után este két órát írok, két órát zenélek vagy olvasok és hat órát alszom, az nekem nem olyan fárasztó, mintha négy óráig iszom, hat óráig táncolok vagy kártyázom és semmit nem alszom. De hova jutna a világ elzárkózottan?”³⁸⁸

A napirend tehát a következőképpen állítható össze.

Gondy Károly fényképésmester reggel 4-5 óra körül ébred, még sötétben, vagy a hajnal első sugarainál leül ablaka előtt álló íróasztalához, vagy a Teleki utcára néző nyitott teraszajtóhoz, és papírra veti aznapi gondolatait, megírja a *Debreczennek* szánt tárcáját.³⁸⁹ Reggeli után sétára indul, mindig meghatározott útvonalon, felméri a környéket, szemrevételezi a változásokat, témákat gyűjt következő írásához, megnézi mások kirakatait és ellenőrzi a sajátjait, köszönti ismerőseit és útba ejti a Piac utcán a szerkesztőséget, hogy leadja a cikkét, mindezt még reggel 8 óra előtt, mintegy fél órányi idő alatt, hiszen sietnie kell haza, a műterem 8 órakor nyit. Ha nagyon későn készül el az írással, nem is maga megy a szerkesztőségbe, hanem hetesét szalajtja el.³⁹⁰ A műterem egész nap nyitva van, „felvételek mindennap, ünnepeket se véve ki, reggel 8 órától este 6 óráig” történnek.³⁹¹ s a vendégek egész nap, még este is érkeznek; panaszkodik is emiatt a mester. „[A polgári frigykötés bevezetése miatt] mi fényképészek húzzuk a rövidebbet az egész komédiában [...] így a két helyen elpotyázzák a drága időt, és késő ősszel oly gyorsan borul ránk az est fátyola, hogy a fátyolos menyasszonyról csak „fátyolos” képpel szolgálhatunk, vagy éppenséggel, az idő rövidege miatt, örökre elmarad a megörökítés. [...] Hiába mondogatom a vőlegénynek, nem késik az, lehet azt azután is – erre persze ez a felelet: jaj kérem, az már azután »nem az!«!”³⁹²

Gondy mester soha nem megy szabadságra. Néha felrándul Pestre múzeumot vagy koncertet látogatni, a nagy építkezéseket tanulmányozni vagy régi barátait felkeresni, esetleg a millenniumi kiállításra, ahol egy hetet töltött családjával, vagy pár napra a bécsi világkiállításra, ahol még egyedül járt. Olykor kivillamosozik a Nagyerdőre, a Honvédtemetőbe sétálni, vagy sestakerti szőlőjébe üldögelni, dolgoztatni, vagy csak otthon, a Teleki utcai ház udvarára megy ki kertészkedni – a műterem akkor sem zár be, hiszen ott van a társa, aki felügyeli a munkát, akivel meg lehet osztani a napi terheket.³⁹³ Az állandó és folyamatos munka minden hozzá hasonló szolgáltatóiparos átka és terhe volt; a kötelező vasárnapi munkaszünet bevezetése a 90-es években mégis érzékenyen érinthette a vidéki fényképészeket, akiknek nevében ismeretlen társuk röpiratban tiltakozott: „Kartársaim közül csak kevesen részesülnek abban a szerencsében, hogy a vasárnapi vendégek elmaradását üzletük nehezen meg ne éreznék – sőt azt lehet mondani, hogy azoknak zöme üzletének fönntartását csakis a vasárnapi fölvételeknek köszönheti. Mi fényképészek inkább az iparos, kereskedősegéd, katona, stb. hasonfoglalkozású egyének föl vételéből vagyunk képesek üzletünket folytatni, s családunkat fönntartani. Nem mondom, hogy idővel, évek múlva, a középosztály is lemond arról, hogy csak vásár- és ünnepnap keresse föl műtermünket. De mit művelünk addig?”³⁹⁴ A közönség parancsainak és szokásainak ereje pedig olyan érv, amely alól még az oly népszerű és nagy forgalmú Gondy és Egey műterem sem vonhatta ki magát, még a századvégen sem.

Gondy mester minden délben közös asztalhoz ül családjával és tanulóival, előtte hallhatja, hogy „a 60 éves, özvegységre jutott szakácsnőm egymagában a konyhában énekelve kavarja a rántást, míg idebent a szalonban mosolyogva néznek egymásra a vendégek”.³⁹⁵ A délután is a munkáé, de már jut idő társadalmi- és családi életre is. Felkeresik a különböző egyletektől, adományokat gyűjtenek jótékony célokra: a hölgyekkel mindig kedvesen elbeszélget a mester.³⁹⁶ Többnyire délután vannak a felolvasások és egyleti gyűlések is – Gondy az idők során tagja volt a Tornaegyletnek, a Színügyegyletnek, a Műpártolók Egyesületének és pártoló tagja a Felolvasókörnek (felesége pedig a Nőegyletben és az Állatvédő egyletben tevékenykedett), – bár ezek ülésein ritkán tud személyesen megjelenni, a felolvasásokra is sokszor feleségét küldi el maga helyett.³⁹⁷ A munkanap végén a napközben egy kisasztal fiókjába gyűjtött bevételt átadja a családi kasszába.³⁹⁸ Esténként szorgalmasan eljár a színházba és a ritkán hallható hangversenyekre, néha bálba is elviszi az asszonyt.³⁹⁹ Az átlagos estéken otthon marad, és a lefekvésig hátra lévő időt zongorázással, zeneművek tanulmányozásával, olvasással vagy éppen írással tölti, kislányával játszik, tanul, a

szalonban feleségével beszélget: családi életet él.⁴⁰⁰ „Nagyon kevés időt szakíthatok üzletemből, csak a baglyok segítségével végzem írásbeli munkámat, melyet lopva szentelhetek a közügynek: szerencse, hogy a nappal gyűjtött szép arcvonások reminiscenciája oly szelídre hangolja estémet...” – írja.⁴⁰¹ A ház 9 óra után elcsöndesül, a hetes, a szobalány lefekszik, maga a mester 10 óra körül tér nyugovóra, hogy másnap minden kezdődjön előről.⁴⁰² **KÉP65**[hoeses]

(harmadik közzjáték)

1881-ben Kiss Károly dohánybevéltő felügyelő 40 éves szolgálati jubileumára munkatársaitól nagy, díszkötésű albumot kapott emlékül, amely a tisztségviselők arcképeit tartalmazza.⁴⁰³ A portrék nem külön ehhez az ajándékhoz készültek, és az album ablakait sem a benne szereplő képekhez szabták, azok a legkülönbözőbb műtermektől különböző méreteken kerültek ki, sokszor körbe vannak vágva, hogy az ablakba beférjenek. Ebben az albumban található a Gondy-műterem egyetlen olyan kabinetméretű portrészorozata, amelynek verzójára a Teleky utca 2171 címet, de a Gondy és Társa cégnevet nyomtatták, a két éremmel. A rajz, a név kivételével, megegyezik az ugyanekkor használt Gondy és Egey verzóval és kabinet-rektóval. Hogy mi okozhatta ezt a változást éppen ekkor, annak sajnos nem tudjuk magyarázatát adni, hiszen a műterem egészen bezárásáig, s számos verzó-változaton ezután is, a Gondy és Egey nevet viseli: éppen ezért zárhatjuk ki, hogy Egey Imrét, akár ideiglenesen is, esetleg valaki más váltotta volna fel Gondy mellett.⁴⁰⁴

Egey István távozása után, vagyis körülbelül 1875-től, a 10. album képeitől számítva, a következő kelléklistát állíthatjuk össze a műteremben.

A kívánságok kiapadhatatlanságával számolva, azokat minél változatosabban kielégíteni igyekezve, először néhány új, festett háttérrel szereznek be: egy sziklás folyókanyarulatot, **KÉP66** [atmeneti_diszlet] egy több tájrészletből összeálló, nagy háttérrel, amely kiöntéses folyópart melletti ligetes erdőt, erdei utat és az út mellett álló oszlopos csarnokot ábrázol, felvezető lépcsővel; **KÉPEK67** [ugyanaz1, ugyanaz2, ugyanaz3, ugyanaz4, ugyanaz5] illetve egy villa előcsarnokát ábrázoló háttérfestményt. Ez utóbbi világos alapon körbefutó meander mintás fal, alsó részén figurális díszítéssel, a háttérben, mintegy a falszakasz mögött, elhúzott függöny és posztamensen álló klasszikus büszt látszik. A háttérnek több beállítása lehetséges, néha az előtérbe felvezető lépcsőt és az oszlopos terasz mögött felsejlő tájat is láthatjuk. A díszlethez hozzáillő, empire bútorok is járnak. **KÉPEK68** [egybehatter, zongora, prielle]

3-4000 kép, vagyis körülbelül két évnél szünet után érkezik az az oszlopos, boltíves háttér, amelyet szinte végig használnak majd: talán kevésbé konkrét, sejtelmes jellege miatt volt népszerű; míg az ugyanekkor beszerzett, angolkertben álló klasszicista épületrészletet és a tisztás szélén fák közé kanyarodó utat ábrázoló háttérrel sokkal ritkábban veszik elő. **KÉPEK69** [odescalchi, tisztas, parkany, erdoszel, perenyi]

A hetvenes évek második felétől már nincsenek komolyabb szünetek a berendezés cseréjében, a beszerzés folyamatosnak mondható, szinte minden albumban újabb és újabb díszletelemeket láthatunk – festett háttérrel azonban csak kétévenként készíttetnek újat. A 14. albumban felbukkan egy távoli városkép duplaoszlopos terasz mögött, amely a századvégig előkerül néha, a 15. albumban egy teraszra felívelő lépcső korlátját láthatjuk sokszor, a 17.-ben egy borostyánnal befuttatott terasz lábazatát, a 19.-ben sejtelmes, napsütötte tisztást, vagy erdőmélyt, amelyet egy árva fa jelez a jobb szélén, illetve egy boltíves, keleti templombelső, amely azonban csak néhányszor szerepel. **KÉPEK70** [dupla, lepcso, kastely, borostyan, erdo_szonyeg, templom]

Ez után szinte nem is szereznek be új díszleteket, a régieket használják, de inkább fokozatosan elhagyják, a századvéghez közeledve ismét a mellkép jön divatba, amelyhez egyszínű háttérrel vagy fehér mintával festett, egyszerű szobafalat imitáló semleges díszletet használnak.

Csak a 23. albumban, vagyis 1891-92 körül látjuk felbukkanni azt képeslap-szerű, stilizált háttérrel, amely a középső részt szabályos kör alakban üresen hagyva, japános hangulatban, pálmákat, cseresznyevirágokat ábrázol. Az ekkor beszerzett díszletek szintén ennek a hangulatnak megfelelőek: egy aszimmetrikus, festett madaras, bambusz széket, egy pagoda-mintás paravánt,

meg egy indás vaskorlátot használnak hozzá (amelynek tökéletes mását láthatjuk Mai Manó budapesti fényképész felvételein is: 405 hiszen minden műterem ugyanabból a lerakatból szerezte be kellékeit) – ahogy ebben az időben a cégnev is japános-szecessziós betűkkel van feltüntetve a verzókon. **KÉPEK71** [japan, jappan]

Minden festett háttér kiegészül a hozzá tartozó előterekkel, díszletelemekkel: sziklával, fatörzsekkel, nyírfakorlátokkal, léckerítésekkel, leomlott faldarabokkal: ez utóbbi például ahhoz a németalföldi házikóhoz csatlakozik, amely a 25. albumtól olyan népszerű lesz. Az üzlettel együtt jár a tévedés lehetősége is, s ez a díszletek beszerzésére is vonatkozik: miből gondolhatták volna például, hogy csónakázni és hintázni mindössze egy-egy modell szeretne majd az évek során? Annak a két matrónak azonban, aki éppen erre járt, legalább örömet szerezhetett a mester. Nagyobb átalakítás először mindig új szőnyegek vásárlásával kezdődik, hiszen ezek kopnak a leggyorsabban, és ezek kopottsága a képen a legfeltűnőbb. Gyorsan nőnek és sokszor cserélődnek Gondy Károly növényei is: ezúttal már facsemeték is kerülnek be a műterembe. Jellegzetesek a speciálisan gyerekek elhelyezésére szolgáló bútorok, mint például a kerek „fekvőszék” amelyből két változat is volt, egy kárpitozott és egy vesszőből készült; vagy az a Thonet etetőszék, amely tulajdonképpen a gyerek ficámkolását volt hivatva megakadályozni.

A műteremben ülőalkalmatosságból, székből, fotelből, zsámolyból és szófából van a legtöbb, ezekből 1890-ig, 10 album és 15 év során, körülbelül 20.000 kép elkészítéséhez 20 darabot szereznek be – aztán a századfordulóig még 16-ot; nem számítva a többi díszletelemet, amelyekre szintén le lehet ülni, mint az asztalokra és a feldöntött oszlopokra. Ezekből a különféle asztalkákból, fésűlködő- és íróasztalokból kb. 13 darab fordult meg a műteremben, (a legérdekesebb az a többfunkciós szerkezet, amely átalakítható kazettás íróasztallá és zongorává is), nem beszélve a különböző virágtartókról, kőkorlátokról, posztamensekről és oszlopokról, amelyek mellett decensen vagy kihívóan lehetett könyökölni. Természetesen ezeket az elemeket, minden díszlethez hasonlóan, nem egyszerre, hanem konjunktúraszerűen használják, amíg új, addig sokan, sokszor kéri, aztán fokozatosan kikopnak a használatból. Nagyon ritkán fordul elő, hogy egy-egy díszletelem hosszú idő után újra felbukkanna, mint például a tükrös fésűlködőasztal, amely a nagyon korai képeken szerepel néhányszor, majd a 90-es években kerül elő ismét. Valószínűleg néha szükség volt selejtezésre, hiszen bármilyen nagy is volt a műterem, ennyi bútortól nem lehetett volna dolgozni. Már maguk a gyerekjátékok is, önmagukban, nagy helyet foglalhattak. Az évek során használatba vétetett több doboz építőkocka, legalább három hintaló, számtalan játékkutya: palotapincsi, pumi, bulldog és vadászeb, kerekeken guruló tehenek és bárányok, ló húzta kissekerek, játéknnyulak, babakútorok, kicsi babaházak, dob, harmonika és trombita, puska és lepkeháló, talicska és labda, karika és paprikajancsi, takarító felszerelés, babakocsi és babák minden mennyiségben. **KÉP72** [gyerekjáték]

Nem szóltunk még a felnőtteknek való játékokról, amelyekkel a megrendelők elvarázsolhatták magukat, segítségükkel eljátszhatták a megálmodott szerepet, s ezért legalább olyan tömegben fordultak elő, mint a kicsikéi. Volt itt számtalan napernyő és esernyő, ékszertartó dobozka, tollas legyező, kalitka, kitömött galamb, virágkosarak, perzsaszőnyeg és csipkefüggöny, festett fácskák, csokréták, bibliák és imakönyvek, íróasztal-készletek, kancsók, vázák, üvegek és poharak – az anyáknak meg lavórok és fűzfakosarak, amelyekbe csemetéiket beültethették – illetve az a fehérre festett emelvény, amelyre a gyermeket felállítva, csakugyan színpadi szereplőnek vagy kirakatbábunak látszott. **KÉPEK73** [gyerekszinpad1, gyerekszinpad2, gyerekszinpad3]

Érdekes megfigyelni a Gondy-féle képeken, hogy minden modell nagyon szigorú és fegyelmezett, szinte senki nem mosolyog, nem enged meg magának játékos gesztusokat. A párok is merevek, soha nem a társuk, csak a fényképész kedvéért mozdulnak: a puritán erkölcs azonban azt is nehezen tűri, hogy akár csak egymáshoz is érjenek vagy egymásra nézzenek a felvételeken, nemhogy bármilyen érzelmet kimutassanak. Így sokszor két idegent látunk a közös képeken, akik valami ismeretlen, de leginkább ijesztő dolog felé indulnak kettesben; és ez társadalmi osztálytól függetlenül jellemző: parasztokra, polgárookra egyaránt. A baráti viszonyok a mátkapárokénál sokkal egyértelműbben és nyíltabban fejeződnek ki. Aki pedig játszani akar, az eleve jelenetbe

állíttatja magát, vagy vicces kellékeket választ: a képpel valamit el akar mesélni. A többség azonban éppen csak önmagát akarja bemutatni, saját komoly, ünnepélyes, méltóságteljes énjét szeretné viszontlátni és az utókorra hagyni.

A közönség összetételét illetően, nem lehet egyik társadalmi réteg dominanciáját sem meghatározni: a civispolgár éppen olyan nagy számban jár el a műterembe, mint a nemes vagy az újpolgár, a cseléd vagy a katona, legfeljebb a polgári családok gyakrabban. Az ő gyerekeikről szinte minden életkorban készül felvétel, asszonyaik minden új ruhájukat megörökítették, ők maguk akár évente elkészíttetik gyakran semmi változást nem mutató mellképüket, míg a civis-gyerekek többnyire csak jeles alkalmakkor, vagy csak a családdal együtt mehetnek a műterembe, a lányok csak anyjuk kíséretében; van, akiről az esküvője napján készül az első és egyetlen felvétel. Jellemző, hogy a civis önnön halhatatlanításához szinte sohasem igényli a kellékeket, megelégszik személyisége erejével; családi képeiken sincsenek magyarázó, értelmező gesztusok, fölösleges díszletek: csak a sötétruhás, komor emberek, egymás mellett. Az albumok sorát lapozgatva az is látszik, hogyan kopik ki a civis a városból: a 90-es évektől egyre ritkábban s egyre szegényesebben mutatkozik a képeken, míg végül, néhány szomorú anyától és leánytól eltekintve, szinte egyáltalán nem.

A műteremben az elkészült felvételeket gondosan adminisztrálják: egy beírókönyvbe felvezetik, hogy kiről, mennyi és milyen felvétel készült, vagyis hány beállítás és milyen formátumban, ide írják be az esetleges retussal vagy színezéssel kapcsolatos kívánságokat is.⁴⁰⁶ A kép sorszámot kap, amelyet majd ceruzával felírnak a levonat hátára is. Egy sorozatból egyet beragasztanak az utánrendelő könyvekbe is, ezért annak gyakran „ugrik” a számozása: nem tartalmaz annyi képet, mint amennyi számot (például: az eredetileg 1000. kép az utólagos, darab szerinti átszámozáskor csak a 782. lett). Néha nem készül kellő számú levonat, vagy valami malőr folytán eltűnik a nyers példány, olyankor az utánrendelő könyvekben üresen marad egy hely, csak a modell nevével megjelölve. Ellenőrzéskor ezeket már hiába keresik, kénytelenek feljegyezni, hogy a kép hiányzik, hogy „nálam nincs”, vagy „nincs fent” vagyis nincs a műterem feletti előhívóteremben. A vizítképektől eltérő méretű megrendeléseket sem ragasztják be, ekkor csak a méret szerepel a név felett, úgymint cabinet, mignon, medallion, nagy kép vagy „katona fej” (amelyet valószínűleg litográfiai úton sokszorosított, a fej helyére beillesztett portréval egyénített, katonát ábrázoló obsitlevélhez használtak). Nem teszik el a sikerületlen képeket sem, néhány esetben azt olvashatjuk a kép helyén, hogy „nem kell beragasztani, újra ülnek”. A régi képekről rendelt újbóli nagyításokhoz néha kimetszik az albumbeli képeket, s olykor felírják ennek okát is: pl. „kivágatott Dávidházinak”: vagyis egy könyvhöz, kiadványhoz kértek tőlük portrét. Vállalják idegen műhelyekben készült képek sokszorosítását, nagyítását is, egy alkalommal például készült „egy 120 frtos album, mely a díva [Réthy Laura] eddig megjelent s műtermemben jóval felszaporított fényképeit tartalmazta”.⁴⁰⁷

A műtermen kívül készült képekről azonban még ennyi információnk sincs, azokat egyáltalán nem ragasztották be a könyvekbe, és más módon sem tartották számon. Az összes elkészült képnek megőrizték viszont az üveglemezét, a dobozra nyilvánvalóan felvezetve a könyvekben szereplő számokat, hogy „utánrendelések mindenkor eszközölhetők” legyenek. Amikor Gondy 1909-ben bérbe adja, felszámolja a műtermet, eladásra kínálja fel „1862 óta megőrzött fényképlemezeit”.⁴⁰⁸

(negyedik közjáték)

Még 1882-ben történt, hogy Tauffer József kolozsvári kereskedő, a debreceni Kádas utca 1889 számú házának telkére fényképészeti műtermet építtetett.⁴⁰⁹ A fényirda 1882. július 16-án nyílt meg, testvére, Tauffer Gyula, szintén Kolozsvárról érkezett fényképész vezetésével,⁴¹⁰ de hamar be is zárt: 1885 februárjában már a házastelekkel és a hozzá tartozó ondódi szántófölddel együtt eladásra vagy kiadásra kínálják, a felszerelést eladják.⁴¹¹

1887. január 30-án a fényirda Mandel Manó fényképész vezetése alatt nyílik meg újra, aki 1889 augusztusáig dolgozik itt, amikor működését új fényirdája elkészültéig, ideiglenesen Nagyváradra, régóta fennálló saját műtermébe helyezi át.⁴¹²

1889 augusztusában valóban építkezés kezdődik a műterem körül, talán Mandel kezdi építtetni az

„új, rendkívüli komforttal berendezendő” fényirdáját.⁴¹³ Októberben a Kádas utca háztulajdonosai kérvényt intéznek a városi tanácshoz, hogy utcájukat Kossuthról nevezzék el; Gondy Károly emlékezése szerint pedig ezt a beadványt ő írta:⁴¹⁴ már ekkor lehetett itt valamilyen tulajdoni viszonya. Decemberben Verseny-fényirda néven nyílik meg újból a műterem, Kossuth utcai címen hirdetve, ami esetleg szintén Gondyra utalhat, mint tulajdonosra (bár ekkor még Mandel is lehetett az.)⁴¹⁵ 1890 elején Gondy Károly ténylegesen megvásárolja a közben megözvegyült Tauffer Józsefnétől a házat,⁴¹⁶ április 6-ától pedig a Verseny-fényirda a Gondy és Egey cég fiókműtermeként folytatja működését.

A megnyitásról szóló híradásban az új tulajdonosok régiként pozicionálják magukat, amikor így fogalmaznak: az „üzletet a bécsi társulattól *visszaszereztük*, s azt a mi személyes vezetésünk alatt tovább folytatni elhatároztuk” – bár e „bécsi társulat” kiléte nem világos. A hirdetés így folytatódik: „Ezen valóban elegáns és egész újonnan berendezett üzlet, mely jóformán múlt év augusztus óta épült, most mint tökéletesen befejezett, nemcsak vasárnap és csütörtök, de Ápril 6-dikától mindennap reggel 8-tól – d.u. 6 óráig nyitva leend.

Ezen új helyiség tulajdonkép az 1865 óta fennálló fényirdánk (Teleky utca 6. sz.) folytatása leend. Fennállása szükségét két oknál fogva látjuk a nagyközönség előnyére igazoltnak.

1-ször. Hogy a kényesebb s több időt igénylő mint például csoport, génre, costume, és a többi felvételek tartama alatt érkező b. látogatóink ne kénytelenitetsenek sokáig várakozniok, úgy a vidéki vendégeink kimért tartózkodási idejüknél fogva, a felvételt épenséggel más időre halasztaniok.

2-szor. A könnyebb s kevésbé fáradságos felvételeket az új helyiségben aránylag olcsóbban is eszközölhessük. Így

1 példány visite 40 kr – 12 példány visite 4 frt.

1 példány Cabinet 1 frt – 12 példány Cabinet 8 frt.

Az új üzletben csupán a felvételek történnek, minden egyéb munka főüzletünkben van központosítva. Ebben rejlik a verseny kulcsa.

Ezen szempontból kiindulva, biztosítjuk a n. é. közönséget, hogy a valódi verseny helyes fogalmának – csekélyebb árért is csak a legjobb munkát adni – tökéletesen megfogunk felelni.⁴¹⁷

A műterem vezetése a továbbiakban azonban mégsem személyesen történt, hanem Kiss Ferenc „előnyösen ismert festőre” bízta azt, aki a megnyitással egy időben lépett a Gondy és Egey céggel szövetségre (és három év múlva még mindig velük dolgozott).⁴¹⁸

A Kádas utcai fiókműterem nem lett hosszú életű (még talán a verző megrendeléséhez sem eléggé – ilyen címűt nem ismerünk). Alig három hónap múlva, június 22-én már beszüntetéséről adnak hírt, azzal az indokkal, hogy a helyiséget ezentúl kizárólag fényképészeti kellékek gyártására fordítják, ha ugyanis ezeket saját maguk állítják elő, harmadára apadnak az üzleti kiadások. A műteremhez újonnan beszerzett kitűnő, óriás nagyságú gépezetekkel pedig, amelyekkel nagyítás alkalmazása nélkül, közvetlenül állíthatók elő életnagyságú fényképek: a Teleki utcán dolgoznak tovább.⁴¹⁹

Nem tudjuk, mi lett a helyiség további sorsa; meddig tartott és miben állott a fényképészeti cikkek gyártása: miután ez nem szolgáltatás volt, nem is hirdették.

A cég körül zajló változások ebben az időszakban olyan sűrűek voltak, hogy amikor Gondy egy üzlet kirakatában kiállítja egy hölgy kézzel színezett, báli ruhás képét, az újságíró őszinte csodálkozásának ad hangot. „A gyönyörű kivitelű és színpompában gazdag képet helybeli jeles fényképészünk, Gondy Károly festette. Általános feltűnést okozott e szép mű és méltán, ha még meggondoljuk, hogy a különben is oly annyira munkával elhalmozott művész, ily fajta kivitelű képek készítésére honnan veszi az időt?”⁴²⁰

A fátyolos menyasszonyról szóló fentebb idézett panasz és a fényes kirakatokat bíráló kirohanás is azt mutatja, hogy Gondy nem pártolt minden technikai újítást: a természetellenes fénynek ellensége volt, s nem vezettette be a műterembe a villanyvilágítást. „Magam is némi jogot tartok a beleszólásra – vitázik a városi világítás reformja ellen – hiszen 32 év óta fényíró vagyok, fénnyel

dolgozom: közvetlen a Naptól nyerem kenyerem, a Napot imádom, lopom, lesem. A villany tehát, mint az elektromos áram útján közvetett, másodkézből nyert termék, csillagos fényével nem e világba való. Nem visszfényre, de egyenesen a világító Nap szurrogátra van szükségünk, ha már éjjel-nappal kell dolgoznunk”. „[...] a gáz és villámból nem kérek – már ebben a tekintetben magamhoz híven conservatív maradok.”⁴²¹ Noha a telefont is ellenezte, mint „idegrázkódtató manipulációt”, 1891-ben „a közönség kényelmére bevezették Teleky utcai műtermükbe a telefont [amely még csak városi vonal, nem interurbán], hogy a felvételek és megrendelések iránt a város bármely részéről könnyen lehessen a műteremmel idővesztés nélkül értekezni.”⁴²²

A telefon bevezetése csak kiegészítője volt azoknak a kénytelen-kelletlen változtatásoknak, amelyek ugyanennek az évnek az elején lezajlottak a műteremben.

1890 nyarán kisebb tűzvész tört ki a fényirdában, amely gyorsan megfékeztetett ugyan – olyannyira, hogy Gondy egy ötvenliteres hordó borral fejezte ki háláját a tűzoltóknak⁴²³ – de „e kellemetlen kis calamitás”⁴²⁴ után mindenképpen szükségessé vált a műterem teljes átalakítása és felújítása. A mű elkészülte után, a tűz után öt hónappal, az alábbi kecsegtető hirdetéssel igyekeztek visszacsalogatni a közönséget.⁴²⁵

„Van szerencsénk a nagyérdemű közönséget értesíteni, hogy az egész monarchiában legnagyobbnak ösmert és páratlan szerkezetű új üveg fedéllel ellátott műtermünket minden, e szakmánkba vágó kellékekkel újonnan felszereltük. Nevezetesen:

- I. Francais Antiplanet objectiv, egy méter átméretű camerával. Életnagyságú fényképek közvetlen felvételére.
 - II. Egy kisebb objectiv pillanatnyi záróval. Felvételi idő tartama: 200-ad másodperc. Gyermek, állatok s mozgó tárgyak biztos felvételére.
 - III. Különböző díszletek
 1. 8 darab háttér a híres velencei festő, Moro által festve: salon, díszterem, templom belseje, téli táj, parkos, sziklás, tavas s sásos tájak, és a hátterekhez kellő előtér.
 2. balusterek, oszlopok, lépcsőzetek, zsámolyok, emelvények, hinták, csónak.
 - IV. Staffage-ok
 1. A legkülönbözőbb gyermekjátékok, zenélő órák, a gyermeki kedélyek felelevenítésére.
 2. Állatok: kutyák, galambok, tyúkok.
 3. Dísz- és közönséges korsók, ékszerszobák és vázák.
 - V. Dísznövények, fenyves és gyepes ponyvák, selyemterítők, függönyök.
 - VI. Virágok: cserepes, kézi és menyasszonyi bouquet-ok, guirland-ok, pálmák, Makart-bouquet-ok.
 - VII. Új mellékterem, melyben a felvett kész fénykép kifestéséhez szükséges színvázlat közvetlen a természet után – egy negyed órai ülés alatt – elkészítetik.
 - VIII. Így műtermünk minden kigondolható eszközökkel és staffage-okkal el lévén látva, képesek vagyunk minden tetszés szerinti rajz vagy festmény után úgy egyes, mint több személyből álló – egész 60 személyig – festői csoportozatot a leghívebben utánozva magában a műteremben (nem udvaron) előállítani.
- Kéretik tehát a t. hölgyközönség a divatlapokban vagy más képes lapban megfelelő, egyéniségükhöz mért tetszetős pose-okat magukkal elhozni, legalább ízlése és kívánsága felől tájékoztatást nyújt. Fényképeket nem kérünk.
- Célunk éppen nem chablonszerű fényképeket, de festői rajzokat fényképezve visszaadni modelljeinkben.

25 éven át a szenvedély legbensőbb érzetével folytatott üzletünk hű pártolását azzal véljük a t. közönségnek a leghálásabban viszonzni, hogy az árakat szem előtt tartva, mindig a legfinomabb kivitt, a legolcsóbbra szabtuk.

Kirakatainkban és műtermünkben csak saját terményeink vannak kiállítva.

Kiváló tisztelettel

A hirdetésnek az időpontja a legérdekesebb, az tehát, hogy nem az 1860-70-es években született, hanem még a 90-es években is az előző korszak eszményeit szem előtt tartva, a díszletek bőségével igyekeztek elnyerni a közönség kegyeit; ezzel nyilvánvalóan csak megfelelően a velük szemben támasztott elvárásnak – és a képek alapján állíthatjuk, az új szerzeményeknek csak kis töredéke szerepel a felsorolásban. A lista jól mutatja a fényképezőműterem előrehaladott színházszerűségét (a gyerekek dobogója is új beszerzés), amelyet az előző húsz évben gondosan alakítottak és fejlesztettek a műterem gazdái, s amelyet a VIII. pont külön is hangsúlyoz, hiszen e szerint e kellékek segítségével tulajdonképpen élőképeket (vagyis kimerevített színpadképet) képesek előállítani és megörökíteni. Gondy Károlynak ebben különösen nagy gyakorlata volt, hiszen jótékonyági estek alkalmával, műkedvelői előadásokon a Városi Színház színpadán maga is rendezett be hasonló jeleneteket – „Rococo képletet” vagy „Zrínyi esküjét” festmények alapján, máskor „Egy festő műterme” című képet, amely „sötét vörös alapszínű Makart-termet” ábrázol, „középen a festő, a képek ügyesen elrendezve rájuk állanak, bennük képekként szebbnél szebb nőalakok”.⁴²⁶ A jelenetet a fényképezőnél is be lehetett volna rendezni, s bizonyára akadtak is szép számmal, akiknek ez volt a kívánságuk – ahogy pedig az 1870-ből fentebb idézett példa mutatja, az élőképek szereplői is szívesen örökítették meg jelmezüket és pózaikat előadás után a műteremben. A közönség kívánságainak való teljes alárendelődést mutatja a VIII. pont második fele is: a hölgyek olyanok lehettek, amilyenek akartak lenni. **KÉP74 [plakat]**

Ami a fényképezőgépeket illeti, az antiplanet objektív, amely átmenetet képezett a csúcsot jelentő anasztigmátok és az 1866-tól használatos aplanátok között, amennyiben már megkísérelte kiküszöbölni a képszelvény életlenedést és torzulást, ebben a korban a legfejlettebb technikát jelentette, hiszen az anasztigmátok csak 1890-től kerültek forgalomba, széles körben pedig a legnépszerűbb változat, a Dagor megjelenésétől, 1893-tól terjedtek el.⁴²⁷ Az antiplanetet, amelyet 1881-től forgalmaztak, elsősorban arcképjelzőként használták a műtermes fényképezők, de létezett csoportok felvételére és pillanatnyi felvételre szolgáló változata is. A Français típusú antiplanet e portréobjektívek olcsóbb változata volt,⁴²⁸ árara nézve 1897-ben azt írja Schmidt kézikönyve, hogy „a Français-sorozatok közül az I. számú 13:18–18:24-ig terjedő lemeznagyságra, 4 egyes lencse 90 frt, a II. számú 18:24–24:30 között álló lemezekre, 6 egyes lencse ára 126 frt”.⁴²⁹ Az objektív „6 tárgylencséből áll, melyeket körülmény szerint 9-féle képen lehet alkalmazni, s ugyanazon egy állópontból különböző nagyságú képet lehet levonnunk ugyanazon tárgyról. E tárgylencsékkel nemcsak egyes alakokat, csoportokat és tájképet, hanem legfinomabb rajzolatokat és főstményeket kifogástalan jól és szépen le lehet vennünk”. Pillanatzárral ellátva események rögzítésére is alkalmas, de a kellő élességhez a „nézőponttól a sebesen mozgó tárgyaknak legalább 35-40 méter távol kell lenni.”⁴³⁰ Ez lehetett az a gép, amelyet a Kádas utcáról hoztak át.

A fényképezőgépekre vonatkozó következő információink tizenöt évvel későbbi, 1905-ből származik, amikor a „félhomály (matt) képekre újonnan berendezett műtermet” hirdetik.⁴³¹ Az újonnan való berendezés valószínűleg egy újabb objektív és a hozzá való kellékek, esetleg papírok és előhívók beszerzését jelentette csupán – miután azonban a közönség ítélete pusztán a műterem enteriőrére vonatkozott, fölösleges volt sok szót fecsérelni a technikai részletekre. Ahogy a portréfényképezőgépnek is csak a mérete volt említésre méltó („egy méter átméretű kamera”), úgy a pillanatfényképezőnek is csupán a léte és a gyorsasága számított a közönség szemében, a típusa kevésbé – ennyi információból nem is tudjuk azonosítani. Tudjuk azonban, hogy Gondynak már 1884-ben volt ilyen gépe;⁴³² s ha egy műtermes fényképész szükségesnek érezte ennek beszerzését, noha napi munkája során nem sok hasznát vehette: az a technikai vívmányok naprakész követését mutatja, valóban a „szenvedély legbensőbb érzetét” a szakma iránt.

Gondy Károly könyvtárában négy fényképezési szakmunkát találunk, mindegyik a technikai eljárásokat taglaló, német nyelven kiadott szakkönyv, úgymint Hardwick *Fotokémiai kézikönyve*, 1863, Kleffel: *A gyakorlati fotográfia kézikönyve*, 1870, Krüger: *A gyakorlati fotográfia egyetemes tankönyve*, 1869, és Dr. Just: *Tanácsadó a fixáló eljáráshoz albuminpapíron*, 1887. Az

évszámokból azt gondolhatjuk, a fotokémia kivételével ezeket a munkákat már mind gyakorló mester korában szerezte be (s a fotokémia mellett három másik, kémiai technológiákat általában tárgyaló könyve is volt). Sajátos ugyanakkor, hogy ilyen tárgyban magyar nyelvű művet nem vásárolt, pedig a század második felében több is megjelent már, s nem csak fordítások – az első, Tömösváryé, éppen Gondy pályakezdésének idején. Még mestere, Simonyi Antal könyve sem volt a birtokában (bár Lavater „Szenvelmi arctanát” talán éppen a tőle hallottak hatására szerezte be). Ezeknek a munkáknak a meglétéből, szükségesnek ítélt megvételükből – s gyakorlati jellegükből következtethetően sűrű forgatásukból – is arra gondolhatunk, a fényképész igyekezett szakmája technikai oldalának változásait követni – ha másért nem, mert erre szorította a megélhetés, a mindig újat követelő közönség igénye. Ennél azonban nyilvánvalóan többről volt szó, s joggal hihetnénk, hogy ha mesterségének technikai oldala ennyire érdekelte, akkor valamiféle fényképész-szakmai szövetségének is tagja vagy támogatója kellett, hogy legyen – amiképpen számos városi egyesületben vett részt társadalmi munkájával, felülfizetéseivel, adományaival. A magyar fényképészek első összefogására ugyan a század végéig kellett várni, de Gondy neve nem szerepel Veress Ferenc 1882-ben Kolozsváron megindított heroikus vállalkozása, a *Fényképészeti Lapok* támogatói között sem, ahogy nem találjuk a nevét szerzőként, levelezőként, hirdetőként és alapító tagként sem. Igaz, hogy előfizetőként a 62-ik volt a sorban (Egey István a 7-ik), és a lapalapítás ötletén fellelkesedve, „meleg hangú sorokat” ír a szerkesztőknek, de az előfizetési díjat (2 Ft!) többszöri felszólításra sem küldi be a postázott lapszámokért, így annak folyósítását számára megszüntetik, s Veress Ferenc szerkesztő, nevének kiírásával, nyilvánosan megszégyeníti és pörrel fenyegeti meg a lap levelezési rovatában.⁴³³ A meg nem érdemelt bizalom elrettentő példaként később is visszatér rá: „G. esete mutatja, hogy nem mindenkinek vannak lovagias fogalmai a hitelről.”⁴³⁴ Ezek után a folyóirat fennállásának 7 éve alatt pusztán egy, a magyarországi fényképészeket számba vevő listán találjuk meg Gondy Károly nevét.⁴³⁵ Hogy ezt a lapot vagy más, német nyelvű szakközlönyöket ennek ellenére forgathatott, azt naprakész újtásai teszik nyilvánvalóvá, amelyek mindig egy-egy, a fényképészeket aktuálisan foglalkoztató problémára adott válaszul születtek, egy friss technikai újítást vezettek be, vagy csak a változó divathoz alkalmazkodtak. Miért vajon, hogy éppen saját szakmájáról vagy szakmája képviselőihez nem volt mondanivalója?⁴³⁶

A Gondy és Egey cég két nagyobb szabású vállalkozásban vesz részt az 1880-as években – bár ezek tulajdonképpen csak egyszerre készülő nagyobb mennyiségükkel tértek el a napi rutinmunkától. 1881-ben megjelentetik a Zsinati képviselők arcképalbumát, amelyeknek anyaképei megtalálhatók az utánrendelő könyvekben, a Cegléd utcai kirakatban ki is állították az arcképcsarnokot, de a piros vászonba kötött, aranyozott feliratú kis albumban nem eredeti, hanem a városi nyomda által fénynyomással sokszorosított képek szerepelnek, összesen mintegy 106 darab felvétel. Sajnos, nem tudjuk, hogy az albumból hány példány készült – ha minden benne szereplőnek jutott volna belőle, talán több példány marad fent – és azt sem, hogy megrendelésre, vagy üzleti megfontolásból készült-e.⁴³⁷ **KÉPEK75**[[zsinatalbum](#), [zsinati_papok](#)]

Felkérésre készíthették viszont a már Egey Istvánnal kapcsolatban is említett Király Ferenc-féle díszalbum képeit, az 1885-ös országos kiállítás debreceni kiállítóiról. Az album (amely szintisza debreceni munka, súlyos, aranyozott, veretes, Dávidházy-féle bőrkötésben, a városi nyomdában stancolt és nyomott kartonoldalakkal) 73 darab, kabinet- és prinzzess-méretű eredeti portrét tartalmaz, amelyből 60 Gondyék munkája, 7 idegen műteremben készült, és mindössze 6 portrét készített Egey István. A rektók cégjelzései nélkül a két konkurens műterem portréit nehéz lenne szétválasztani, az azonosításban maguk a képek nem segítenek.⁴³⁸ **KÉP76**[[kiralyalbum](#)]

A zsinati képviselőket szemlélve hasonlóképpen vagyunk, hiszen ilyen tömegben unalmasan egyformának találjuk őket: a mester egymás után beültette őket a 'dobozba', és anélkül, hogy akár a világítás szögén vagy a tekintet irányításán változtatott volna, egyenként lefényképezte őket. Nagyon sok balról megvilágított, jobbra néző (néha fordítva, de ennek nincs jelentősége), középkorú, szakállas urat látunk, sötét háttér előtt sötét ruhában, mindenféle egyénítés nélkül, akiket szinte csak a nevük alapján lehet megkülönböztetni. Mindenki nagyon tekintélyes és méltóságteljes,

felelősségének teljes tudatában.

Nem tudjuk, mikor készítették, de 1882-ben jelentek meg a *Vasárnapi Újság*ban, Könyves Tóth Kálmán cikkének illusztrációjaként azok a felvételek, metszet formájában, amelyeken Debrecen belvárosát örökítették meg: a Piac utcát a Nagytemplommal, a Kollégiumot az Emlékkerttel és a színház épületét, előtte a társulattal. Lehetséges, hogy a képek már a Letzter Testvérek műtermének *Dalárünnepélyi emlék*-sorozatával versenyezve, 1868-ban elkészültek: a színházat ábrázoló kép ugyanis már 1870-ben megjelent. Mindez csak azért érdekes, mert az újságban publikált metszeteknek ezen egyetlen esetben ismerjük a mintáját, az eredeti fényképeket. A három kép vizitkártya-méretben maradt fenn (ezért is valószínűsíthető a Letzter-párhuzam), és a metszetekkel összevetve mindhárom ékesen bizonyítja a rajzoló művészi szabadságát: az emlékkerti képen a Nagytemplom zavaróan belógó tetejének, ezáltal a magaslati nézőpontnak kiiktatása miatt eltorzultak a kép elemeinek arányai; a piac pedig palotasorral és élénk forgalommal egészült ki.⁴³⁹

KÉPEK77[*ujsg, nagytemplom, vasarnapi_ujsg*]

A szárazlemez bevezetése után elsősorban a rövid ideig attrakciónak számító „pillanatfényképezés” szerepel a hírek élvonalában. Jellemző, hogy az ezt lehetővé tevő új találmányt Gondyék nagy hírverést csapva, *Reform a fényképészetben* címmel harangozzák be, mint amely „kizárólagosan Londonban, Magyarországon pedig először Gondy és Egey műtermében van alkalmazásban”, miközben Egey István a saját műtermében, csendben használja ugyanazt az eljárást, és csak mellékesen említi meg, amikor a bővítésről ad hírt.⁴⁴⁰

Gondyék 1884 januárjában az új eljárásnak megfelelően alakítják át a műtermet, beszerzik a szükséges felszerelést, majd egyre többet fényképeznek a szabadban is. A főtéren állítják ki „Jónáth századosné úrhölgy két képét, a midőn férje és Kornay őrnagy kíséretében lovagolni indulnak”, amely „gyönyörűen sikerült felvétel a cég fényirodája udvarán történt, egy pillanatnyi idő alatt, gelatén ezüst s bronz[!] emulsio használatával.”⁴⁴¹ Mászor – évek múlva – a raktártűzben leégett István-malom romjainak oltását „dokumentálják”, a tűz után hat nappal, az ismét felvonuló és „oltópózba” beálló tűzoltókkal.⁴⁴² **KÉPEK78**[*malomtüz_1, malomtüz_2, malomtüz_3*]

Mindkét példa azt mutatja, hogy a pillanatnyi idő alatt történő fényképezés lehetősége ekkor még nem jelentette a pillanat megörökítését; mindkét esetben szereplőket állítanak be, akik úgy csinálnak, mintha. A műtermi gyakorlatot folytatják tehát, csak élő díszletekkel, staffázsfigurákkal, a szabad ég alatt. Fényképeznek ugyanekkor huszárezredet, hadgyakorlatot, műkedvelői előadást, iskolásokat és espereseket, egy ízben pedig épülő ház állványzatára másznak, hogy megörökítsék a Piac utca látképét.⁴⁴³

1890-ben képeket készítenek a Debrecenbe látogató „király fogadtatásának, bevonulásának s városunk főutcájának ez alkalomból való feldíszítésének” momentumairól, amelyeket ki is állítanak, s a *Vasárnapi Újság*nak is elküldenek (ahol békében megférnek, egy oldalon Egeyvel és Papp Alberttel).⁴⁴⁴ **KÉP79**[*papp*] Megörökítik a millenneumi ünnepségeken felvonuló debreceni polgári és úri bandérium néhány tagját, de nem vonulás közben, hanem (talán) otthonukban, mintegy jellemzésképpen: a díszegyenruhás, trombitát fújó „úr” egy emeletes ház udvarán, míg a mentét és dolmányt viselő „polgár” egy öreg cívisház tiszta, fehér falai és boltívei előtt ül lóva hátán. **KÉP80**[*banderista, banderist*]

A sajtó számára legérdekesebbnek mégis az az esemény tűnik, amikor 1889 májusában a Feszty Árpád és Mednyánszky László társaságában a Hortobágyra látogató Jókai Mór városi notabilitásokból álló kíséretével együtt Gondyék is kirándulnak a pusztára, hogy a művészek által megjelölt festői témákat számukra megörökítsék. Így felvétel készült az éppen pályvát vető csikósról, a birkaúsztatásról, a gulyáról és a ménésről, a lovagló csikósokról. Amikor azonban „Jókai a borívó asztal mellett a csikósok közé telepedett le, s egy szál cigány hegedűje mellett együtt koccintgatott velük” – „Gondy fényképészeknek sem kellett több, előkapta a pillanatfénykép-apparátust, s egy másodperc alatt már meg volt örökítve a kedves jelenet, mikor Jókai, a nemzet nagy költője együtt iszik a hortobágyi csikósokkal, bojtárokkal”. – A képet Gondy a *Vasárnapi Újság*nak szánta, ám ott nem jelent meg, csak az *Új Idők*ben, halála után közölte a Gondy vejével

barátságot ápoló, s így a hagyatékot jól ismerő Móricz Pál.⁴⁴⁵ KÉP81[moriczpal]

A Hortobágyon készült tájképeket Gondyék sokszorosították, és sorozat-kartonra kasírozva árusították.

KÉPEK82[hortobagy_itas, hortobagy_tanya, hortobagy_birkasztatas, hortobagy_hidivasar, hortobagy_hid, hortobagy_folyo]

Lehetséges, hogy ennek a sorozatnak a darabjaiból küldtek képeket pár év múlva, Vértesi Gyulának az *Illustrated London News* számára írandó, Debrecenről szóló cikkéhez. A cikket illusztráló Goró Lajos „csinos rajzokban mutatja be a híres csárdát, az impozáns hortobágyi hidat, a mátai oázist, a gulyát, a ménest, a csikóst. – Goró rajzaihoz Gondy Károly ma küldött Budapestre néhány sikerült fényképfelvételt a Hortobágyról.”⁴⁴⁶ Ha ezek nem is, megjelent viszont a *Vasárnapi Újság*ban két képük „az Amerikába ment hortobágyi csikósokról”, 1897-ben – s végre nem metszet, hanem eredeti (cinkografált) fénykép formájában.⁴⁴⁷ Ez volt az első és egyetlen ilyen alkalom, később már nem publikáltak fényképeket; a századforduló sajtója zsánerképek helyett immár eseményfotókat követelt, amelyet az új nemzedék szállított. KÉPEK83[amerika_1, amerika_2]

Az utánrendelő könyvek sora a 29. (eredetileg 32.) kötettel megszakad, ekkor körülbelül 1900-1901 körül járhatunk. Az utolsó kötetben, az összes többitől eltérően, amelyekben minden négyzetcentit felhasználtak, az utolsó, 51.191 sorszámot viselő kép után még számos oldal áll üresen, amelyeket már meg sem vonalaztak. Úgy tűnik, mintha ekkor felhagytak volna a képek adminisztrálásnak ezzel a gyakorlatával, s a műterem működésének hátralevő esztendeiben már nem vezettek utánrendelő könyvet, vagy valamilyen más módszert követtek; kevésbé lenne érthető ugyanis, hogy miért éppen az utolsó néhány album tűnt volna el, amikor az összes többi, harmincöt év anyaga olyan gondosan megőrződött. Azt is gondolhatnánk, maga a műterem szűnt meg a századfordulón, ennek azonban ellentmond, hogy hirdetéseik még 1902-1906 között is megjelennek, a hírek találmányokról és új berendezésről számolnak be: tevékenységük tehát igencsak aktív. 1903-ban, egy hírben azt olvashatjuk: „mint érdekes adatot említjük fel, hogy 60 ezer fényképfelvételük közül 8894 menyasszonyi és 9403 gyermek felvétel”.⁴⁴⁸ A számadatokat, mint mindig, ebben az esetben is bizonyára Gondy mestertől nyerte az újságíró (akinek, a pontos számból sejthetően, lehetett erről valamiféle külön nyilvántartása) – s azt legalább bizonyítja, hogy a működés folyamatos volt, s a korábbinál nem kevésbé intenzív, ha 3-4 év alatt 9.000 felvételt készítettek. Azt azonban, hogy milyen képek is készültek az utolsó években, összesítő albumok híján már csak szórvány, a verzók alapján meghatározható felvételekből ismerhetjük – ezek mennyisége pedig, legalábbis az albumképekhez viszonyítva, nem valami sok.⁴⁴⁹ KÉPEK84[hirdetes]

A műterem utolsó éveinek hiányos dokumentációja, netán a műhelymunka tényleges akadozása annak is betudható, hogy Gondy, mint arról maga számol be, idős korára egyre fokozódó mértékű „reumatikus bajban szenvedett”, olyannyira, hogy az akadályozta a rendes munkavégzésben.⁴⁵⁰ 1906 nyarán pedig, amikor ellátogatott Bártfán üdülő családjához, szélütést kapott – éppen, miután feladta a hirdetést „a legjobb szakerő vezetése alatt újonnan berendezett” műterméről, és nyaralni készült.⁴⁵¹ Lehet, hogy e „szakerő” már egy segítő társ felvételét jelenti. Hogy ebből a nagy betegségből milyen mértékben épült fel, hogy tudott-e élete hátralévő öt és fél, s a műterem bezárása előtti két és fél évben dolgozni, azt nem tudjuk. Sem hírek, sem hirdetések nincsenek, addig, amíg 1909 elején Gondy Károly apróhirdetésben nem kezdi árulni egész, „nagy jövedelmű” házát, s kiadni a benne lévő, éppen nem bérelt bolthelyiségeket.⁴⁵² Noha a reklámokat mindvégig a cég nevében szignálták, 1902-től a címtárakban a debreceni fényképészek sorában már nem a Gondy és Egey műterem, csak Gondy Károly neve szerepelt: 1905 után Egey Imre már cégtulajdonos sem volt és valószínűleg el is költözött a Szent Anna utcai házból.⁴⁵³ Halálakor, 1911-ben, már emlékeztetni kell a közönséget, hogy „régóta híres cég volt Debrecenben a Gondy és Egey fényképész-cég. Évtizedek előtt ahány szép asszony meg deli ifjú volt, mind az ő műtermében csináltatta a fotográfiáját. De múltak az idők. Újabb és újabb konkurrensok támadtak, s az ósdi műterem is kezdett kopni, fogyatkozni. Már pár év előtt fel is kellett adni az üzletet.”⁴⁵⁴

1909 februárjától a műterem új bérlője Brassay I. Zoltán, aki február 23-án nyit, s márciusban már az ő termékeiről olvashatjuk ugyanazokat a jelzőket, amelyekkel nem sokkal előtte még Gondy és Egey képeit illették. A műterem továbbra is kedvelt és látogatott: a közönség körében tehát nem jelentett fennakadást a tulajdonosváltás; noha arra, egy megjegyzés szerint, ráfért, hogy új életet vigyenek bele.⁴⁵⁵

Gondy Károly és felesége még 1911-ig tulajdonosa maradt a háznak, valószínűleg benne is laktak, csak az év áprilisára tudják eladni. A műteremben ekkor már, év elejétől, új fényképész, Demmer József dolgozik,⁴⁵⁶ majd 1913 szeptemberében Burg Izsó költözik ide a Kossuth utcáról, s Adria néven működteti a fényírdát, 1920-ig.⁴⁵⁷ Ekkor valószínűleg egy időre elnéptelenedtek a sokáig olyan nagy forgalmú termék, míg a Debreceni Képző- és Iparművészek Egyesülete 1924-ben Művészház létesítése céljából birtokba nem veszi a napfényműtermet, hogy kiállítótermet, klubhelyiséget és olvasótermet alakítva ki benne, üzemeltesse három évig, szellemi és anyagi tőkéje elfogytaig.⁴⁵⁸ A később ismét lakóházként funkcionáló épület az 1970-es évekig állt fent, akkor városrendezési céllal lebontották, de az üresen tátongó telken csak az utóbbi időben nyitottak utcát.

MI, MŰVÉSZEK

„A kereskedelemügyi miniszter a napokban hivatalos döntvénnyel tisztázta azt az eddig függőben levő kérdést, hogy vajon a fotográfus mesterember-e vagy pedig művész? A miniszter döntvénye nagyban emelni fogja a fényképészek önérzetét, mert most már hivatalosan van konstátálva, hogy ők nem iparúzők, hanem művészek” – állítja egy újsághír 1889-ben; amelyet továbbolvasva persze világossá válik, hogy a miniszter csak azt szögezte le: a fényképészetre az ipartörvény rendelkezései nem vonatkoznak, így szabadon gyakorolható.⁴⁵⁹

A hírben is megfogalmazott dilemma a fényképezés művészet voltáról, a fénykép feltalálásától kezdve központi kérdése volt a szakma művelőinek, kritikusainak és használóinak egyaránt. Elsősorban természetesen a fényképészeket foglalkoztatta, hiszen szakmájuk elismerését annak művészi rangra emelésétől várták. A nagy vetélytárs a szintén a valóságot megragadni igyekvő, így konkurensnek tekintett festészet, s elsősorban a portréfestészet volt, amelyet a fénykép először kiszorító versenyre hívott, később már csak föl akart zárkózni mellé: nem a helyét, csak a rangját akarta elérni. A fényképezés egyik első magyar művész-kritikusa, Székely Bertalan, a festészettel mint magával a Művészettel veti össze a fényképezést, s a fotót védelmező válaszában Barabás Miklós is azon egyetlen pontban ért ellenlábasával egyet, amely szerint a festészet elsősége soha sem lesz kétségbe vonható, vagyis a fényképezés, noha vannak előnyei és jó tulajdonságai, nem nevezhető művészetnek.⁴⁶⁰

Maguk a fényképezőmesterek is, akik a gyorsan az ipari tömegtermelés áldozatává váló, megélhetési fényképezészetet művelték, a konkurenciaharc ösztönözte reklámjaikban a „művészi” és „festői” jelzőt többnyire a megtévesztésig ugyanolyan fényképet készítő kollégáikkal folytatott üzleti versenyben, a kuncsaftok elcsábításának eszközeként használták csupán. Az üres reklámszövegeket égneek eresztő iparosok mellett azonban nem feledkezhetünk meg azon fényképészek önérzetéről sem, akik mesterségüket lelkesedéssel és tudásvággyal eltelve gyakorolták, akik szakmai fórumokat, lapokat és egyesületeket alapítottak és tapasztalataikat vitára bocsátották, akik nem csak a közönségnek tettek fel kérdéseket, hanem önmaguknak és szaktársaiknak is. Az identitását kereső szakma ezen maroknyi, érdekképviselőként fellépő része, szeretett mesterségét az írott fórumokon kezdettől iparművészetnek definiálta – a képek előállításába fektetett munka és figyelem mennyiségét tekintve, némi joggal. Ez a büszke öndefiníció, amellet, hogy a „közönséges” iparosoktól való mindenáron való elkülönülést, megkülönböztetést is szolgálta, nem volt független attól sem, hogy a századvégig a fényképészeket még iparosnak sem ismerték el, s nemcsak az ipartörvény rendelkezései, vagy a segédállítás szabályai nem vonatkoztak rájuk, hanem a társadalmi elismertséget sem sikerült megszerezniük.⁴⁶¹

A városi címtárakban éppúgy az „egyéb” és „vegyesek” között szerepeltek, ahogy az országos kiállításokon sem önállóan, hanem a sokszorosító iparosok között mérettek meg. A bizonytalan társadalmi státusból, az öntudat és a semmibevevés közötti örlődésből, a bizonyítás, az önfelmutatás kényszeréből következett az a szemlélet, amely miatt egészen az amatőrök megjelenéséig nem volt képes a szakma saját termékét, a fényképet, önmagáért, egyszerű leképező képességéért megbecsülni. A végeredményt tekintve mindegy, melyik oldalról indulva, melyik szemponttól támogatva, mindenáron a fénykép természetétől idegen, technikai, mechanikus átalakításoknak vetették azt alá. A művészi fénykép létrehozásához feltétlenül szükségesnek ítélték, hogy a leképezés és az előhívás folyamatába beavatkozzanak, hogy pozitív és negatív retust, színezést, átfestést, átnyomást, előhívókkal való manipulálást, illetve festői világítást, hátteret, kelléket, jelmezt használjanak, vagyis a művészi hatás érdekében a valóságot mindenképpen megmásítsák.

„Egy remek fénykép látható most a Rott-féle bazár kirakatában. A kép dr. Pallay úr szép Ilonkáját ábrázolja tündéri fehér jogászbáli toilette-jében. Ha albumainkat végig lapozgatjuk, azt tapasztaljuk, hogy a szép fehér ruha a fényképen oly ritka, mint a fehér holló. Csupán a ruha körvonalaival kell beérnünk, ezen belül a ruha, – mily markírozott fekete az arc, mily soványak a karok! E tapasztalati alapból kiindulva magyarázható, hogy miért folyamodnak hölgyeink inkább a gyász-színekhez, midőn a műtermet látogatják, dacára annak, hogy kedves és örök emlékü csak is a fehér és világos színű ruhához van fűződve. A kitett kép az ellenkezőjéről látszik bizonyítani. Plasztikailag emelkednek ki a fehér alapból a fehér virág, a fehér selyem szalag, a rüsché, a csipkézet, az ezüst levelek, egyszóval minden fénye és árnyalata a pompás toilette-nek. A főt említett fényképészeti hiányon sem a jó gép, sem a tiszta vegyszer, hanem csakis a fényképész művészi ecsete tud segíteni. Innen van az, hogy Francia- és Németországban a fényképészetnek két osztálya van. Az egyik a *photographe commun*, a fényképet a maga tökéletlen, nyers állapotában, ahogy azt a gép adja, szolgáltatja olcsón a szegényebb sorsúak számára. A másik, a *photographe artiste*, kinek műtermében jeles rajzolóknak vannak alkalmazva, műveit nemcsak a maga tökéletességében, de még idealizálva adja a művelt közönség kezeibe. Hogy melyik osztályba tartozik a 15 év óta helyben fennálló Gondy és Egey cég, az már rég van eldöntve. Ajánljuk különösen a „báli cherubok” és menyasszonyok figyelmébe.⁴⁶² **KÉP85 [pallay]**

A fenti „kritika” a fehér ruhás leány képéről pontosan érzékelteti azt a szemléletet, ahogy a közönség tekintett a fényképészetre, mint mesterségre. Nem is lenne benne semmi rendkívüli, ha nem tudnánk szinte biztosan, hogy ezeket a gondolatokat az újságírók között jó kapcsolatokkal rendelkező Gondy Károly maga adta a szerző tolla alá, s hogy az így nem csupán rejtett reklám, hanem a fényképész nézeteit is tükrözi, aki szerint, olvashattuk, a fényképész célja „festői rajzokat fényképezve visszaadni” – bármit is jelentsen ez.

Gondy azokra a technikai ismereteire, találmányaira volt büszke, melyek lehetővé tették a fénykép olyan átalakítását, hogy az egyre inkább művészi terméké váljon, vagyis egyre inkább megközelítse egy festmény, egy rajz színvonalát és minőségét. A fényképnek a technika *által*, művészi értelemben kellett tökéletesednie. Ezért egy „*photographe artiste*” bátran használhatja a retusecsetet, hiszen a valóság csak az ő szeme és keze által válik igazán leképezhetővé: a gép szeme tökéletlen. „A fényképész a festő vagy szabad-kézzel rajzoló művésszel először a leveendő tárgyak meghatározó, alakító rendezési terén, másodsor a retouche-álási végtelen mezőn találkozik, hol szelleme akarataról a korlátozó bilincsek lehullván, szépet és nemest alkothat” – írja erről a szaklap.⁴⁶³ A retusecset elveszi a fényképtől az őt megillető jogot a pillanat megragadására, és a festészet Székely Bertalan által hangoztatott előnyét vindikálja számára, miszerint a jellem megrögzítése csak gondos tanulmányozás, a percek sűrítése révén érhető el a képen – amely persze így sohasem lesz egészen hűséges, de kifejezi a modell valódi énjét – ahelyett, hogy a véletlent, az esetlegeset rögzítené. A fényképezés technikai fejlődésének e korszakában senki nem gondolta, hogy éppen a pillanat megragadásának képessége lesz majd a fényképnek semmi mással nem helyettesíthető sajátossága, (Simonyi Antal tervezett fiziognómiai gyűjteményének megvalósíthatását a beláthatatlan jövőbe vetítette⁴⁶⁴) – hogy az esetleges mozdulat nem hiba,

hanem erény lesz valaha. Az előbukkanó hibákat most a retus leplezi, a tökéletesség jövőbe merevítése kedvéért, s eltünteti az egyéni jegyeket, mindazt, amit a fotográfia saját eszközeivel tehetne a jellem megragadására, a mögöttes tartalmak kifejezésére. Az így készülő portré éppúgy fantázia-termék, mint egy emlékezetből vagy vázlatok alapján festett arckép, csak éppen nem a mester, hanem a modell fantáziájának terméke, hiszen azt ábrázolja, ahogy az megmutatni szándékozik önmagát – s ennek a felsőbbrendű énnak az örökkévalóvá tételében a mester készséggel áll a rendelkezésére: bármilyen eszközzel.⁴⁶⁵ Ahogy Blaháné írta Gondy Károlynak az 1880-as években: „Nagyon köszönöm az arcképeket, igen meg vagyok elégedve velök, bár oly szép volnék, mint ahogy maga azt kitatarozgatta. [...] Hát a többi állás egy sem sikerült, csak ez egy? Küldjön mutatóba belőlök vagy toldja-vegyen el belőlök, hisz ért maga ehhez nagyon jól, megmutatta ezeken a képeken, hogy a semmiből is tud alkotni.”⁴⁶⁶

Gondy többi, a művészi rangra emelés lehetőségével kecsegtető találmánya is a fénykép ilyenképpen való tökéletesítését, felhasználhatóságát szolgálja.

Pályáján végig gyakorolta a fotolitográfiát, (néhány fennmaradt darabot ismerhetünk is), amely a sokszorosítás, nyomtatás révén acélmetszethez hasonlóvá tette a fényképet.⁴⁶⁷ **KÉP86 [blaha]**

Később a chromo-képek voltak ilyen művészi igénnyel előállított termékei a műteremnek, aztán a világítással „utánozták a különböző festészeti iskolák mestereit”,⁴⁶⁸ majd 1883-ban a műhely újdonságát, a „legújabb találmányú vegyszert, az ún. bróm-ezüst emulziót”, vagyis a szárazlemez ajánlják a közönség figyelmébe a következő szöveggel. „A fényképészet eddigi álláspontjában nem csak a művészet, de különösen az ipar és kereskedelem ezerféle követelményeinek meg nem felelhetvén, hosszabb idő óta oly módszer feltalálásán fáradoznak a szakértők, mely végre lehetővé tegye a fényképeket a maga tökéletességében, egyenesebb úton és biztosabb alapon, olcsón és gyorsan előállítani”.⁴⁶⁹ Később, már a 90-es években Gondynak „végre sikerült a fénykép lemezeket úgy praeparálni, hogy azokon a legfinomabb acélmetszetekhez hasonló munka végezhető [...]. Ezen újabb vívmány által a fényképészet netovábbját elérte. Nemcsak a magasabb fény felrakása, de a kép minden árnyalata a metsző-tű segítségével az üvegen eszközölhető. [...] Most tehát a fényképészet valóban művészi fokra emelkedett, mert az ily kivitelű kép csak művésztől kerülhet ki. [...]”.⁴⁷⁰ Hogy miben állt ez a találmány, nem egészen világos, de nyilvánvalóan a retusnak valamiféle magasabb rendű változata volt, ahogy majd egy 1902-es hirdetésben olvassuk: „Mint a negatív-retouche úttörője nem csak a mechanikai sérüléseket és színi eltéréseket eltünteti az üvegről: de az általa legújabban feltalált *negative-szineléssel* a zavaró positive-retouche-t teljesen kiszorította műterméből. A legkényesebb árnyalatok az üvegbe mélyítettnek; mely műtét eddig lehetetlennek látszott. E nagyfontosságú vívmány szolgáltatja a szépítési misztérium kulcsát a mester kezébe. Hogy tehát e lényeges munkában félrevezetés ne történhessék: a szépítő szerek mellőzése kéretik.”⁴⁷¹ A szépítési misztérium kulcsa tehát az ecsetben, nem a fényképezőgépben rejlik, még a századvégen sem – s a művészi netovább eléréséhez a fénykép tulajdonképpeni „megsemmisítése” szükséges.

Még ugyanebben az évben áll elő Gondy mester a „plastograph” nevű készülékkel, új találmányával, amelynek mibenléte végképp nem világos, mindenesetre „oly fényképet készít, mely után a szobrász bátran mintázhat, a fényképen valóságosan kidomborodik a felvétel”. Gondy ezzel a fotóplasztikát vélte megteremteni, ahogy előtte már sokan mások is, hiszen ismerjük pl. a hasonló célú „pantograph”-ot még a negyvenes évekből – s ez egyúttal arra is rámutat, mennyire a korábbi korszak elvárásai vezérelték Gondyt még „találmányai” jellegében is. Az újítást azzal indokolta, hogy „egy meztelen testet pl. nem lehet mértanilag ábrázolni, domborodásait fény mellett kell kitüntetni – ám erre az egy oldalról felvett fénykép nem elegendő, az után csak lárvát készíthetünk – ami pedig csak akkor hasonlít a fényképre, ha azon pontból nézzük, a honnan a szobrász azt mintázta. A legkisebb fordulatnál elvesz a hasonlatosság, kivált, ha a művész nélkülözi a profilt.” Minderre pedig már Székely Bertalan is, a fotó fogyatékoságaként, rámutatott. Gondy ismét egy másik művészeti ágnak szeretné megfeleltetni a fényképet, de ezúttal nem a képet változtatja mechanikus úton acélmetszetté vagy festménnyé, hanem a festők után most a szobrászok számára

kínál alkalmas felhasználási lehetőséget, hiszen „a fényképészet illetőleg a fényképezés hajnalán bármint idegenkedett is a festő a gépies munkától, utoljára is a fénykép a művész elválhatatlan kebelbarátja, biztos kalauza lett. Az embernek, úgy az állatnak, növénynek van már helyes portréja, kivált, mióta olyan tökélyre vitte az optika, hogy a távlat ellen véteni sem lehet”.⁴⁷² (Gondy itt a fogalom- és szóhasználatával nyilvánvalóvá teszi, hogy alaposan ismeri az ekkorra általános hivatkozási ponttá lett Székely Bertalan írását).

Gondy Károly szemében tehát a fénykép tökéletlen valami, ami csak nagy technikai ügyességgel, sok munkával és művészi érzéssel emelhető valóban művészi rangra, de bárhogyan is fejlődjön technikailag a fényképészet, ezt a dicsőséget közönséges mesterember által nem, csakis a művész ceruzája és ecsete segítségével nyerheti el. „Az előadás vagyis a kivitel modora – mondja Székely – minden ügyesebb festész saját egyéni tulajdona”,⁴⁷³ ami a mechanikus képekre nem áll.

Akár valóban képesítettnek érezte magát Gondy Károly a szépítés művészetére, akár csak üzleti megfontolások vezették találmányai reklámozásakor, érdekes lehet megismernünk a fényképész esztétikai nézeteit, művészettelfogását, illetve azt a közönséget, amely számára az ezeket az elveket kifejtő szövegei íródtak, s amely számára – összehasonlítási alap híján – hitelesnek is tűnhettek. Hogy milyen volt az a közeg, amelyben Gondy művészként tételeződhetett, s hogy mi jelentette a debreceni közönség számára valójában a művészetet, hogy mire volt igény, kíváncsiság és kereslet, azt Gondy kiállítási recenzióinak szövegén át vizsgálhatjuk meg.

Az első alkalom, hogy ebben a témában tollat ragadni szükségét érezte fényképészünk, az az 1899 tavaszán terjedni kezdett hír volt, hogy a száz magyar festő munkáiból szervezett országos vándorképtárlat egyik állomása Debrecen lesz. A hírre Gondy Károly is felkapta a fejét, és nagy lelkesedéssel üdvözölte a *Debreczen* hasábjain, mondván, hogy „ne hivatkozzunk mindég a közömbösségre, mielőtt az ellenkezőjéről meg nem győződhattunk, [...] azt hiszem, hogy az ily csendes műélvezetben, melyet a képzőművészet nyújt, mi hoppszozás nélkül is megálljuk helyünket.”⁴⁷⁴ Amikor azonban kiderül, hogy a tárlat (különbféle egyeztetési problémák miatt) mégsem érinti Debrecen, a fiatal Ady Endre, aki ekkor éppen négy napja közvetlen kollégája Gondynak a *Debreczennél*, így fakad ki: „Szegeden képműállítás volt, s egy csomó magyar város szintén képműállítás után vágyakozik. Szerencsére hogy Debrecenben még nem kell az ilyesmi. Oh, Debrecen megőrzi a múlt szép tradícióit! Művészet, minek az? Kinek kellene képek? Van egy tucat fényképészünk, a kinek pedig nem elegendő a fénykép, ötven krajcárért nagyon csinos dolgokat komlóssy imreszerezhet az utcai képárusítóktól. Azután nem elég Debrecenben a színház? A ki művészetre éhezik, jóllakhat az bőségesen.”⁴⁷⁵ Gondy Károly mindazonáltal az első felbuzdulásában írt kétrészes cikkét – melynek második része már Adyé után jelent meg – a történeti visszatekintésnek szenteli, megemlékezvén az elmúlt harminc évben, Debrecenben rendezett két nagyszabású kiállításról. Nem titkoltan arra a jól bevált koncepciójára épít, miszerint a város művészetek iránti közömbösségéért egyedül az idegenszívű városvezetők tehetők felelőssé, akik nem hoznak kiállításokat, nem tűznek ki ösztöndíjakat, vagy rossz, iskolás, netán „modern” művek bemutatásával elferdítik a közönségizlést, ahelyett, hogy nevelnék, és mindenekelőtt: nem járnak elől jó példával. Hogy ő maga viszont például szolgáljon, Gondy itt részletesen elmeséli azt a különben minden adandó alkalommal megemléített esetet, hogy milyen volt az, amikor ő képet vásárolva megvédte a város becsületét.

A Képzőművészeti Társulat 1871-ben rendezett vándorkiállításán őt is felkérték tagnak a tárlat szervező- és felügyelő bizottságába. Korántsem biztos azonban, hogy az ekkor már mindenki számára nyilvánvaló műértése miatt jelölték volna, hiszen az a tény, hogy társa, Egey István is szerepel a bizottságban, elbizonytalanít: ahogy elbizonytalanította a felkérőket is. Sokkal valószínűbb, hogy a fényképész-mesterség eldöntetlen státuszának és a körötte gerjesztett nimbusznak volt ez köszönhető: nem lehettek biztosak a fényképészet művészet, és művelőinek művész-voltában: ezért hívták mindkettőjüket, mint összetartozókat – ahogy egy bálon sem mint magánszemélyek, hanem mint intézmény, mint Gondy és Egey írtak fel a fölülírtak listájára. A bizottságban hozzájuk hasonló pozíciót töltött be Burszky István festő, Hódy Gyula, Komlóssy Imre és Kallós Kálmán ügyvédek, Pallay József orvos, Kutassy Imre nyomdász, Csanak József

kereskedő is.⁴⁷⁶ Nem tudjuk milyen, politikai vagy műértői meggondolások vezették a bizottság összeállítóit, de könnyen lehetséges, hogy a hetvenes évek Debrecenében ez a néhány ember képviselte a szakértelmet – de legalábbis a művészetek iránti elkötelezettséget. Hogy feladatuk pontosan miből állt, arról számol be történetében Gondy Károly, Debrecen vezető elitje hozzáállásának, a város szellemi légkörének érzékeltetése mellett.

„Az elsőt (ti.: vidéki képkiallítást) 1871-ben maga a K. M. T., Telepy titkárja felügyelete alatt rendezte a városház nagy termében. Nemcsak hogy látogatott volt, de id. Csanak József megvette Grosz: Elhervadt-ját s én a nemrég elhalt Molnár József Gosau tájképrészletét. Akkoriban a műtárlat érdekében hirtelenében egy bizottság alakult Simonffy Imre elnöklete alatt, melynek én is tagja voltam. A bizottság feladata volt a kiállítás tartama alatt a műtárgyak felett őrködni, a látogató közönséget kalauzolni, s esetleg a társulat részvényesének megnyerni. Én kétszer voltam a tárlat napi őre. – Első alkalommal én voltam oly szerencsés az akkori főispánt fogadni és kalauzolni. Első teendőm volt a magas és legmagasabb vendégemet a részvényesek közé iktatni – figyelmeztetve az ezen célra kitett aláírási ívekre. – Mi a jó fenének! – volt a rövid válasz.

Kalauzolásom közben kiemeltem egy néhány művet, de ő, a méltatlan ő méltósága, csak úgy vállvonogatva hallgatta szép meséimet, míg végre frázisaimat meggunva, újra velősen megszólalt: – Ugyan ki lehetett az a marha, a ki egy ily képért 300 frt-ot adjon?

Ez volt a kép ára, melynek keretén a szenvedő ige: „megvétetett” állott. Consummatum est!

– Méltóságos úr... pretium affectionis... ha nem sértem, ezt a képet én vettem.

– Vagy igen... hm!.. Ekképp dűnnyögött, hogy némiképp rektifikálja meggondolatlanságát, és kondoleálja vesztett türelmemet. Mily lesújtó volt a végítélet... Dies irae, dies illa... eszembe jutott a keresztfa és ő méltóságát a faképnél hagytam.”⁴⁷⁷

Az 1871-es tárlaton eladott két képhez képest a század vége felé kissé szaporodó kiállítások nem jelentették a kereslet növekedését. Amikor az említett vándorkiállítás másfél évvel később megérkezik végre Debrecenbe, a fogadtatás nem cáfol rá a reménykedő hangú üdvözlő cikkek mögött megbúvó pesszimizmusra: a titkos tudásra, hogy megint nem fog történni semmi. Sipos Béla újságíró, aki a folytonosság elvének alapján áll, s minden kultúrkezdemény-csírában meglátja a majdani terebélyes fát, amelyet csak öntözni kell és növekszik, most is ebbéli reményének ad hangot. Míg egy évvel ezelőtt arról írt, hogy „[e]gy évtized alatt óriási eredményt érhetnénk el: akkor beszélhetnénk Debrecen művészi életéről, ami pedig manapság hiú ábránd”, addig most, a kiállítás hírére fellelkesedve már kitűzi a lobogót: „Debrecen végre elfoglalhatja a magyar városok között a helyet, mely méltán megilleti. Ragadja meg Debrecen polgársága szívvel-lélekkel az alkalmat annak bizonyítására, hogy intelligenciája áll azon a fokon, a mint azt a haladó kor a mindig vezető Debrecentől megkívánja.” Sipos Bélával ellentétben, akinek nem sok kellett, hogy elvesse a súlykot, kollégája, Kemény Emil ironiájában is sokkal lényeglátóbb: „valami csodálatosan különösnek tűnt fel, hogy Debrecenben, a szalonna és kolbász hazájában, a civisek ösfészkeiben, egy képtárlat nyílik meg. Egy képtárlat, mely feltételezi, hogy ebben a városban műértő, intelligens közönség lakik, képtárlat, mely apellál a közönség méltánylására, de némi részben áldozatkészségére is.”⁴⁷⁸

Amint az sajnos várható volt, Kemény Emilnek lett igaza: a megnyitón 400 emberrel zsúfolásig telt terem a hét folyamán igen gyéren látogatta a debreceni publikum, olyannyira, hogy a végső szégyen elkerülése érdekében (vagyis, hogy lemaradunk Váradtól) a hátralévő napokra a város jónak látta a kiállítás termeiben, a deficittel is számolva, ingyen hurkaestélyek rendezését.⁴⁷⁹ Egy hét alatt így a kiállításnak 1100 látogatója volt, de képet csak 380 forint értékben adtak el, s a vásárlók ugyanazok voltak, akik ilyenkor mindig: Sesztináék, Csanak, Kaszanyitzky, Kardos: a város régi kereskedői, meg néhány nagyobb intézmény, a Takarékpénztár, a Casino. A kisorsoltakkal együtt összesen 25 kép talált gazdára (csaknem ugyanannyi, mint tizenhét évvel azelőtt és öt és tíz év múlva, miután a vásárlók körében sincs különbség). A város nem cáfolt rá a várakozásokra, s az újságíró keserű kérdését: hogy „vajjon a városnak 3-4000 korona adót fizető virilistái és bankigazgatói még mindig nem érkeztek haza nyaralásukból?”⁴⁸⁰ – a korábbi értetlenség fogadta volna. Maga Gondy Károly azonban nem – ismét nem – vásárolt képet a

kiállításon, s nem tudjuk, hogy hol és mikor szerezte be képgyűjteményének többi darabját sem, pedig az elég terjedelmes lehetett, ha – saját elbeszélése szerint – feljelengethették az adóhatóságnál miatta, hogy „minden jövedelmét képekben a falra akasztja”.⁴⁸¹ Ennek a gyűjteménynek a darabjai voltak kifüggesztve a műterem várótermében is, „szép olajfestmények hazai művészekről”; s a fényképész állítása szerint egy ízben a Nemzeti Múzeum számára is ajándékozott volna két Veronese-másolatot („én 40 forintért vettem, s tőlem 400 forintért kérték privatim”), ha be tudott volna jutni Pulszkyhoz, aki azonban nem fogadta.⁴⁸² **KÉP87** [interior]

Ha a fent lefestett körülményeket figyelembe vesszük, még különösebbnek tűnik fel Gondy Károly gesztusa, mellyel jónak látta ezt az érdektelenségbe fulladt kiállítást hosszadalmas, négyrészes, részletes cikkben bírálni a képek egyenkénti elemzésével – tekintet nélkül a társadalmi befogadásra, egyedül esztétikai szempontokat tartva szem előtt.⁴⁸³ A látszat legalábbis ez. A cél azonban éppen a légüres tér miatt nyeri el valódi értelmét: a cikkek éppen azért ilyen kimerítőek, mert szerzőjük nem tud ellenállni a lehetőségnek, hogy szakértelmét bizonyíthatja – főleg, ha tudjuk, hogy sorozata jóval a zárás után jelent meg: legalább tíz napig tartott, amíg fényképészünk jegyzeteit feldolgozta. A műkritikák írásában Gondy azt a lehetőséget látta meg, hogy ő, mint elismerten „oly egyén, ki aprólékosságokig ösmerős a szép művészetek titkaiban”,⁴⁸⁴ végre a saját „szakterületén” mozoghat, amelyen biztosan és tévedhetetlenül igazodik el. A cikkek tökéletes aránytalanságának érzetét a teljes társadalmi érdeklődés hiánya mellett csak növeli, ha belegondolunk: a kiállítás kevés látogatója nyilván nem a cívis rétegből került ki, nem abból tehát, amelyet Gondy és lapja olvasóközönségének tekintett. Aki ott volt, annak nem volt szüksége Gondy Károly művészettörténeti eligazítására, s aki vásárolt, az a maga feje után döntött: nyilván a „pretium affectiones” alapján. Az írások egyetlen célja, hogy szerzőjüknek helyet biztosítsanak ott, ahová saját megítélése, származása, neveltetése révén tartoznia adatott volna: Debrecen intelligenciája között. Írásai ugyanakkor közvetítenek egy ízlést, egy szemléletmódot: elmondják, mit várt el fényképészünk egy festménytől, minek kellett megfelelnie, mit teljesítenie ahhoz, hogy a szemlélő lelkét elragadja: hogy, szerinte, műalkotásnak legyen nevezhető. Gondy ezt az ízlésvilágot, saját mércéjét, értékűzőbét tartja az egyetlen lehetséges létezőnek, érvényesnek, s ezt kéri számon valamennyi elemzett képen.

Hogy miben áll ez, azt már recenziójának bevezetőjében lefekteti, amikor – meglehetősen igazságtalanul – pesti múzeumi élményeit állítja példának a leginkább rajztanárok műveit felsorakoztató tárlat elé. „Most szeptember hó közepén jártam be Budapest valamennyi múzeumát. Utoljára a nemzeti múzeum képtára azon termétől vettem búcsút, hol Markónak 24 olasz táj- és Ligetinek egy pár keleti arcképe van felállítva. – Vannak betegségek, melyek elszenvedése után az embernek újra meg kell tanulnia írni, olvasni, gondolkodni, beszélni, saját gyermekét sem tudja megszólítani. Az elszenvedett láz megfoszt minden értelemről, nem érezzük saját énünket... E csoda tájak benyomása alatt ily betegen érkeztem haza, boldog voltam házamban, és sírok, most, midőn már teljes öntudatnál nem szenvedek. Újra írok, olvasok, sőt, mint kritikus festők kiállításán állok, igen, tudok írni, mit a nemzeti múzeumban teljesen elfelejtettem.” – lelkesedik, majd egy hirtelen váltással Bosznay tájképeit veszi elő, és kéri rajtuk számon Markó erényeit. „De hogy tegyem most Markó tájait Bosznay István tájrészletei mellé, midőn amabban fákat, törzsszel, ágakkal, levelekkel és néppel betöltve látok?! Az új nemzedék vajon mit akar? – Nem kell részletezni, csak a hangulat meg legyen, és a kép készen van. Hát ha a tornyot méhkasnak vagy a sziklát cigánysátnak nézem, ki mondja meg azt nekem, hogy: nem az? Vagy a tölgyfát ősszel csupán a sárga leveléről ismerjem fel? Hát nincsen minden fának fiziognomiája, melyet majd télen is fel kell ismerni? Ez hiányzik a nagyerdei részletben...”⁴⁸⁵

Az igazságtalan összehasonlítás mellett az sem mindegy azonban, hogy hol és mikor mondja ezeket Gondy. A századvégen Markó Károlyt állítani példának bárki elé, még ha az illető csak rajztanár is, meglehetősen anakronisztikus – mégis, Gondy Károly gondolkodása pontosan megfeleltethető azzal, amivel kortársát, kedves művészt, Molnár József festőt jellemzi monográfiája: „Akik egy kor szellemét, oly mértékben, mint Molnár, magukévá teszik, azok nem változhatnak. Azoknak hinniük kell a múltban. Ellenkező esetben egy egész kor hite és saját hitük is semmivé válna. [...]

Molnár nem volt evolúciós ember, ő még mindig a XIX. század közepe ideális álláspontjának képviselője maradt, és nem tudta az ő naiv, egyszerű lelkével megérteni, hogy mindez meg is változhat.”⁴⁸⁶ Gondy Károly művészetszemlélete barátjához hasonlóan, megmaradt a XIX. század harmadik negyedének romantikus szemléleténél, annál, amelyben felnőtt, s amely szervesen nőtt ki a kor magyar közéletének hangulatából, de amely szemlélet ekkor, a századvégen már a magyar megkésetttségben is túlhaladottnak tűnik. A romantika eszmerendszere határozta meg viszonyát minden műalkotáshoz, ezen edződött a lelke és a szeme, olyannyira, hogy meg sem látta azt a művet, amelyen a keresett jegyeket nem találta fel, nem volt hozzá szeme, hogy a modernizmus jegyeit értelmezze: az ezen a tárlaton már kiállító Vaszyrt például figyelmére se méltatja. Bármely zenemű vagy képzőművészeti alkotás – vagy akár ezek előadói, alkotói – csak ennek a belérögződött értékrendszernek a tükrében jelent meg előtte, ezen a kódrendszeren keresztül értelmeződött – de ha így nem volt olvasható, elvetette, nem próbálkozott a megfejtéssel; ellenkezőleg: értéktelennek, értelmetlennek nyilvánította. Gondynak teljesnek mondható gyűjteménye volt a negyvenes-hetvenes évek budapesti képművészeti kiállításainak műtárgyjegyzékeiből – ezekkel összevetve e századvégeket, természetes, hogy zavarja azoknak „kiállhatatlan szecessziós” volta.⁴⁸⁷

Hogy mit vár el egy műalkotástól, azt pontosan megfogalmazza. „Ki kép, szobor nélkül el tud lakni, annak nem volt még otthona. Milyen lélek lakik abban, ki nem keresi, nem látja gondolatainak, nemes eszméinek visszfényét korlátolt rájárába foglalva? A kép: az élet, a lélek múltjának visszaszármazása.”⁴⁸⁸ A Molnár-kép megvásárlásául felhozott (számunkra egyelőre rejtélyes életrajzi vonatkozású) „pretium affectiones” – ami számára az egyetlen viszony lehet kép és nézője között – a következő: „Mily jól esik úgy zord téli napokon e vadregényes tájban elmerülni, a sziklák ormairól alászálló sas mily segítségemre van néha, ha Phaetónom úgy a prózai sárban fennakadt! Most is előtte írok... mire nem emlékeztetnek a felhalmozott szikla tömbök és a sasfészek!... Bár ne emlékeztetnének!”⁴⁸⁹ Ennek a viszonynak az alapján Molnár képe beteljesíti azt az elvárást, melyet egy romantikus egy tájképpel szemben támaszthat: a táj hordozzon olyan szimbolikus jelentést, hogy az emberi lélek térképévé válva, bevonja abba a néző lelkét és értelmét, képes legyen elragadására, asszociációk felkeltésére és ezzel, a hétköznapiakból való – akár pillanatnyi, gondolati – kiszakadással tegye nézőjét is „művésszé”. Ezenél a képeknél elsődleges szempont, hogy egy bizonyos melankolikus, nosztalgikus hangulatba ringassák a nézőt, hogy „legyen a tájkép hangulata a zenéhez hasonló, mivel szavak nélkül is megértjük, és a fantáziát korlátozás nélkül, szabadon foglalkoztatja”;⁴⁹⁰ vagy Székely Bertalannal szólva: a kép célja legyen a lélektani tartalom. Egy romantikus szemléletű néző nem értheti meg a századvégen divatba jött „vázlatosságot”,⁴⁹¹ hiszen egy ilyen kép nem tudja beteljesíteni feladatát (még ha egy csodált mester festette is). „Ármós [Bálint ügyvéd] nem szerette a kontárkodást. Így csak az alkalmat várta, hogy kedvére való művet megszerezhesen. Az ő lelke tudja, hogy miért imponált neki annyira Ligeti képe, hogy ezt is alku nélkül kifizette. Bizonyosan nem elégtette ki lelke vágyát a könnyedén odavetett vázlat, minek folytatását s a végét csak a készítője képzelheti, de nem élvezi közvetlenül a múltató.” És még hozzáteszi: „Ki hinné, hogy a rideg paragrafusok forgatói között sok műpártoló akad. A szép iránti érzék különben is a rendszabályokon alapszik.”⁴⁹² Ezzel a mondattal Gondy Károly véleményalkotásának és ízlésének lényegéhez értünk el, hiszen ez a rendszeret az oka, amiért elutasít mindent, ami „modern”, mindent, ami nem a leírt „szabályok” értelmében, nem a „természetesség” azaz a természet jelenségeinek – legyen az tájkép vagy portré – közvetlen leképezése által készül – még ha ezzel a másolással éppen a művészet vesz is el a képből. „A természetet természetességgel visszahívni, ez a trompf, a színjáték à tout-ja!”, „Az egy és soha senki fiáért nem változó természetet lépten-nyomon kövessük!” – szögezi le;⁴⁹³ máshol pedig a művészetet a természet alteregójának nevezi⁴⁹⁴ – hiszen „a valóság” leképezése lehet a művészet egyetlen célja.

Noha életének minden tette ellentmond neki, a festészetben, a művészetben elutasít mindenféle individualizmust: ami ellenőrizhetetlen, afelett nem gyakorolhat hatalmat, nem húzhat rá egy megtanulható, egységes szabályrendszert, a Mintarajziskola szabálykönyvét, amely meghatározta,

hogyan *kell* eget, vizet, fát festeni, és hogyan komponáljunk meg egy tájképet, mi legyen egy csendéleten, milyen színnel fessük a különböző tereptárgyakat és merre nézzen a modell a portrén. Könyvtárban megtalálható Székely Bertalan ilyen tanácsokat összegyűjtő munkája, *A figurális rajz és festés elvei* is. Gondy ennek alapján megdicséri a képeken az „eget”, a remek távlatot, a tiszta modort, az impasza helyes alkalmazását, de megrója a „fényképészeti keresettséget”(!) és a „színvakságot” (amely a szecesszionisták jellemzője). A nyilvánvaló ízlésbeli idegenkedés mellett ez is vezethette a tollát, amikor eleve elutasít mindent, ami kívül esik ezen a szabályrendszeren.

Nincs most itt tér annak kifejtésére, hogy a megismerhetőségnek ez a szigorú rendszerszerűsége mennyiben játszott szerepet például a kertészet iránti vonzalmában. A kertészet tipikusan az a terület volt, amely bizonyos szabályszerűségek elsajátítása után biztos kézzel volt művelhető: és Gondy Károly pontosan tudta, milyennek kell lennie egy „szép” kertnek, milyen szín- és rendszabályoknak kell érvényesülni, hogyan kell és milyen növényeket csoportosítani, még a divathoz is alkalmazkodni, hová szobrot elhelyezni, stb.: ő ennek volt a művésze. „A jó kertész, mint a jó festő, kevés, de állandó színekkel dolgozik, de még átmeneti chromaticai szín skálával sem rendelkezik, nem vegyíthet fel tintákat, csak kész színek állnak rendelkezésére. Mennyi gond s szorgalom kívántatik, hogy beteg szírom vagy rendhagyó levél ne zavarja a harmóniát, arról csak gyakorló kertésznek van fogalma...” „Azt is érzi a művész szeme, mennyire felette áll a jeles kertész a festőnek! – ha a kertészeti anyag állandó volna, a kertészet szinte helyet foglalna el a képzőművészetek sorában. Hej! Ritka a helyes szín- és formaérzéssel megáldott egyén!”⁴⁹⁵

Mesterségét, a fényképészetet is egy ilyen szabálykönyv betartása mellett művelhette évtizedeken át olyan sikeresen: ismerte, és betartotta azokat az egyezményes jeleket, sémákat, sablonokat, amelyek által egy kép mindenki számára olvasható volt: nem személyeket, hanem típusokat fényképezett: apát, anyát, gyermeket, idillt – és mindenben alkalmazkodott az elvárásokhoz, a divat, az ízlés változásaihoz, még a beállításokban, a világítási módban is. („Hogy én a világításban a Rembrandt modort követem, nem annyira az én ízlésem, mint a divat követelménye.”⁴⁹⁶) A szabályok helyes alkalmazásától ugyan még nem lett valaki művész, a közönség kiszolgálásához azonban ennyi is elég volt: ő maga semmilyen módon nincs jelen ezekben a képekben; vagy ha mégis, akkor éppen e szigorú rendben. És talán ezért nem tudott már különbséget tenni a műalkotás és a giccsfestészet között sem: hiszen a célját mindkettő elérte: a közönségnek tetszett. „Hangulata” a nézőnek kell, hogy legyen, ha a képre tekint, a festőnek ezt kell kívánnia: a nézőt a kép „szórakoztassa”, és ne kelljen a festő rosszkedvét szemlélnie!

Gondy Károly az új művészetet szemlélve megrémül, és kínjában zavartan mosolyog: „Nevetem azt a felfogást, amikor a művészetben is a modernet keresik” – írja 1900-ban.⁴⁹⁷ Az individualizálódó művészet félelemmel tölti el, ha ugyanis mindenki azt csinál, amit akar, akkor nincsen mihez alkalmazkodni, nincs mit számonkérni: a világ már nem megismerhető, s így nem biztonságos hely többé. Pedig az individualizáció az egyetlen eszköz attól az úri középosztály igényei által létrehívott „pszeudo-művészettől” való elszakadáshoz,⁴⁹⁸ amely ekkorra megmételtyezi a magyar (képző)művészetet, s amely a művészet egyetlen céljának a szórakoztatást tekinti. „Ez a festészet a konfliktust nem ismeri, vagy tudatosan elfedi: az életet idillként értelmezi: s ezzel kioltja, vagy az embertől távol tartja a bajokat, nyugtalanságot, sőt a gondolatot is, s ezzel fölmenti a gondolkodás kényszere alól”.⁴⁹⁹ Láthatjuk, ez a képalkotás már korántsem az, mint a Molnár-féle, mégis becsap: elragadja a néző lelkét ugyan, de csak kiszámított, előre bejárt utakra, hiszen éppen a homályos vágyak, bizonytalan sejtelmek leképezése, formába öntése az eszköze. „Társasági” festészet ez már, amely jó médiumhoz méltóan manipulálja a néző gondolatait, érzelmeit. Mindezt olyan ügyesen csinálja ugyanakkor, hogy megtéveszti a műértőt is: Gondy Károly pedig nincs eléggé felvértezve ahhoz, hogy különbséget tudjon tenni: inkább fogadja el ezen képek egyértelműségét és közérthetőségét, mint a radikálisan új irányokat, mert ezek még bírálhatók a korábbi eszközökkel. Ő is érzékeli ugyan a különbséget Ligeti és Bosznay István vagy Pálffy József művei között, de a Ligeti és Rippl közötti hatalmas lépést már nem tudja megtenni – és biztos benne, hogy neki van igaza: ez a „szecesszió-processzió” majd elmúlik.⁵⁰⁰ Gondy nem is próbálja megérteni a moderneket, nem tud, nem akar közöttük különbséget tenni, s minden „elhajlást”

egyszerűen a mélyen megvetett és meg nem értett „szecesszió” fogalma alá sorol be. „Ki rajzolni, sem festeni nem tud, gyermeki fantáziában szecesszionistának nevezi magát, mert: ez a divat. Hát ha a szabó elfussolja a ruhát, vagy az építésznek bedől a magas fala: az is azzal kielégít, hogy: ez a divat? Annál igazságosabbat alig mondott még a bölcs királyunk, hogy: e Rippl-Rónay féleket nem volna szabad nyilván bemutatni. Bécsben, a Künstlerhausban külön osztálya van e torz szüleményeknek, mint a vaksz-kabinetben. Igen, a király tehet itt a legtöbbet [!], ki székvárosából számúzi a művészet eretnekeit.”⁵⁰¹ Gondy Károlynak saját életeszményeit kellene megtagadnia, hogy beláthassa: a szecesszió nem a „szertelen új” pusztán, ahogy Ady mondja, hanem „a haladás harca a vaskalap ellen”⁵⁰²

A debreceni közönség ízlése a századvégen azonban nem nevezhető még vaskalaposnak sem, hiszen a civis művészethez való viszonya nem valóságos, létező, tárgyalható viszony, a polgárság, a középosztály pedig Debrecenben is olyan volt, mint másutt: az alapvető érdeklődés, igényesség és ízlésnevelés, a tanítás és a tanultság, az értő kritika hiánya folytán megelégedett azzal, amit a lehetőségek adtak számára, minden tudatosság nélkül. És ebben tulajdonképpen nem különbözött a kor Magyarországnak e kérdéshez való általános viszonyulásától.⁵⁰³

„Hát ha szép otthonunk számára egy néhány szép képet meg is vásárolnánk? Mily szomorú látványt nyújtanak még az előkelők lakásai is, hol a mesés drága faragású bútorzat és a nehéz brokát drapériák mily ellentétben vannak a faldísszel! A színgazdag tapétán ott rémítget a kísérteties öt forintos kréta rajz életnagyságban, és a velencei tükör mellé a forintos Flóra gipsz váza van felmagasztalva.” – kesereg Gondy.⁵⁰⁴ Máshol meg azt meséli, hogy „[a]z arcbőr fényét senki nem tudta úgy visszaadni, mint Barabás Miklós. Ki erről meg akar győződni, sétáljon Lestyán Adorján közjegyző lakására [Gondy szomszédjában], ki azt a két gyönyörű leány képén, a Ligeti képeivel együtt szívesen megmutatja. Ily műkincs mellett ő vásárolta a legsilányabb képet, hihetőleg nem teszi a többiek sorába.”⁵⁰⁵ Gondy ezt hívja „muzáj és nem múzsai pártolásnak” – hiszen „talán még az is a városi olcsó etiketthez tartozik, hogy a városi urak képeket vásároltak (ti. a kiállításon)”.⁵⁰⁶ Az utolsó két példázat pedig azért érdekes, mert tíz évvel az előzőek után születtek, s nem Gondy tollából, mutatva a „fejlődés” ütemét Debrecenben: „A mi haladó és kultúrérzéktől áthatott közönségünknek leggyengébb oldala a műízlése. Nézzed meg nyájas olvasó a legelőkelőbb úri házakat Debrecenben, mit fogsz tapasztalni. A lakószobák bútorait igen előkelő és drága cégek szállítják ugyan, de jaj, ha stílust, ha iparművészetet óhajtasz azokon látni. A falakon több-kevesebb piktúra lóg, de a „piktúra” szót macskaköröm közé kell itt foglalnunk, mert ha nem színnyomás vagy Könyves Kálmán féle „művészi” reprodukció az, hanem eredeti festmény, akkor obskurus antitalentumok merénylete a vászon ellen a legtöbb, de hát ezek olcsó díszai a falaknak, és mi kell más a lelkes műbarátnak mint kevés pénzért sok kép”. „Az ujjunkon meg lehet számolni, hány műértő és megértő ember van Debrecenben [bár a kiállítók listája alapján a képek „műbecsét” dicsérő kritikus se nevezhető túlságosan annak...]. A többi csak akkor vesz képet, ha a vele egy társadalmi kasztba tartozó is vett már, és nem akar tőle lemaradni. Aztán »mutató« legyen az a kép, elsőrangú szobadísz. A művészi hatás, a tartalom fölött elmélyedve gondolkodás figyelembe nem jöhet. Ilyesmire nincs berendezve a debreceni közönség.”⁵⁰⁷

Azok a régi, megbízható családok, akik még a régi értékek ismeretében vásárolnak képeket, Gondyval azonos mércével mérnek, akik pedig nem, azok megelégszenek az elzárt, elzárkózó közegbe egyedül eljutó népszerű, képes családi lapok képi világának színvonalával: a társasági, anekdotázó festészettel. Gondy pedig, miután szintén ennek az elzárt közegnek a lakója, az itt töltött negyven év alatt egyre inkább elveszíti a viszonyítási pontokat, és nem veszi észre, hogy a századvégen már nem kérhetők számon egy festményen az általa megtanult szempontok. Az a rácsszerkezet, amelyet használ, nem az általa elemzett képekhez készült, ezek már nem fejthetők meg az ő rendszerével, így addig próbálkozik annak alakításával, forgatásával, amíg el nem éri a találkozási pontot megcélzott közönsége ízlésével: a rajztanárok képeiből leszűrt eredmények ahelyett, hogy szakvéleményt tükröznének, megfelelnek a provinciális ízlésnek, beleszorítva a kitágított kategóriákba mindent, ami egy nyárspolgárnak tetszhet: a fényképész ebben a tekintetben is alkalmazkodik. Gondy immár nem szakértő, nem műértő, hanem, mint cikkei minden más

témájában is, a civis életérzés, vagyis a maradiság szószólója lesz, kiterjesztve így azt az élet minden területére, nem hagyva helyet a változtatás lehetőségének. „A vidéki vezető rétegek – nemcsak az egyre szegényedő nemesség, de a hagyományait lassan megtaláló értelmiség is – még távol álltak attól a művészeti érettségtől, hogy méltányolják [például] Szinyeit. A magyar városok izmosodó polgársága pedig még az 1880-as években is főként a nemzeti öntudatosodás eszközének tekintette a festészetet, melyen a történelmi múlt, a jeles kortársak, és a szép haza ábrázolása mellett teljesen elhanyagolhatónak ítélte [például] az ember és a táj közötti kapcsolat harmóniáját”⁵⁰⁸ – és hol van már a századvégen Szinyei! Nem csoda, ha a magyar vizuális kultúra (a kritikusokat meg a Társulatot is beleértve) értetlenül fogadta Ripplt, ha még Szinyein sem jutott túl. Mindezt egy kalap alá véve nyilvánította vétkes modernizmusnak, erkölcstelen túlhajlásnak, és a századvégen is megelégedett (az eladott képek listája szerint) Pálfi József, Németh Lajos, Brauck Lipót, Brodszky, Telepy, Bakos Tibor, Ringlison József, Neogrády Antal ártalmatlan táj- és életképeivel. (Noha, ugyanakkor, ugyanott vehettek volna már Vaszary és Fényes Adolf képeket is.⁵⁰⁹) Értő kritikát, a modern művészet útvesztőjében való eligazítást pedig nem kaphattak Gondy Károlytól sem, hiszen Rippl művészetének befogadása pl. olyan gyors pálforduláson ment keresztül,⁵¹⁰ hogy azzal, bármennyire is igyekezett követni a hivatalos álláspontot, nem tudott Debrecenből lépést tartani – és ha értesült is róla, az már nem érinthette saját véleményét a kérdésről: hogy „kárógó varjúsereg fészkel a művészet Pantheonja eresze alatt...”⁵¹¹

Mindezeket figyelembe véve az eddigieknél is világosabbá válik, hogy Gondy Károly művészi szemléletmódja, hozzáállása és ízlése nem befolyásolhatta a fényképein megjelenő világot, hiszen az nem a saját, hanem közönsége ízlésének kordájában állt. A fényképész a századvégen azonban nem pusztán azért ad kitömött galambokat modelljei kezébe, mert a képes családi lapok múzsaítoitól, mint „tetszetős pose-okat”, ezt látta, hanem mert immár maga sem tudja megkülönböztetni a hamis idillt a valóditól.

A fényképésműtermekben zajló több mint fél évszázadnyi munka során egyre inkább kiviláglott, hogy a fényképészet és a festészet látás- és ábrázolásmódja nem feleltethető meg egymásnak, hogy a fényképészet, ha művészet is, egészen másképp az, mint a festészet, hiszen csak rá jellemző, sajátos látásmóddal és esztétikával bír. A műtermes fényképészet hosszú korszakának nagy tapasztalata ez – amelyet azonban leszűrni Gondy Károly nemzedékének már nem volt módja: ez a feladat az utódokra várt. Gondy műtermének új bérlői majd „új életet visznek a vállalatba”,⁵¹² s bár képeik kezdetben még nagyon hasonlítanak elődeikéhez, egyre fényképszerűbbek lesznek, és egyre kevésbé akarnak a biedermeier portrénak megfelelni.

Már Nagy Ignác is azzal ünnepelte a fényképet, hogy az megszünteti a művészi hazugságot és ocsmány hízelgést:⁵¹³ az igazmondás korszaka azonban csak ezután következett.

*

MI, ÍRÓK

A XIX. század végi Debrecen kulturális arculatát vizsgálva, nem hagyhatjuk figyelmen kívül az azt közvetítő, elsődleges és legkönnyebben hozzáférhető fórumot: a napi sajtót és annak létrehozóit, a hírlapírókat, annál is inkább, mert a századfordulón Debrecenben az újságíró-társadalom képviselte a „szellemi arisztokráciát”, amely a véleményformálás gyepölőjét a kezében tartotta – nem véletlenül szeretett volna Gondy Károly is közéjük tartozni. A másik oldalon azonban a megszólított társadalom áll: az a társadalom, amely közönyével, fölényével és semmibe vevésével szinte minden fórumát ellehetetlenítette a szellemi életnek.

A debreceniek érdeklődését bármi iránt felkelteni soha senkinek nem volt könnyű, ám a sikeresen kommunikált debreceni önkép olyannyira elfedte a város illetén szellemi állapotát, hogy a valósággal való szembesülés keserves tapasztalás volt minden idegen számára. Hogy mennyire nem volt ez új jelenség, arra példának Kardos Albert történeti visszatekintését idézhetjük, aki már a tizennyolcadik századra is jellemzőnek tartja ezt a magatartást. „Debrecennek egész társadalmát és így irodalmi embereit is, valamint ma, úgy már akkor is jellemezte az a különös felfogás, hogy nem óhajt mások előtt előljárni, de a mások vezető uralmát sem fogadja el, országos szerepre nem vágyik, de senkinek országos tekintélye előtt meg nem hajlik, valami zárkózott büszkeség ez, némi szerénységbe burkolt elbizakodottság ez. [...] E jellemvonással együtt jár a bizalmatlanság, az az arisztokrata csekélylés, mellyel a debreceni szellem ma is, de főképp akkor, a hírlapok és a folyóiratok iránt viseltetett, a melyeket a debreceni ember elolvas ugyan, de szerkesztésükre nem vállalkozik, sőt, nevét sem szívesen látja bennök megfordulni”.⁵¹⁴ Éppen e magatartás miatt – mely a szellemi munka mégoly kevés debreceni gyakorlójára is kiterjedt – a debreceni lapoknak mindig több idegen munkatársuk és szerkesztőjük volt, mint helybeli, hiszen ez a mesterség a debreceni ember szemében nem volt tisztességes, kenyérkereső foglalkozás – és ezért van tele a sajtó a várost vádoló és ellene panaszkodó írásokkal: megannyi személyes kiábrándulás folyamatrajzával.

A sajtó lenézése egyet jelentett a polgári kultúrának, a szórakozás intézményeinek negligálásával és elutasításával: nem csak a képzőművészet iránti igény halódott a városban.

Amikor Gondy Károly Debrecenbe érkezett, a városban még nem volt állandó színház – s amikor már lesz is, műsora állandó összeütközések céltáblája: vagy a nagyközönségnek, vagy az értelmiségnek készül, vagy túl klasszikus, vagy túl zenés, az egyiknek való kedvezés esetén a másik nem látogatja, és fordítva – mindazonáltal a civis kezdeti elutasítása és morgolódása ellenére kultúrapártolása hamarosan a színházlátogatásban – de legalábbis a bérletvásárlásban – merül ki. Nem tud a város valamirevaló író vagy költőt felmutatni – hiszen az esetleges tehetségek kibontakozását meggátolja az éltető közeg teljes hiánya: „a homok temetgeti őket”. A hatvanas években nincs a városban zenei élet, az akkoriban alapított Zenede, jellemző módon, magánkezdeményezésre, magántőkéből jön létre, ahogy a frissen alakuló dalárdák is – a fényképésműtermet építtető Farkas Ferenc nemzedékének nagy korszaka ez, mely korszak utolsó hullámverései és szellői még a fiatal Gondyt is illúziókba ringathatták választott városa szellemi pezsgését illetően. Gondyék egyik első szabadtéri, nyilvános munkája az országos dalárverseny sátrának megörökítése – ám a zenei rendezvények skálája sokáig ki is merül az ilyenfajta összejövetelekben; ha a cigányzenekarok állandó jelenlétét és ünneplését nem említjük minden létező helyen. Amikor pedig már ellátogatnak jeles előadók a városba (Gondy felsorolja, kiket

hallott koncertezni Debrecenben: Reményi Edét, Joachim Józsefet, Pablo Sarassate-t, Hubay Jenőt és a Füredi (Friedmann) testvéreket⁵¹⁵) akkor annak kell örülnie az újságíróknak, például az első Kubelik-koncert okán, hogy „legalább akadt városunkban egy hangverseny, amelyre minden jegy elkelt”⁵¹⁶ – hiszen mindenki *látni* akarta a Széll Marianne jövődöbelijét. („Nem is annyira a művészetre, mint a művészre vagyunk kíváncsiak: fotográfiája kell mindennek előtt” – mondja erről Gondy.⁵¹⁷) Nemcsak kiállítások nem jönnek létre, de nincsenek kultúratámogató egyletek sem, hiszen a Felolvasókör és a Színügyegylet csak a 80-as években, míg a Műpártoló Egylet már csak a következő század elején alakul meg: ennek megfelelően nincsen művészetpártoló közönség sem: a társadalomból általában hiányzik az erre való igény és hajlandóság. A századfordulón indulnak meg a zenedebeli hangversenyek, amelyeket azonban „az intelligens közönség” illetve a Zenekedvelők köre tagjai számára zártkörűvé nyilvánítanak – Gondy nem kis bosszúságára, aki ugyan bejáratos, de a zenei nevelés demokratikussá tételének híve: „olcsó hangversenyeket rendezzünk, [...] hogy a jó zenével utat nyissunk a nemesebb hajlamok kifejtésére”.⁵¹⁸ Fentebb lefestettük már azt a maroknyi kis csoportot, amely számára a közösség előtti példaadás, még inkább azonban egyéni igény, neveltetés és önnevelés, személyes ízlés okán fontos volt a kultúra, a művészet – ennek az életvezetési igényességnek a nyoma azonban többnyire csupán házi körben figyelhető meg, akár csak Gondy esetében, a magánélvezetekben merül ki – a város képén, szellemi életén nem hagy nyomot. Egy 1884-ben íródott újságcikk a társadalmi élet szélcsendjéről beszél, egy 1898-ban íródott a mozgóerők teljes hiányáról, egy 1892-ben írtat pedig, mely azt panaszolja, hogy a szellemi életnek van tábor, csak zászlója és zászlóvivője nincs Debrecenben, a lap, amelyben megjelent, 10 év múlva jónak lát szó szerint, vezércikként, ismét közzé tenni! ⁵¹⁹

Az 1890-ben a Felolvasókörből átalakult Csokonai Kör, mely a zászlóvivő szerepének átvételére vállalkozott, s Debrecen szellemi erőinek összefogását, pártolását, a Csokonai kultusz ápolását és a város szépítését tűzte ki maga elé feladatul, talán éppen azzal vétette el szerepét, hogy potenciális létalapnak, kiindulópontnak, közönségnek tekintette a civis polgárságot, illetve, hogy csak őket tekintette annak. Miután vezérlő eszméi középpontjában így a dicső múlt s annak emlékei megőrzése állott, eleve elvetette a változásnak, a fejlődésnek, a tájékozódásnak még a lehetőségét is, nemhogy módot adott volna rá vagy szorgalmazta volna azt – a civist azonban ezzel a redukált világgéppel sem tudta magához csalogatni: ez a társadalmi réteg immár semmivel nem volt feltámasztható; így a Kör tevékenysége hamarosan önnön ünneplésében merült ki.

„A debreceni híres közöny ez – mondja Móricz Pál 1897-ben – amely miatt éhen, sanyarogva pusztult el az ünnepelt költő Csokonai, a debreceni közöny ez, mely év mint év halogatja a Kossuth-szobor felállítását, a debreceni közöny ez, mely az irodalom termékei közül csak a ponyva naptárakat vásárolja, s mely közöny végzetszerűen lomha ködként ott borong a városnak úgy politikai, mint társadalmi életén”.⁵²⁰ Szinte szó szerint ismétli meg ugyanezt 1902-ben és 1904-ben; s ugyanerről ír a fiatal Ady is, akinek írásaiban pontosan megfigyelhető az a fentebb már lefestett folyamat, a fokozatos kiábrándulás, amely a néhány napnál több időt itt töltő idegenek mindegyikében lejátszódott. Ez írás szerint a Kossuth szobor felállítása Debrecennek ugyan becsületbeli kötelessége lenne, mert „szeretjük Debrecent a kultúra és hazaszeretet erős várának nevezni, s már régi idő óta nem látunk egy jelenséget sem, hogy ezt a szép címet valóban megérdemli. Közöny, szűkkeblűség, üzleti szellem kezdik jellemezni úgy a hivatalos Debrecent, mint a debreceni társadalmat...”⁵²¹ A Pestről érkezett Farkas Mihály pedig pontosan lefesti ennek a folyamatnak az állomásait – és nyilvánvalóvá teszi, hogy a város önképének reklámja mennyire hatásos volt az egész országban. „Régen, mikor még a főváros poros aszfaltját tapostam, gyakran volt alkalmam hallani felsőbb irodalmi körökben, hogy Debrecennek, a legmagyarabb városnak sajtója a legszomorúbb viszonyok között teng. Őszintén szólva, nem adtam hitelt a kedvezőtlen véleménynek, mert előttem szinte lehetetlennek látszott, hogy egy oly város, mint Debrecen, amelynek polgárai büszkén vallják magukat önzetlen, igaz hazafiaknak, kik a régi tradíciókhoz híven, lelkesedéssel harcolnak az ország jólétéért, függetlenségéért, a közművelődésért, a civilizáció előrehaladásáért, és saját társadalmi életük élénkítéséért – ne pártolná a sajtót. A sors ide vetett, és 9 hónapi ittlétem után, szomorúan bár, de be kell vallanom azt az elvitázhatatlan tényt, hogy a

debreceni közönség a sajtót, és annak [...] munkásait negligálja. [...] Itt Debrecenben, hol a szabadság szent eszméjéért annyiszor festette pirosra a földet a honfívér, igyekeznek elnyomni a sajtót, amely szent eszmékért és a jövőendő nemzedékek boldogságáért küzd. Minden alkalmat felhasználnak, hogy azt minél alacsonyabb fokra süllyesszék, s korlátozzák hatalmát. De nemcsak a sajtót, hanem annak buzgó, nemes érzésű munkásait, kiknek a szívében dicső lelkesedés lángja lobog, igyekeznek megszorítani, s minden alkalmat megragadnak, hogy apróbb csípésekkel, szúrásokkal megsebezzék őket [...] Számtalan ellenségük van, mert leleplezik a bűnöket és a haladás felé terelik a társadalmat...”

A világlátott, tapasztalt Gondy Károly számára minden bizonnyal hamar nyilvánvaló lett ez a szellemi és társadalmi üresség és tespedés és borongás, illetve az ezzel való szélmalomharc reménytelensége. Mi volt hát olyan vonzó számára ebben a mesterségben? Talán éppen ez a kihívás vonzotta? A válasz egyik felét Farkas Mihály cikkében is olvashatjuk: motivációnak elég volt a jobbítás szándéka és a nemes ügyért való harc tudatának lelkesedése. Külön fényt kapott ez a harc a függetlenségi sajtóban, amely az újságot az eszme győzelemre vitelének harcmezejeként és az írás mesterségét a haza függetlenségéért vívott küzdelem immár egyetlen lehetséges eszközeként tettelezte. „A magyar újságírónak, kivált annak, aki negyvennyolcas párti, nehéz a sorsa: csupán a lelkiismeretes kötelességteljesítés boldog tudata az övé. Az, hogy megtett a köz érdekében mindent, ami erejéből telt” – mondja erről az igazság egy gáncsolt harcosa.⁵²²

Hogy az újságíró sorsa küzdelem és harc és megvetés, de a kimondás bátorsága által valamiképpen a közönséges ember fölé való emelkedés is, annak emlékét Gondy Károly még a passzív ellenállás légkörében telt gyermekkorából hozta magával – s ugyanazzal a harci kedvvel látott maga választotta feladatának ellátásához, mint tette volna ezt akkor, amikor „megkövetelte a haza”. „Sajnos, hogy nincs már egyebünk. Minden bátorságunk a lapokba szorult, és fegyvereink vezércikkekben élesednek” – ismeri fel ezt ő maga is.⁵²³ A függetlenségi újságírás a századvégen immár tökéletesen anakronisztikus eszméje, a magyarságmentés, Debrecenben különösen jó táptalajra talált, hiszen, ugye, itt élt a magyarság legmagyarabb rétege, ez volt a legmagyarabb város, amelytől, éppen ennek a magyarságfoknak a megőrzése által, a nemzet felemelkedését, megmentését lehetett várni, belé az utolsó reményt helyezni. Gondy Károly csak beáll abba a sorba, amely függetlenül az eltelt időtől, még mindig bízik ez eszme kiegyezés előtti alapon való megvalósíthatóságában, s ennek társadalmi bázisaként egy az eszmékhez hasonlóan korszerűtlen és változásra képtelen társadalmi réteget választ.

Függetlenségi újságírónak lenni nem volt túlságosan nagy szellemi kihívás, hiszen csupán a jól begyakorolt szólamokat kellett a mindig éppen adott helyzetre alkalmazni, a mondanivaló lényege azonban sohasem változott. Gondy Károly nem véletlenül gondolta úgy a *Debreczen* évekig tartó szorgalmas olvasása után, hogy ilyesmire ő is képes, függetlenségi köntösbe csomagolva ő maga is elmondhatja a véleményét.

Hogy kezdett mindehhez hozzá? Rögtön egyik első, vezércikként közölt írásában, magát pozicionálódó, az öreg Kossuth megsegítésének egy lehetséges módját vetette fel,⁵²⁴ s hosszú ideig csak városi kérdésekkel és politikával foglalkozott cikkeiben. Évek kellettek hozzá, hogy a kultúrát is görcső alá vegye, hogy a város szellemi életéről, színházról, zenéről, képzőművészetről: számára sokkal fontosabb dolgokról nyilatkozzon: veszélyes vizekre evezve ezzel, hiszen a saját vélemény megfogalmazásával kilépett a megszabott és már elfogadott keretek közül.

Módszere a következő. „Soha nem szoktam újjaimból szopni valamit, hanem adataimat a sajtó vagy beküldött tudósítások útján beszerezem. Mesterségemhez híven tablókat rendezek a kész alakokból: óvatosan körülvágva illesztem a staffázsok közé s a mennyire csak lehet, jól megvilágítom, s jól megvilágítom a háttérrel, hogy ki-ki tisztán és kidomborítva lássa azokat.” – „Én feldolgozandó anyagomat csupán az újságokból gyűjtöm. Cikkeim tehát csak a száraz tények illusztrálása és csoportosítása által nyernek sokszor komikus alakot. A mit tehát írok, arról elsősorban a lapok felelősek. A mindennapi pillanatnyi hírfelvételeket, melyeket az újdondász soha nem tud az idő rövidsége miatt kellőleg adjusztálni, szoktam retuchírozni, esetleg kipingálni, tehát kérem, szakomba vág.”⁵²⁵

Gondy ezzel a módszerrel nincsen rákényszerítve saját véleménye kimondására, mégis, neve

állandóan forog, beszél ugyan, de csak arról, amiről lapjában mindenki más. Sokszor azonban annyira túlhajtja a várost foglalkoztató események függetlenségi eszmevilágnak való megfeleltetését, vagy ezek számonkérését rajtuk, hogy a túlságos radikalizmustól, vagy a pontatlan fogalmazás félreérthetőségétől megijedt szerkesztőség kénytelen elhatárolódni: „Talán mondanunk sem kell, hogy e cikknek sokszor nagyon is különös állásfoglalásai t. munkatársunknak tisztán egyéni nézeteit képviselik.”⁵²⁶ Gondy missziós tevékenységnek állítja be újságírói működését, s olyan semleges és pártatlan megfigyelőként aposztrofálja saját magát, aki friss szemmel, kívülről és világosan látja az események valóságos menetét, és ezért képes rá, hogy rámutasson az anomáliákra, az elhajlásokra és túlbuzgánzsokra: egyszóval: a visszatérésre a régi jó világhoz, mert „szébb volt a múltja Debrecennek”.⁵²⁷

Gondy úgy gondolja, az írásnak, az „írka-firkának egyéb célja sem haszna, mint az igazság kiderítése”, aki ír, „az gondolkozik, hogy más is gondolkozzék”.⁵²⁸ Az igazság kiderítését, feltárását és bemutatását pedig, mindenki más helyett, személyes kötelességének tartja, „nem kérek érte ezeket, sem arany érmeket, lelkem vágyik reá... hadd teljék kedve.”⁵²⁹ A millenniumi kiállításon például „tanulmányaimat főképp városunk érdekében tettem. Nem mulatni jártam fent, de kötelességemnek tekintem referálni mindenről, és különösen beszámoljak Debrecen város lakosságának, melynek igazi otthonomat köszönhetem. Ellentétben azokkal, kik minduntalan a város költségén mulatni járnak, és semmit nem tesznek”. „[Írásaimban] adom vissza azt, amit a város sok arra hivatott hivatalnok »debreceni szemmel« nem lát, de világi szemmel látnia kellene.” „Bár volna némi haszna jegyzeteimnek, és foganatja megmérlegelt soraimnak!”⁵³⁰

Gondynak ezeket a túljátszott szerepéből eredő elhivatott megnyilatkozásait olvasva kételkedhetünk azok őszinteségében, de úgy is értelmezhetjük, hogy egyszerűen az önmagára büszke, független polgár mentalitása íratta le vele e sorokat, miután úgy gondolta, neki éppen annyi joga van rá, mint akárki másnak, hogy véleményét megossza a világgal. „Nézetem szerint minden foglalkozás, ha nem is fakultatív, összefér. Kivetendő csupán a pecér, a kuppler, meg a hóhér. Pl. ha képíró vagyok, miért ne lehetnék én cikkíró is, ha van hozzá vénám és gyönyörűségem benne – aminthogy van?” – „Igaz, az írás nem kenyerem, de mert hát van kenyerem, szabad nekem írnom is, nem rövidíték meg vele senkit. Az írásban csak a »hazugságot« tartom bűnnek, és hogy miképpen írok, arról csak Istennek vagyok felelős”.⁵³¹ Gondy Károly teljesen függetlennek érezte magát, szellemi és anyagi értelemben egyaránt, aki azt csinál, amit akar, aki nem felelős semmiféle fölsőbb akaratnak – láttuk pl. az elutasított Garibaldi esetét első példánkban – s ez nem pusztán a modern polgári mentalitás, hanem az intelligenciához való tartozás tudatának megélése, vállalása is. Ennek a hozzáállásnak a lényege, hogy mindenki szabadon megvitathatja azt, vagy beszélhet arról, ami rá tartozik: ha tehát neki kedve van írni, akkor ír: ahogy megleheti ezt mindenki más is. Gondy azzal legitimálja hozzászólásait, hogy Debrecen sorsa éppen úgy tartozik rá is, mint minden más ittlakóra: az ő felelőssége azonban sokkal nagyobb, lévén ő a szabad és független, ezért szabadon és függetlenül gondolkodni és cselekedni képes értelmiség tagja. Ha helyzetéből adódóan mást nem is tehet, mint hogy figyelmeztet, legalább ezt kötelességének érzi megtenni.⁵³²

Tisztában vagyunk természetesen vele, hogy Gondy Károly nem volt modern értelemben vett értelmiségi, hiszen nem e szellemi termékeiből élt, és még tradicionális értelemben sem nevezhető annak, sem tanult, sem választott mestersége jogán. A modern polgárethoszt megtestesítő élete, döntéseiben és választásaiban megmutatkozó szabadsága, a mestersége ismeretkörén túli műveltségre és tudásra is törekvő magatartása azonban, Debrecen ekkori társadalmi berendezkedésében, lehetővé tették volna a számára, hogy „áttörje osztálya korlátait”, és érték- és életelvei alapján valamiképpen a vezető elmék közé sorolódjon, hogy ténylegesen komolyan vegyék megszólalásait.⁵³³

Hogy ez miért nem volt mégsem így, annak okát talán abban kell látnunk, hogy míg saját magát független szellemnek tudta és értékelte, és ennek alapján igyekezett volna elfogadtatni, mások számára nyilvánvaló lehetett, hogy nem az, hiszen megszólalásait minden esetben behatárolta a politika. Így az egyik oldal, az értelmiség számára Gondy nem volt más, mint a függetlenségi papagájok egyike, akinek írásaiban a központi gondolatokat elfedte a szabadságharcos küldetéstudat

– a másik oldal, az olvasóként tételezett, megcélzott polgárosztály pedig éppen magasröptű stílusa miatt nem juthatott el mondanivalójának megértéséig. Ami számukra fontos lehetett belőle, annak kihámozása nem érte meg a fáradságot, hiszen máshol könnyebben emészthető formában is megtalálhatták ugyanazokat a szövegeket. „Én minden igaz író szabadon gondolkozónak, függetlennek tartok [...]. Ki nem a maga meggyőződése után ítél, nem saját eszméit hirdeti, és bérelt gyermek-kézből engedi magasba szelleme sárkányát: az nem érdemli meg a költő nevet. A bérenc toll a leggyalázatosabb békó...”⁵³⁴ – írja egy helyütt a többször is megvetésével illetett Jókairól, és közben nem veszi észre, hogy a saját gondolatait, de legalábbis a tollát megkötő béklyó súlyosabb minden tényleges fölsőbb akaratnál vagy önként vállalt szellemi rabságnál: hogy éppen e miatt a súly miatt nem veszi a maga sorai közé a vágyott csoport. Ha deklaráltan vállalta a debreceniséggel, illetve az azt megtestesítő értékrendszerrel való azonosulást, soha többé nem mondhat a nyilvánosság előtt semmit, ami ezzel ellenkezne. Márpedig Gondy nem tudván kibújni a bőréből, egyre nyilvánvalóbbá teszi, hogy ambíciói, képzettsége és érdeklődésének iránya révén éppen a másik oldalhoz, a szabadelvű értelmiség közé kellene tartoznia, ahhoz a csoporthoz, amely Debrecenben az idegeneket jelentette: a bevándoroltakat, a jöttmenteket. Noha egységes korántsem volt e társadalmi réteg, törekvéseiben legalább homogenizálódott, vagyis „a kapitalisztikus ipar és kereskedelem lehetőségeinek kihasználása, az urbanizálódás, az építkezések, a közlekedés fellendítése, a polgári átalakulást stimuláló intézmények, kulturális és társadalmi egyesületek alapítása” jelentették elsődleges céljait.⁵³⁵ Gondyt az e csoport képviselőivel szemben érzett szimpátia és a mestersége révén betöltött hely minden bizonnyal ide is sorolta volna, ha a gyermek- és fiatalkorát alapvetően meghatározó, az egész országot, de különösen a szellemi élet központját, Pestet belengő ellenállási hangulat, a passzív rezisztencia az önkényuralom idején és főképpen a piaristáknál belénevelt függetlenségi és önállósági illúziók, a csak az egyén szabadságában megvalósulni tudó remények – nem akadályozzák meg ebben. Gondy a piaristáknál lett igazán, identitását egy életre meghatározó erővel, magyarrá és függetlenségivé – s ez olyan fontos volt számára, hogy élete minden további komoly döntését ennek rendelte alá: hiszen az nem pusztán szólam, hogy Debrecenbe telepedésében is fontos volt a város magyarsága – még ha hamar kiderült is, hogy ennél több azonossági pontot nem sikerül találnia. Gondy Károly tehát egyszerűen nem tehette meg, hogy máshová szavaz, mert nem tudott volna a tükörbe nézni – még ha érdekei vagy vágyai néha azt is kívánták volna, hogy becsukja a szemét. Ez pedig nem pusztán pártpreferencia vagy egy választott ideológiához való ragaszkodás, hanem szociális identitásának alapvető, megmásíthatatlan eleme, az a központi mag, amelynek elvetésével egyéniségét veszítette volna el. Örökölt és maga vásárolta könyvei listájának tanúsága szerint a 48-as és Kossuth-kultusz otthonról hozott, alapvető szocializációs eleme volt személyiségének, s nem Debrecenben kialakult, kialakított, kénytelenül felvett manír, a tömegeknek szóló külsőség, a szerep része. E tárgyról szóló könyveinek mennyisége és minősége őszinte érdeklődését bizonyítja: könyvtárában a legnagyobb korpuszt a magyar történelemmel foglalkozó művek jelentik: mintegy 22 könyvet gyűjtött össze a magyar szabadságharc, a reformkor, és Magyarország története témakörében.⁵³⁶

*

A fényképész házában az évek során tekintélyes kis könyvtár gyűlt össze – s már e több mint 300 kötetes könyvtár pusztája léte is az értelmiséggel rokonítja hőnünket.⁵³⁷ Gondy társadalmi osztályában (pláne szaktársai körében) egy ekkora magánkönyvtár nemcsak Debrecenben számított ritkaságnak, hiszen a statisztika szerint a dualizmus korának Magyarországon a középosztályi rétegek legfeljebb egy-egy tizedét, így az orvosok, mérnökök alig több mint öt százalékát, az ügyvédek és bírák hozzávetőlegesen hat százalékát birtokolták a magánkézben lévő teljes könyvállománynak: a nagy családi könyvtárak továbbra is az arisztokrácia kastélyaiban, a tanári- és paplakokban gyűltek össze. Egy könyvtárlajdonos közhivatalnok a századvégén átlagosan 800 művet tartott az otthonában, de ennyi könyve volt a tipikus esetnek korántsem nevezhető debreceni kereskedőnek, Csanak Józsefnek is.⁵³⁸ Egy adat szerint egy a hétköznapi napnál nyitottabb, érdeklődőbb debreceni gazdálkodó háztartásában nagyjából 50-100 könyv lehetett,⁵³⁹ másrészről viszont „Debrecen magyar város, jó magyar hivatalnokainak is kell lenni – aki pedig jó magyar, az

még most sem igen szokott olvasni”.⁵⁴⁰

Gondy Károly könyvtára, a fentiekhez mérten, nagyságát tekintve átlagosnak, talán kicsinek tűnik, amely leginkább gazdájának okozott örömet és büszkeséget; jelentősége, mint említettük, a kor és a hely viszonyai között, pusztá létében rejlik.

Gondy könyvtára elsősorban szakkönyvtárnak minősíthető, miután gerincét különböző kézikönyvek alkotják; érdeklődése sokféle irányát leképezve. A szórakoztató jellegű művek, a szépirodalom, a szakkönyvekhez képest kicsi szeletét adják e könyvtárnak.

Ha ebből a szempontból hasonlítjuk össze ezt a könyvtárat egy másikkal, kortársáéval, az olvasó táblabíróéval, a fent említett hatszázaléknyi magángyűjtemény egyikének birtokosáéval, feltűnik, hogy az nyelvek és témák szerint is, tudatos törekvés eredményeképpen, korszerű és nemzeti volt, vagyis gerincét a reformkori magyar szépirodalom és elsősorban 48-as, de a magyar történelemmel, nemzeti múlttal, függetlenségi harcokkal általában is foglalkozó történeti munkák képezték.⁵⁴¹ A könyvtár, ezáltal gazdájának modern nemzeti műveltségét tükrözi. A fényképész könyvtára viszont egy egészen másfajta műveltség és tájékozódási kör képét tárja elénk.

Gondy Károly 332 művet (568 kötetet) számláló gyűjteményének fele, 163 könyv német nyelvű, és csak 123 magyar, a többi egyéb: francia, angol, spanyol; de a könyvei között található irodalmi művek szinte kizárólag eredeti nyelvű vagy fordított, német vagy francia kiadásokkal szerepelnek, a magyar és magyarra fordított szépirodalom és irodalomtörténet elenyésző és esetleges. A világirodalmi könyvanyag viszont a felvilágosodás és romantika szellemi korszakának meglehetősen teljességre törekvő gyűjteménye: Goethe, Schiller, Lessing, Heine, Mümmel, Börne, Klopstock, Rousseau, Voltaire, Byron, sőt Zschokke és Blumauer szinte összes műveivel rendelkezett, illetve teljes Shakespeare, Molière, Dante, Boccaccio-életművekkel, olykor több nyelven és több kiadásban. Érdekes például, hogy Shakespeare és Byron németül, Rousseau angolul, Heine franciául volt meg a könyvtárban.

Mindez kiegészült néhány alkalmi regényvásárlással: Cervantes, Zola, Sue, Hugo, Balzac, Sterne, Scott, Tolsztoj stb. egy-egy vagy néhány művével; csak Dumas van túlreprezentálva tíz regényével és a kor népszerű lektúr-szerzője, Marryat kapitány 11 kötet tengeri kalandregényével. A klasszikus irodalom mellett szép számmal állt a polcokon a felvilágosodás ponyvája is.⁵⁴² Megjelenési dátumaikat tekintve, azt gondolhatnánk, könyvtárának ez a klasszikusnak nevezhető szépirodalmi része örökségként szállt rá, hiszen jórészt 1830-40-50-es évekbeli kiadások, s nem is zárhatjuk ki teljesen ennek a lehetőségét, de tudnunk kell hogy Gondy Károly saját bevallása szerint, szorgalmas látogatója volt az antikváriumoknak és a hagyatéki árveréseknek, sőt a lomtalanításoknak (évek hosszú kutatómunkájával sem sikerül például egy Talmudot felhajtania), ahol sok korábbi kiadású könyvet megvásárolhatott.⁵⁴³ Személyes érdeklődését mutatja az is, hogy például a 12 kötetes Börne 1862-es, Heine 9 kötetnyi *Reisebilder*-e 1867-es kiadású, 74-ből származik Goethe *Faust*-ja: mindenképpen saját beszerzésnek kell tehát tekintenünk; s hogy e művek szorgalmas és figyelmes olvasója és jegyzetelője is volt, azt idézetektől hemzseggő írásai támasztják alá. Az alkalmi, esetleges könyvvásárlásokra utalhat a könyvtár szedett-vedettsége is, a töredékes sorozatok, második kötetek, a következetlenül és rendezetlenül összeálló életművek, azonos művek több kiadása, de még az egy csomóban (talán kedvezménnyel) vásárolt könyvek is. Jó példa erre Rousseau, akit nyilvánvalóan különösen szeretett, többször idéz is, mégsem volt tőle teljes életműsorozata; az őt, nevével megjelölt mű a legkülönbözőbb korú, minőségű és teljességű kiadásokat jelentette. Mindez nem a tudatos gyűjtő, csak a gyűjtögető képét mutatja.

Amikor Gondy könyvet vásárolt, nyilvánvalóan nem volt elsődleges szempontja a könyv magyar nyelvűsége, hiszen a megértés nem jelentett számára gondot: „hat nyelvet kultivált”, de még annyit szeretett volna;⁵⁴⁴ s a dualizmus korának könyvárusai általában is előnyben részesítették a német nyelvet.⁵⁴⁵ Sokkal könnyebb volt hát így beszerezni egy keresett, pláne egy véletlenül talált művet. Ugyanakkor, a debreceni, kiadóként és könyvkereskedőként is működő Telegdi K. Lajos kölcsönkönyvtára német és francia nyelvű könyveinek 1860-as jegyzéke⁵⁴⁶ (amely jellege révén többségében szórakoztató irodalmat, regényeket sorol) nem tartalmaz szinte semmi olyasmit, ami Gondy magánkönyvtárában is szerepelne: úgy tűnik, az irodalom több volt számára pusztá

szórakozásnál; nemhogy ponyvát, Paul de Kockot vagy Ponson du Terrailt nem vitt haza, (hogy könyvtárba járt-e, azt nem tudhatjuk), de a regény műfajára magára is megvetéssel tekintett. („A legújabb ásatások határozottan azt konstatálják, hogy Éva Zola Nanáját olvasta, a regényolvasás idézte elő örök boldogtalanságát... A szociális járványt tisztán a sok olvasás terjeszti”. Vagy: „a műveltséget ne vessük mindig a vádlott szemére, [...] hiszen becsületes szülőktől való, nem látott azoktól sohasem rossz példát, hanem a gonosz regényíróktól szedte a rossz fát. [...] Igaz volna, mit Rousseau mond: [...] Regény kell a romlott népnek? Hát ha fordítanánk egyet rajta?” stb.⁵⁴⁷).

Meglepő viszont, hogy a válogatott, intelligens közönséggel számoló Debreceni Polgári Casino könyveinek listájával⁵⁴⁸ sem mutat semmi párhuzamot Gondy magángyűjteménye. Ízlése élesen eltér nemcsak a debreceni polgár ízlésétől, de a kor közízlésétől is, ahol a század második felében éppen a lektúr szinte kizárólagos uralkodása figyelhető meg.⁵⁴⁹ Divatos vagy népszerű szerzők persze felkelthették az érdeklődését, de ezek ritkán ponyva-szintűek. Saját beszerzésnek tekinthetjük például a korában rendkívül népszerű elbeszélésíró és esszéista Edmond About írásait, amelyeket, bár magyarra is sokat fordították, eredetiben olvasott, csakúgy, mint pl. Murger *Bohéméletét* vagy, katolikus létére, a *Jézus életét* Renantól. A német, francia, olasz és görög irodalom történetéről hét kötetből is tájékozódhatott, így pl. külön könyve volt a görög eposzról vagy a római költészetéről, de megvette Burckhardt reneszánsz műveltségről szóló munkájának első magyar nyelvű kiadását is. A klasszikus ókor története különösen izgathatta, hiszen könyvei között találhatunk még Schliemann ásatásairól, Hadrianus császárról, a régi Rómáról szóló munkákat is, illetve több mitológiai kézikönyvet.

A világirodalom e viszonylag gazdag választéka mellett különösen feltűnő, hogy a magyar irodalmi anyag két-két Arany, Petőfi és Jókai kötetből, Himfy szerelmeiből, egy Zrínyiről szóló Jósika regényből, Erdélyi János közmondásos könyvéből és Rákosi Viktor *Korhadt fakesztek* című, szabadságharcos tematikájú, divatos novelláskötetéből állott, (amelynek 1905-ös megjelenési dátuma a legkésőbbi a könyvtárban). Egy Beöthy-irodalomtörténet, Toldy Kazinczy-könyve és egy Fáy András- illetve Berzsenyi-életrajz tartozik még ide. Számolnunk kell persze a könyvtárban nem szereplő művek ismeretével is, hiszen írásaiban többször idéz a jegyzékben fel nem tüntetett szerzőktől is: talán iskolai memoriterek emlékeiből.

A felvilágosodás korának német és francia mesegyűjteményei és feldolgozásai mellé nem szerezte meg a magyar párhuzamokat, pedig 1872-től megindult a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* is, kislányának még Benedek Elekől sem mesélhetett; de nem voltak magyar meséi korai német kiadásokban, változatokban sem. A népnemzeti iskola törekvéseinek számontartása – láttuk, Erdélyi János sem népköltési gyűjtésével szerepel – egyedül Goll János *Magyar nemzeti lant* című, 1878-ban megjelent munkájában ismerhető fel, amely férfikarra átdolgozott népdalokat tartalmazott, bár ennek meg talán inkább gyakorlati, dalárdai hasznát kell keresnünk.

Nem volt a könyvtárban Kazinczy-, Kölcsey-, Berzsenyi-kötet, még a Csokonai Kör által kiadott válogatott Csokonai-versek sem, de romantikusok, Kisfaludy Károly vagy Vörösmarty sem. Arany János is csak hátrahagyott iratainak és kisebb költeményeinek kiadásával van jelen. Nem kaptak helyet a gyűjteményben Gondy kortársai sem: nemhogy regényírók, (különös például Mikszáth hiánya), de költők sem. És ha az alapok hiányoztak, nem lehetett felépítmény: sem a századvég ködlovagjai, sem a modern magyar irodalom századforduló után jelentkező ifjú harcosai nem tudták megvívni ezt a klasszikusokból épült várat. A szecesszió az irodalomban sem volt Gondy Károly ínyére: ezt a korszakot már idegen nyelvű szépirodalom sem reprezentálja a gyűjteményben.

Tudományosság tekintetében azonban már sokkal inkább lehet modernnek és nemzetinek nevezni ezt a gyűjteményt – még ha következetesnek ebből a szempontból sem.

A történettudományi munkák között a magyar történelmi művek mellett hat kötet foglalkozik a francia forradalom eseményeivel, illetve a felvilágosodás korszakával (Voltaire, Lamartine, Burette és Thiers) – valamennyi 1840-es évekbeli megjelenési dátummal, lehetséges tehát, mint említettük, hogy ezek örökségként szálltak rá. Volt három Ausztria történetét tárgyaló könyve, és olvashatott, ha akart, az oláhok, az oroszok, a rómaiak történetéről, a lengyel alkotmányról, a spanyol inkvizícióról, politikatudományról és hadügyről is; és természetesen megvette Debrecen történetének mindkét feldolgozását, Szűcs Sándor és Zelizy Dániel munkáját is. A később az

ekkoriban kibontakozó néprajztudomány gyökereiként tételezett, Bél Mátyás honismertető iskolája nyomán születő, a saját haza természetföldrajzi vagy népismereti szempontú leírásai is szerepeltek a könyvtárban.⁵⁵⁰ Számtalan útleírása és útikalauza volt a világ más tájairól is, tudományos munkák éppen úgy, mint népszerű kiadványok (jellemző, hogy a Jókaitól a könyvtárban található egyetlen mű a Benyovszky-életrajz és útleírás négy díszkötésű kötete); de a földrajz, a geológia, a csillagászat általában is érdekelte; összességében mintegy harmincöt kötet sorolható e csoportba tematikailag.

Könyvtára díszjele lehetett az a francia kiadású, négy lapból álló térkép, (mellette a „felhúzza” kitétel szerepel a könyvlistában, vagyis kasírozva és kiakasztva tartották), amely a Magyar Királyság 1848-as állapotát ábrázolta.

Az útikalauzok talán valóságos utazásai helyszíneit is megmutatják, a szövegekkel összevetve, ezek alapján sejthető, hogy járt Németország több városában, Bécsben és Milánóban, Párizsban, és talán Londonban is.

Érdekelte a jogtudomány, erről a témáról legalább tíz kötetet beszerezett, *Önügyvédet* és magyar jogtörténetet egyaránt – s hogy ezeket haszonnal forgatta, az írásaiban is kimutatható.

„A paedagogia egyik sarkalatos régi hibája, hogy a középiskolákban az orvosi és jogi tudomány elemeit sehol, de még káté alakban sem ismertetik. Ki tehát nem egyenesen orvosnak vagy jogásznak készül, annak egész életén keresztül tabula rasa marad a mindennapi legszükségesebb tudnivalója. Gazdátlan marad a test és felügyelet nélkül a lélek. A legcsekélyebb jogügyleteket lebonyolítani, valamint egészsége fenntartását ellenőrizni nem képes. Innen van az, hogy a két doctor oly keresett, mert a butaságig laikusok vagyunk mindkét szakmában. De még az erkölcsről sem lehet tiszta fogalmunk ezek ösmerete nélkül. A megrögzött szokások szabállyá, divattá válnak, és mi gyengék vagyunk azok rossz következményeitől magunkat megóvni. Bizonyos éles szabályok és jogösmeret sokszor hatalmas pajzsok a kísértés és elhamarkodás perceiben”⁵⁵¹ – vélekedik Gondy, és ennek megfelelően szerzi be könyveit: nemcsak Önsegélyt, de orvosi tanácsadókat is, mert az ember „ne a regényekből tanulja a szív működését, ne lánggal és nyíllal átszúrva fessék, de amint épen és zártan egyenesen szolgál az agynak. Tanulja magát és egészségét realisabb alapon megbecsülni! Tanulja konzerválni és edzeni testét, hogy idejében a nagyobb bajok elejét vehesse.” Ezért dicsérendő szerinte az általa is beszerezett, Debrecenben kiadott munka, *A szem egészségtana*, mert „ily jeles munka bátran foglalhat helyet szalon-asztalunkon a drága díszbiblia mellett, hiszen a jó orvosi tanácsadó a legszebb biblia, mert legfőbb kincsünket megőrizni tanítja”.⁵⁵² Egy írásában megemlíti, hogy egy orvos hagyatékából XVIII. századi vénytárat vásárolt, („igazi kuruzsló-enciklopédia, mely az ásitás ragályától az ultima ratio gutaütésig mindent felölel”) s egy másikban a következő esetet meséli: „Nem rég beteghez hívtak felvétel végett, [...] megörökíteni az édes anyát, kit a szél ért. A kétségbeesett család szomorú képe nagyon meghatott. Most az egyszer nem képet, de életet rögzíteni vágytam. Ahogy hazaértem, mohón elővettem az ócska makrobiotikát, és sebtiben összekavartam a gutaütés elleni praeservatívát, melyet még melegében a szomorodott családnak el is küldtem. Az orvos azonban bölcsen félretétette a rögtönzött orvosságot, mit magam sem bántam, hiszen inkább a részvétem, mint a képességem nyilatkozott a nagy üveg orvosságban. A legjobb anya, minden orvosi segély mellett, egy hétre rá meghalt. Ezer szerencse, hogy pancsomat be nem vette, most is ott szívnam Tápaival a palota ritka levegőjét [vagyis a „csodadoktorral” a városi börtönét], hiszen honoráriumot egy tekercs kolbászból elfogadtam!”⁵⁵³ A kuruzslást saját magán is alkalmazza azonban, hiszen egy ízben megemlíti, hogy izomfájdalmát a lovagnak való Kwizda-fluiddal gyógyította meg.⁵⁵⁴ Gondy ebben a tekintetben is jól képviseli az emersoni „önmagára támaszkodó ember” típusát, s bár azt nem tudhatjuk, mennyire ismerte ezt önmagában fel: könyvtára számára beszerezte Emerson e tételt kifejtő, *Az emberi szellem képviselői* című művét Szász Károly fordításában.

Könyveinek legnagyobb része mégis a természettudományok köréből került ki: matematikai, kémiai, fizikai, mechanikai és biológiai témájú könyvek egyaránt szép számmal fordulnak elő. Úgy vélekedik, „nem elég az üdvösségre, csak anyanyelvünknek tért hódítani, mert utoljára a nyelv csak eszköz, kapocs a szülőföldhöz. A real tudományokat kellene jobban felkarolni, és nem egyre csak a

proletariazmust nevelni, mert az országban már nincsen annyi hivatal, annyi baj, hogy a sok pennás ember megélhessen, a real tudomány bárhol a világon ad kenyeret”.⁵⁵⁵ A biológia szenvedélye, a kertészet miatt érdekelhette különösen, nyolc kertészeti albuma és növényélettani kézikönyve volt, és sok egyéb, élettani és anatómiai munkát is tudhatott könyvei között. A századvégen megrendelte a Természettudományi Társulat szinte összes kiadványát, (és olvasta, talán elő is fizette a Társulat közlönyét) így az ilyen témájú könyvek csoportjában átlagosan több a magyar nyelvű, mint a többiben, hiszen az 1870-80-as évek a magyar nyelvű tudományosság és könyvkiadás fellendülésének korszaka, s ez Gondy könyvtárán is meglátszik. A 90-es években az MTA számos, jórészt történeti-politikai tárgyú kiadványa (illetve az említett néhány irodalmi életrajz és műfaj történet) érkezik a könyvtárba. Több díszkötésű könyve volt a müncheni Oldenburg kiadótól, egymáshoz közeli megjelenési dátumokkal az 1870-es évekből: feltételezhetjük, hogy csomagban rendelte, vagy egy utazás alkalmával egyszerre vette meg ezeket a műveket, amelyek között geológiai, növénytermesztési, őstörténeti, egészségtani és a mikroszkóp működését bemutató munka egyaránt szerepel.

Gazdag volt a könyvtár művészeti kézikönyvekben is, a Müller-féle, 3 kötetes, 1857-ben kiadott *Künstler Lexikon* mellett még 14 művet sorolhatunk ide, köztük a már emlegetett Székely Bertalan-féle tankönyvet, a színek és mozgások fiziológiáját tárgyaló műveket és a képzőművészet különböző technikáit bemutató és elemző kézikönyveket, esszéket. Volt egy rézmetszeteket tartalmazó albuma *A világ képeiben* címmel, és ismerte a *Doré-biblia* illusztrációit is, bár ez nem szerepel a listában.⁵⁵⁶

Csupa olyan művet tartott tehát ebben a témában is, amelyből gyorsan és egyszerűen szabályokat és technikákat lehetett tanulni: műkritika írásánál, láthattuk, nagy hasznát vette ezeknek. Ebbe a csoportba sorolhatjuk a zenetudományi és a zeneszerzés gyakorlati mesterségét oktató munkákat is.⁵⁵⁷ Mindemellett az esztétika elméletileg is foglalkoztatta, Jánosi Béla századfordulón megjelent esztétikatörténete mellett két, hetvenes évekből származó német nyelvű könyve is volt a témában: populáris és tudományos megközelítésből egyaránt tanulmányozhatta e diszciplínát.

Korának eszmeáramlatai iránti érdeklődését mutatja a szocializmusról és kommunizmusról szóló munka jelenléte, illetve Ribot lelki átöröklésről szóló, vagy a debreceni Öreg János lélektani elemzéseket tartalmazó könyvei.

A művészeti lexikon mellett birtokában volt egy teljes *Conversations*- és egy teljes *Pallas Lexikon*-sorozat is, az Athenaeum kétkötetes kézilexikona, és tematikus gyűjtemények is: így például egy kereskedelemtudományi-, meg egy vicc és humorlexikon.

Számtalan szótár és nyelvkönyv sorakozott a polcain, általa nem beszélt nyelvekből is („Én minden nemzet nyelvét becsülöm, szeretném a világ összes nyelvét bírni, de ki engem megvet mert anyanyelvemen beszélek, az halálos ellenségem.”⁵⁵⁸) – de a szótárak nyelvpárja csak három esetben a magyar, a többinél német. Volt például görög-magyar vagy spanyol-német szótára; gyakorlati török nyelvtana, orosz olvasókönyve, lengyel nyelvkönyve, angol nyelvtudományi munkái stb., de megvette Ballagi Mór *Értelmező szótárát*, és emlegeti a könyvtárból hiányzó Czuczor-Fogarasi-féle szótárát is.

Sajátos, és szellemi tájékozódásának valóságos irányát mutathatja, hogy az általa hivatkozott napilapok mind liberális (kormánypárti) vagy pártfüggetlen fórumok, mint a *Neue Freie Presse*, a *Pesti Hírlap* vagy a *Magyar Hírlap*, amely szellemiségében, stílusában, Ignótus vezércikkeivel *A Hét* politikai megfelelője volt, a szabadfoglalkozású polgárság, a mérsékelt ellenzék lapja. Ilyen irányú szimpátiáját erősítik a könyvtárában díszhelyen őrzött Apponyi-beszédek kötetei is („Milyen jól fest a két kötete a remekírók között... minden szava a szívébe van szöve... átérzik rajtuk a jeles zenész és nagy esztétikus!”⁵⁵⁹); és a Jókaihoz hasonlóan kárhoztatott, mégis olvasott, buzgó király- és kormánypárti *Nemzet* emlegetése. Szerette az élclapokat, emblematisztikus figurákat gyakran idézi is írásaiban, ezek alapján az *Üstökös*, a *Bolond Miska* és a *Borsszem Jankó* tartozott olvasmányai közé. A *Természettudományi Közöny* és *Fényképészek Lapja* előfizetéséről már szóltunk, és a *Vasárnapi Újság* olvasása is szóba jöhet, hiszen a lap rendszeresen publikálta a műterem beküldött fényképeit, ahogy számolhatunk esetleg a feleség révén a házba került egyéb családi lapok

ismeretével is. Mindemellett, természetesen mondhatóan, fényképészünk olvasója volt valamennyi debreceni napilapnak is, a *Debreczen* mellett legalábbis az *Ellenőrnek*, a *Reggeli Újságnak* és a *Debreceni Hírlapnak* biztosan.

Újság-olvasmányai úgy tűnik, kizárólag politikai és némileg szakmai jellegűek voltak, érdeklődése ebbéli választásait is könyvtára felépítéséhez hasonlóan alakította: sem a bulvár, sem a kortárs szépirodalom nem kapott helyet benne. Amennyire ezek a témák érdekelték, abbéli kíváncsiságát kielégíthette a napilapok tárcarovatában közölt folytatásos regényekkel. Ahogy a *Magyar Hírlapban* olvasta az *Öreg ember nem vén ember* friss közléseit,⁵⁶⁰ ugyanúgy találkozhatott a fiatalok munkáival is – amelyek azonban, a látszat szerint, sohasem nyerték el annyira a tetszését, hogy kötetet vásároljon tőlük.

Gondy Károly műveltsége, könyvtára és olvasmányai alapján, nem volt sem alapos, sem rendszeres: a könyvtárhoz hasonlóan, nem a tudatos gyűjtés, gyarapítás, tanulás, hanem a felhalmozás, az intuíció és a véletlen elvén épült. A könyvtárban összegyűjtött művekből szerezhető tudás lexikális, amely autodidakta módszerű, kész formába tömörített, értelmezett, lényegre törő, gyors ismeretszerzést biztosít: kézikönyvekre, lexikonokra, szótárakra, enciklopédiákra, tankönyvekre, népszerű magyarázatokra épül. A könyvtár, csakúgy, mint a Gondy által gyakran forgatott, olvasgatott és jegyzetelt *Pallas Nagylexikon*, az összes ismeretek tárháza igyekezett lenni, s ez, a tulajdonos társadalmi és anyagi körülményei által biztosított keretek között, legegyszerűbben ilyen, ismeretterjesztő jellegű művek begyűjtésével volt elérhető.

*

Az ismeretszerzésnek ez a felületessége, az alapos elmélyülés hiánya az, amely megkülönbözteti fényképészünket egy értelmiségitől, s helyét inkább az „intelligencia”, a tájékozott, kulturált, véleményalkotó városi polgárság között jelöli ki. Bár Debrecen városában mindkét csoport igen kicsi volt a lakosság nagy tömegéhez képest, Gondy Károly valójában egyiknek sem tudott szerves tagja lenni. Túlságosan büszke volt azonban megszerzett műveltségére ahhoz, hogy mellőzöttségébe könnyedén bele tudott volna nyugodni: „a vagyonosság rendesen örökség útján száll mireánk, ellenben a tudományt, a valódi hatalmat, fokról-fokra kell megszerezniünk”; „nagy műveltség kívántatik ahhoz, hogy szabadon érezzük magunkat, és észre ne vegyük mások büszkeségét” – mondja.⁵⁶¹ Így ezt a műveltséget állandóan közszemlére teszi, igyekszik valóban szellemi-hatalmi pozíciót és szabadságot elérni általa, s úgy használja, mintha egy érvényes beszédhelyzet, egy valós beszélgetés szereplője lenne: mintha azonos szintű szellemi partnerekkel állna szemben. Pedig, mint említettük már, éppen ez a toladó beszédmód tette megközelíthetetlené, érthetetlené a közönség számára, hiszen túlságosan szétírt, gondolati bakugrásokkal, párhuzamokkal teli, idézetekkel, személyes történetekkel terhes, olykor rímbe szedett, költői képekkel, metaforákkal, sóhajokkal megtűzdelt nyelvezete tökéletesen elleplezte az eredeti mondanivalót. Gondy azonban nem volt képes kompromisszumot kötni ebben a kérdésben. A tudás által megszerzett rang, amelyre oly büszke volt, a teljesítmény felett érzett elégedettség, az írásgyakorlás kedvtelésére fordított energia és az azt körülvevő rituális cselekedetek túlságos kedvelése, az íráshoz lelkének ünneplőbe öltöztetése, mintegy megszentelése, amely által átlényegült az ilyenkor játszott prófétai szerepbe, az íráság által saját magának tulajdonított fontosság – mindez nem engedte, hogy így létrehozott termékeibe bárkit belekötni hagyjon. Nem engedte beláttatni vele, hogy szava nem jut el a közönséghez, hogy hovatovább nevetség tárgyává teszi magát; és öntudatosan utasított el minden, amatőrizmusa szemére lobbantó célzást, kritikát. „Mennyire vágyik lelkem az eget a földre vonzani, tollamat az emberi méltóság apotheosisában ragyogtatni, egyenesen a Napba írni, hogy csak egy lehet a célunk, a nemesítés! – Hiszen teljes életemben azt kerestem, annak éltem!” – fog hozzá egy reggel az íráshoz.⁵⁶² Hogy értetlenül figyelt tevékenységéről mit gondoltak olvasói, annak jó példája egy nyílt levél, melyet Biczó Gyula építőmester tett közzé, miután Gondy egy cikkében, melyben egy országos szenzációvá emelkedett, tulajdonképpen családi esemény háttérét boncolgatva a tyúkszemére lépett. „Őszintén sajnálom, hogy a Debreczen c. lap felvette annak a félbolond embernek a közleményét. Gondy Károllyal általában méltóságomon alulinak tartom foglalkozni. Minden ember maradjon a maga foglalkozása mellett, ha ő fényképész, üljön apparátusa mellett s ne üsse orrát olyan dolgokba, mihez nem ért, s főképen ne használja fel tollát –

ha már az írás mesterségében kontárkodik – arra, hogy a családi békét megzavarja”.⁵⁶³ Gondy természetesen kikéri magának a hangot, de nem azért, mintha hazugságon fogták volna, hanem írói önértékében érzi magát sértve. „Vegye tudomásul, hogy én irodalom- és művészettel gyermekkorom óta foglalkozom, de soha nem léptem a nyilvánosság elé addig, míg az eszem meg nem állapodott, éppen azért, mert bolondokat nem akartam írni, de még tenni sem”.⁵⁶⁴ Gondy különben is meg van győződve róla, hogy a jó szándék csak jót eredményezhet, hogy az igazságra való törekvéshez elég rámutatni a rosszra, leleplezni, megnevezni a baj okát: és ennél fontosabb törekvése nem is lehet az írónak, egyéb értelmé az írásnak. Ezt a túlzott komolyságot, önmagának és a közügy szolgáltatának túlságos komolyan vételét figurázzák ki a fiatal újságírók is, akik már nem tisztelik Gondyban az öreg függetlenségét sem: „Bartha Mór, a Debreczen szerkesztője, azt az egyet meg nem foghatja, hogy az előfizetők az ő és Gondy cikkein kívül, még szórakoztató közleményeket is szeretnének a lapban látni.”⁵⁶⁵ Máskor saját kollégái csipkedik meg, vesszőparipája, az új utcanevek miatt: „Az utcák elnevezése alkalmából ajánljuk Gondy bátyáinknak, hogy neveztesse el a Nagy-Csapó utcát ütlegek utcájának, mert minden csattanósabb jelenete Debrecennek ezen utcában történik meg”.⁵⁶⁶ Hiába a jelenségek fölött nyilvánított ironikus távolságtartás, a „parabolis stílus”⁵⁶⁷ ha maga az írói munka van túl komolyan véve: a nyelv ellenáll és nem közvetíti a gondolatot. „Gondy úr is neki adta magát a prózai költészetnek. Az akadémia tudósai most tanulmányozzák azokat a makámákat, amelyeket mi debreceni halandók meg sem értünk. Úgy kell lenni, hogy Gondy úr 300 évvel megelőzte korát, s á la Shakespeare a késő utódok előtt hallhatatlanná tette magát. Ha Gondy úr arra a gondolatra jönne, hogy lefotografálna saját költői prózáit, akkor ezekhez a képekhez még Röntgen sugarakat kellene alkalmaznunk, hogy felfedezhessük bennök az eszmét” – szemlézi a lapokat egy reggel a *Debreceni Reggeli Újság* cikkírója.⁵⁶⁸ Gondy persze ezt a vádat is az előbbi alapon utasítja el: „Nagyon jól tudja ön is, [...] milyen az az írói viszketegség, melyet éppen csak tollkással lehet megvakarni. Vakarja vagy törölje egyenesen, ha nem tetszik azt, a mi önnek érthetetlen” – mérgeskedik, és a tréfát itt sem érti: „nem 300, de legkevesebb 23 évvel előbb megértettem a haladó korszellelem intő szavát, [így] még egy pár megjegyzést kockáztatok, mert ahány ember, annyi a nézete”.⁵⁶⁹ Amikor azonban ezt írja, már biztos, hogy nem érti a korszellemet. A századvégen az újságírás mesterséggé, szakmává, élethivatássá lesz, a modern újságírás pedig együtt születik a modern irodalommal. Igaz, egy a századvégen megjelent ironikus hangú füzet, mely egyenként sorolja fel a debreceni írókat, ekkor még mindig nem tud egyetlen olyan nevet sem felmutatni, aki akár helyi szinten jelentőset alkotott volna, ennél fogva kénytelen megemlíteni még B. Etelkát is, aki „tárcákat szokott írni”. Gondy Károly neve azonban nem került bele e füzetecskébe, még a „titánok” között sem szerepel, akik „nagyobbrészt azokból kerülnek ki, kik nemes lelkesedéssel, de gyakran kevés előkészítéssel támogatják a hírlapirodalmat”.⁵⁷⁰

A fényképész nem talált magának helyet az újságírók között sem, s az állatvédő egyesület megalakulását sürgető, 1903 februárjában megjelent cikke után leteszi a tollat, nem ír többé. Gondy Károlynak írásaival kettős célja volt – illetve, az írásoknak kettős célt kellett volna teljesíteni: egy kimondott, és egy másik, sokkal fontosabb, ám be nem vallott célt. A nyíltan hangoztatott és deklarált cél, hogy a közjót szolgálja – de legalábbis a civis javát. Ezt a feladatot azonban csak kettős mérce használatával tudta teljesíteni: ha írt, el kellett felejtetnie, hogy a civis java nem minden esetben szolgálná a sajátját. Ez a teljesíteni nem tudott elvárás gyakran keverte önmagával ellentmondásba, merthogy, mint írtuk, későn jutott eszébe e szereptől való távolodásának kinyilvánítása, annak érzékeltetése, hogy ő csak szócső, és pártfogó, nem azonosulásra vágyik, hogy lennének itt más szereplehetőségek is, amelyek éppen úgy megfelelnek neki. Ez a kettősség zavarja meg írásai nyelvét is, mert eldöntetlen, hogy melyik szerepváltozat kapjon nagyobb hangsúlyt – s ezzel teljesen összezavarja olvasóját is. Gondy végig nem tudott hangsúlybeli különbséget tenni vágyai között: egyszerre vágyott a civistársadalom anonim, személytelen, teljesen asszimilálódott tagja lenni, és egyszerre vágyott különállását és egyéniségét, eredetiségét hangsúlyozni – a civis gondolkodásától teljesen idegen értelmiségi

allűrökkel, értékelvekkkel. Ezért nem tudta befogadni a társadalom egyik rétege sem, személyiségének különböző felei mindig túl sokat, vagy túl keveset mutattak magukból, s a kettő nemegyszer összeveszett a színpadon. Állásfoglalásai, helyzete, éppen ezért soha nem lehetett egyértelmű, fekete vagy fehér, s éppen ezért Gondy Károly mindig kicsit idegen és gyökértelen maradt Debrecenben. Bármennyire is igyekezett, nem lett belőle városi potentát: ha nem írt, ha nem csinált tűzijátékot, akkor nem beszéltek róla, de nem is számoltak vele: nem választották meg képviselőjüknek, nem hívták meg a névestélyekre, a bálókra, az elnökségekbe, nem írtak-rajzoltak róla portrét Debrecen jeles alakjai között a *Villám* sorozatában⁵⁷¹ – és nem írtak róla nekrológot. Igaz, a halálát megelőző tíz évben nem ír már ő sem, és előtte három évvel már nem is fényképez: volt idő elfelejteni. Az írások sem teljesítették a számukra rendeltetett másik fontos feladatot: szerzőjüket halhatatlanná tenni. Sejtette ezt ő maga is. „Hogy tekintélyes úrnak nem szülehettem, legjobb bizonyosága, hogy először: a nagytemplomi torony gombjából kimaradtam, sem a zsidó templom fenekébe nem kerültem, másodszor: a szép új templom felavatási ünnepélyéről is oly távol maradtam: nem voltam hivatalos, mert nem vagyok hivatalnok. Nem sok híja volt, hogy a gomb üregébe nem kerültem – mily könnyű lett volna a Debreczen hasábjain oda bejutni! Egy cikkem éppen a megelőző számban jelent meg. – Úgy érzem régtől, hogy az utókornak elvesztem, nem lesz miért engem emlegetni... születtem, meghaltam és punctum.”⁵⁷²

*

Gondy Károly nem bízott fényképei halhatatlanító erejében, a templomgomb helyett mégis azok őrizték meg időkapszulaként, alkotójuk nevét, korát és életművét – amely most már talán megtalálhatja állandó, méltó helyét a városi emlékezet terében és a fotótörténetben is.

A KÖZÖNSÉG SZEREPEI

*

KÉPEK

*„Gondy Károly fényképező masinája elé még keveredetlen büszkén, zsinóros keleti díszpompában állottak fel a fajtisza magyar urak és hölgyek ezrei. Midőn még Tisza Kálmán is balpárti vezér volt, Patay Pesta és Csanády Sándor úrbátyjaival Blaháné tésasszonyék piciny lábanyoma után a döbörgős debreceni tölgyepallókon szintén fel-felballagtak a Szent Anna utcán a fotográfus műhelybe... Szép, hatalmas, ősmagyar világ volt még az, melynek a képeit Gondy Károly helyes érzékkel, kegyeletesen megőrizte. Emberöltőnyi évtizedek során ugyanis minden felvételnek az első képét [...] félretette, művelődéstörténetileg is nagyon becses, nagyon érdekes, gazdag albumoknak tömegnyi sorozatában megőrizte a fekete nagy-gyermekszemű öreg mester.”**

A „Gondy és Egey fényképgyűjtemény” címmel ellátott, negyedíves nagyságú albumok a fényképésműterem utánrendelő könyvei voltak. A nagy rajzpapírokat, később kartonlapokat a műteremben vágta fel és vonalazták-rácsolták meg, sokáig tintával, később már csak ceruzával. Minden felvételtől és felvétel-sorból beleragasztották az első, nyers példányt, majd számmal és névvel látták el, de a számok gyakran ugranak, mert az egész elkészült sorozatot jelölik, amelyben minden darabnak külön száma volt: ezek azonban nincsenek egyenként beragasztva. Az albumbeli számsor ezért sokkal magasabb, mint a képek valóságos mennyisége. (A szövegben a képekről szólván, az idő- és nagyságrend érzékeltetése miatt, erre a fényképészek által adott számra utalunk.) A vizitkártya-mérettől eltérő nagyságú képeket nem, vagy nem ebben az albumsorban regisztrálták, néha azonban feltüntették a más méretű nagyítást, számmal-névvel megjelölve, de a képkocka helyét kihagyva az albumban. Kezdetben mindig kerek számnál hagyták abba egy-egy album számozását, később már folytatólagos a számozás, utolsó képkockától az elsőig. A köteteket 1923 januárjában Gondy Károly özvegye adta el a Városi Múzeumnak. Az ekkor felvett leltár 32 albummal számol, ebből egy, a 15. számú kivételével, amely a Kassa / sátoraljaújhelyi fiókban készült képeket tartalmazza, valamennyi kötet a debreceni műtermek terméke. Hogy ez miért éppen a 15-ös számot kapta, az nem világos, hiszen időrendben egészen máshol lenne a helye. A kötetek a képek eredeti sorszámozása alapján sorba rendezhetők, 1-től 51.191-ig számozott képekkel, ám vagy ez első leltárkor, vagy a kötetéskor a sorrend felcserélődött, így az albumok mai számozása nem egyezik meg az eredetivel, nem időrendbeli, arról nem is beszélve, hogy a mai számozás szerint csak 29 a kötetek száma, mert néhányat egybekötöttek, illetve alszámoztak.

Az első leltár felvételekor a képeket egyenként, piros tintával újrászámolták, értelemszerűen csak a valóságosan meglévő képeket regisztrálva, így 31.518 képet számolva, a hiányzókon kívül kihagyva a felismerhetetlenségig rossz állapotban levőeket is. Néhány album ugyanis igen romos, penész ette állapotban került be a múzeumba, ezekben a képek egy része is vizesedett, felázott. Ezen az állapoton csak 1978-ban segítettek, amikor az Országos Levéltárban fertőtlenítették a köteteket, és 1990-ben megejtették az említett újrakötést is. A kötéskor eltűntek az albumok eredeti előzéklapjai

* Móricz Pál: Egy Jókai ereklye-kép. Új idők, 1916/1. (1915 karácsony) 24.

is, ezekről fénymásolat készült.

A digitális kiadás előkészítése során az albumok képeit egyenként lefotóztuk és feldolgoztuk. E munka során már nem albumonként újramezklődő, hanem folyamatos sorszámozással láttuk el a képeket, a keresőmodul is ezt a számozást használja; de feltünteteti a képek alatt szereplő piros számokat is, ami a képeknek az albumok történeti sorrendjében való elhelyezését segíti.

Az albumok számozása a következőképpen alakul:

- (1.) I.: 1865
- (2.) I.A.: 1865 vége-1866
- (3.) II. : 1866-1867
- (4.) III.: 1867-1868
- (5.) IV.: 1868-1869-1870
- (6.) V.: 1870
- (7.) VI.:1870 (=színészek)
- (8.) VII.*
- (9.) VIII.*
- (10.) IX/1.: 1872 (-1873 januárig)*
- (11.) IX/2: 1873-74*
- (12.) X.: 1876 körül*
- (13.) XI.: 1877-78 körül*
- (14.) XII.: 1879.
- (15.) XIII.*
- (16.) XVI.: 1881. (SZÁMA: XIV.)* (=zsinati képviselők, és Gés Társa??)
- (17.) XV/1 számmal jelölt album a kassai fiók képeivel, külön sorszámmal
- (18.) XVII. *
- (19.) XIV (SZÁMA: XVI.)
- (20.) XVIII.: 1885 körül*
- (21.) XIX.*
- (22.) XX.: 1886 körül*
- (23.) XXI.*
- (24.) XV/2. (kép-sorszámmal szerint ide illik): 1890 körül*
- (25.) XXII.: 1891 nyár-ősz*
- (26.) XXIII.: 1892-93 nyara*
- (27.) XXIV.*
- (28.) XXV.: 1895 (Juhász Géza csecsemő)
- (29.) XXVI.: 1898 körül*
- (30.) XXVII.: 1898-99*
- (31.) XXVIII.: 1899 nyara* (1. kép: Ady 1899. aug. 26.)
- (32.) XXIX.: 1900 körül

*

KÉPEK

Oldal párok 1-21

Oldalak 22-36

KÉPEK

Csoportképek 1-10

1 JEGYZETEK, IRODALOM

Gondy Károly: Urak napja. Debreczen, 1896. június 22.

Hirdetéseiket lásd a Debrecen-Nagyváradai Értesítőben: 1847. augusztus 15., 1852. szeptember 30. és október 3., 1853. szeptember 11., 18. és október 2., 1854. április 22., október 22., 1860. március 1.

2 Lásd ehhez például: Molnár István: Az utazó fényképeszkekről. Fényképészeti Lapok. 1882. április, 57-60.

3 Ami Szentkuty Istvánról adatszerűen tudható: 1848-ban gyógyszerész Mezőtúron, 1854-ben Kecskeméten, 1857-ben Bécsben nyit fényirdát, majd még három évig külföldön tanul, közben 1858-ban Erdélybe utazik, Kolozsváron, majd Bukarestben dolgozik, 1860 októberében kezd fényképezni Pécsen, 1861 októberében még biztosan ott van. (1863-ban költözik Pestre, hogy Borsos és Doctor műtermébe társuljon, mint „vegyészeti kezelő”, 1864-ben önállósodik s a Kerepesi úton, később Budán, az Alagútnál is nyit egy műtermet. 1876-ban, zavart anyagi viszonyait rendezni képtelenül, méreggel, önkezeléssel vet véget életének.) Vö.: B. Horváth Csilla: Adatok a pécsi fényképezés kezdetéhez. Janus Pannonius Múzeum Évkönyve (JPMÉ), 1977. Pécs, 1978. 218-220., Cs. Plank Ibolya: Fényképésműtermek Budapesten. Budapesti Negyed 15., 1997.1., Vasárnapi Újság, 1854.21.180; 1867.38.473.; 1876.49.781., és Kincses Károly fotós adattára.

4 B. Horváth Csilla, 220.

5 Simonyi Antal Pesten dolgozta ki debreceni felvételeit, Egey István pedig Debrecenben a szatmáriakat és nyíregyháziakat. Lásd alább.

6 Hortobágy, 1863. január 4. (kiemelés tőlem) A nagyvásár egyébiránt éppen a Széchenyi utcán zajlott, ahol Szentkuty ekkor dolgozott.

7 Hortobágy, 1862. december 5., Debrecen-Nagyváradai Értesítő, 1862. december 7., 14.

8 Hortobágy, 1863. március 8.

9 Hortobágy, 1863. január 4.

10 Hortobágy, 1864. augusztus 7., augusztus 14.

11 Hortobágy, 1863. március 29.

12 Vö.: Cs. Plank Ibolya, 1997.

13 Hortobágy, 1863. március 8., március 29., július 5., augusztus 16., szeptember 6., Debrecen-Nagyváradai Értesítő, 1863. június 26.

14 Cs. Plank Ibolya, 1997. 75.

15 L. Baji Etelka: Strelisky. Egy fényképeződinasztia száz éve. MFM, 2001.

16 HBML (Hajdú-Bihar megyei Levéltár), IV.B. 1109/I, 3999/1863

17 Hortobágy, 1863. június 21., július 5.

18 Debrecen-Nagyváradai Értesítő, 1863. június 7.

19 Debrecen-Nagyváradai Értesítő, 1863. május 3.

20 HBML, IV.B. 1109/I, 1862/10287, 10741, 11362. Az iktatókönyvi számokhoz ma már sajnos nem tartoznak iratok.

21 Az I. világháború után Berzéki Sándor fényképésműterme működött itt, a Schäfer-ház udvarán, egy földszintes, téglából épült, üvegfalú oldalépületben, de a fényképész lánya, Berzéki Katalin emlékezése szerint ezt ő maga építtette, s nem egy meglévő helyiséget vett használatba; és nincs is arról emléke, hogy a családban említettek volna ezen a helyen egy fényképész elődöt. A ház alapítványi bérház volt, sok iparos kis műhelye és üzlete működött benne.

22 Debrecen-Nagyváradai Értesítő, 1863. január 4.

23 Müller 1876-ban a debreceni közönség 16 éve tartó pártfogásáról beszél. Vö.: Debreczen, 1876. október 2.

24 Hortobágy, 1863. október 18.

25 Szakács Margit: Fényképeszek és fényképésműtermek Magyarországon 1840-1945.

Budapest, 1997.; BFL, XIV.15.813: egy váltón szerepel a neve és foglalkozása 1862-ben, amely Rimaszombatot jelöli meg; Hortobágy, 1863. szeptember 6.; Tarczai Béla: Miskolc fotókultúrája 1840-2005. Fénykép és történelem. Miskolc, 2005. 14-17.

26 Tarczai Béla szíves közlése, 2001-ben

27 Debrecen-Nagyvárad Értésítő, 1863. július 12.

28 Hortobágy, 1863. szeptember 27., október 18.

29 Debrecen-Nagyvárad Értésítő, 1863. július 26.

30 Lásd pécsi hirdetéseit: Pécsi Lapok, 1860. október 4., 1861. október 10. Vö.: B. Horváth, 219., 220.

31 Hortobágy, 1863. szeptember 27., október 18. A porcelánkép hordozója üveg helyett gumiarábikummal alapozott papír volt, nevét éles, tiszta fekete-fehér tónusairól kapta, gyorsabban készült és tartósabb volt a hagyományos fényképnél, mindazonáltal rövid ideig, 1856-75 között használták. Müller valószínűleg az 1863-ban az eljárás magyarországi meghonosítója, Ország Antal által alapított részvénytársaság tagja volt. Vö.: Kincses Károly: Hogyan [ne] bánjunk [el] régi fényképeinkkel? MFM, 2000. 97-98.

32 Debrecen-Nagyvárad Értésítő, 1863. május 3.

33 Hortobágy, 1863. augusztus 16.

34 B. Horváth, 220., és Hortobágy, 1863. szeptember 6.

35 Debrecen-Nagyvárad Értésítő, 1863. augusztus 16., Hortobágy, szeptember 6.

36 Hortobágy, 1863. szeptember 27., Debrecen-Nagyvárad Értésítő, 1863. szeptember 27., október 3.

37 Hortobágy, 1863. szeptember 6., szeptember 27.

38 A hírekben szereplő megnevezetlen személyt Fejős Imre nyomán azonosítjuk Gondy Károllyal, azonban történeti forrásként kezelt tanulmánya nem jelöli meg információjának eredetét. Vö.: Fejős Imre: Fényképészetünk első virágkora. Folia Archaeologica, 1958. 209-222.

39 Hortobágy, 1864. január 17. és Szakács Margit: Simonyi Antal a fényképész. In: A kép- és fényíró Simonyi Antal. MFM, 1992. 63.

40 Hortobágy, 1865. szeptember 17.

41 Hortobágy, 1864. február 28., április 10., május 8., június 19.

42 Hortobágy, 1864. május 8., augusztus 7.; a bazárról: Hortobágy, 1864. április 24., május 1. Az első adománygyűjtő ínség-bazárt a pesti hölgyek rendezték 1864. február 11-én, majd annak sikere után felszólították erre a vidéket is. A pesti bazár-albumot Schrecker Ignác fényképész készítette, s Müller az ő képei nyomán állította be saját modelljeit. Egy ilyen, a szivart áruló Gencsy Ferencnéről készült kép található a MNM Történeti Fényképtárában, de Müller albumából sajnos nem ismerünk fennmaradt példányt. A hölgyek valószínűleg külön is megkapták saját arcképeiket. Vö.: Tomsics Emőke: Fotográfia a hon oltárán. Jótékonyság és fotográfia az 1860-as években. Fotóművészet, 2007/4. 120-132.

43 Hortobágy, 1864. december 18.

44 Hortobágy, 1865. január 8.

45 A chromotípiá technikájára lásd: Kincses Károly: Hogyan [ne]..., 98-100.

46 Hortobágy, 1865. január 1.

47 Hortobágy, 1864. november 27.

48 BFL (Budapest Főváros Levéltára), Terézvárosi r. k. anyakönyv 1836., A135

49 MPRKL (Magyar Piarista Rendtartomány Központi Levéltára), III.12/4b.: Pesti Gimnázium Anyakönyvei, 1847/48. I. nyelvtani osztály. Gondy Károly rokonait illetően egyetlen nevet említhetünk: ő maga intézi egy írását „Feri öcsém”-hez, aki a „paedagógiai téren jeleskedik”. Gondy Ferencre vonatkozóan csak egy adatot találtunk, könyvét, mely „A bibliai történetek tanításának vallás pedagógiai módszertana” címet viseli. Hogy milyen rokonságban állt Gondyval, nem tudjuk, csak azt, hogy a millenniumi kiállítás idején a fényképész nála szállt meg családjával. Vö.: Gondy Károly: Millenniumi képek. (Feri öcsémnek – Budapest) II. Debrecen, 1896. október 9.

-
- 50 Gondy Károly: Indirect úton. Debreczen, 1896. február 25.
- 51 Gondy Károly: Modern labdázás III. Debreczen, 1895. július 24.
- 52 Gondy Károly: A nagy album. Debreczen, 1897. október 29.
- 53 MPRKL, III.12/4b., 1848/49. II. nyelvtani osztály
- 54 MPRKL, III.12/4b., 1849/50. III. nyelvtani osztály
- 55 Pest szabad királyi városa nyilvános magyar tanodájába járó növendékeknek folyó 1844dik második felében tett érdem szerénti felosztása. Pesten, Nyomtatott Trattner-Károlyi Könyvnyomó Intézetében.
- 56 Békey Imre: Budapest főváros közoktatásának vázlatos története [...] rövid visszapillantással az 1830-as és 1860-as évekre. Budapest, 1882.
- 57 Gondy Károly: Pactum occultum. Debreczen, 1895. február 9. Tanner István (1828-1878) operaénekes, 1855-ben mutatkozott be a Nemzeti Színházban. Debreczenben 1866-68, majd 1870-77 között szerepelt mint szerződött tag, de korábban vendégként már a deszkaszínházban is fellépett. Gondy Károly több portrét is készített róla. Énekesi tanulmányai előtt lehetséges, hogy valóban működött kántortanítóként. Vö.: Békey, 16.
- 58 Gondy Károly: Ha sok az aranyunk. Debreczen, 1900. október 22.
- 59 B.D.J. reflektor úrnak – barátilag ajánlja Gondy Károly. Debreczen, 1899. december 6.
- 60 Gondy Károly: A nyelvért! Debreczen, 1897. december 18.
- 61 Porzó [Ágai Adolf]: Utazás Pestről – Budapestre 1843-1907. Budapest, 1998. (reprint), 33.
- 62 Porzó, 35.
- 63 Gondy Károly: Resurrexit! Debreczen, 1895. április 20.
- 64 Balanyi György: Az elindulástól Trianonig. In: Balanyi-Lantos (szerk.): Emlékkönyv a magyar piarista rendtartomány 300 éves jubileumára. 27-271. Budapest, 1943.; Porzó, 25.
- 65 Gondy Károly: A felekezeti iskoláinkban II. Debreczen, 1895. szeptember 5.
- 66 Porzó, 25-26.
- 67 Porzó, 306.
- 68 MPRKL, III.12/4b. 1852/53. VI. osztály
- 69 MPRKL, III.12/4b. 1853/54. VII. osztály, első félév
- 70 Gondy Károly: Modern labdázás VIII. Debreczen, 1895. augusztus 5.
- 71 Gondy Károly: Modern labdázás I. Debreczen, 1895. július 22.
- 72 Gondy Károly: Modern labdázás X. Debreczen, 1895. augusztus 22. A Kmetty-rokonság inkább városi legenda lehetett, nincsen bizonyítva.
- 73 Gondy Károly: Április 11. Debreczen, 1898. március 4. Az esetet Porzó is megemlíti egy mondatban, amely vagy széles körben ismert volt a korabeli Pesten, közös gyerekkoruk helyszínén, vagy ugyanott olvasta, ahol Gondy: a Lokalblatt lapjain. Porzó, 12.
- 74 BMEL (Budapesti Műszaki Egyetem Levéltára), József Ipartanoda hallgatói névsora, 1853/4.
- 75 Gondy Károly: A nagy album. Debreczen, 1897. október 29.
- 76 Zelovich Kornél: A M. Kir. József Műegyetem és a hazai technikai felsőoktatás története. Budapest, 1922. 111-122.
- 77 Zelovich, 121.
- 78 Zelovich, 113.
- 79 Gondy Károly: Pactum occultum. Debreczen, 1895. február 9. F.L. Mayer (1795-1865) csillagász, premontrei szerzetes 1835-től igazgatta a budai csillagvizsgálót, 1851-ben lett az Ipartanoda igazgatója. J. Hyrtl (1811-1894) anatómus, kórboncnok, a bécsi egyetem tanára.
- 80 BMEL, József Ipartanoda hallgatói névsora, 1854/5, 1856/7.
- 81 A Kir. József-műegyetem Tanárai és Hallgatói 1851/2-től 1881/2-ig. Budapest, 1882.; A M. Kir. József Műegyetem oklevéljegyzéke. Névjegyzéke mindazoknak, akik a Műegyetemen 1928. évi június hó végéig oklevelet, abszolutóriumot vagy oklevélhonosítást nyertek. Budapest, 1929. – Gondy Károly nem szerepel ezekben a jegyzékekben.
- 82 Zelovich, 119.

-
- 83 Zelovich, 115-116.
- 84 Debreczen, 1876. december 18. Nyílttér.
- 85 A Nemzeti Múzeumban található litográfia szerepel Gerszi Teréz A magyar kőrajzolás története a XIX. században című monográfiájának jegyzékében (Budapest, 1960); a szignó feloldásához ő is Fejős Imréhez utasít. Vö.: 18. jegyzet.
- 86 Gondy Károly: Címeres világ. Debreczen, 1896. november 13.
- 87 Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, 530-862/1957.
- 88 Debreczeni Újság, 1909. február 28., március 4., 7., hirdetés
- 89 Gondy Károly: Mirkovszky és Munkácsy. Debreczen, 1899. november 29.
- 90 Harsányi Pál emlékezését idézi pl. Végvári Lajos: Munkácsy Mihály élete és művei. Budapest, 1958. 48., illetve Sümegi György: A képíró Simonyi Antal. In: A kép- és fényíró Simonyi Antal. MFM, 1992. 48.
- 91 Végvári, 48, 51.
- 92 Kazár Emil, idézi Végvári, 49.
- 93 Gondy Károly: Őszi hangulat. Debreczen, 1895. október 24. és Debreczen, 1891. május 23.; illetve Debreczeni Ellenőr, 1882. szeptember 2. Megjegyzendő, hogy Országhot esetleg Szentkuty révén is ismerhette, hiszen ők a „Porcellán-Fényírászi Rt.” révén üzleti partnerek voltak; ráadásul ennek az Ország találmánya köré szerveződő vállalkozásnak volt a tagja Müller Lajos is (vö.: 25. jegyzet). A másik kapcsolat története szempontjából pedig fontos megemlíteni, hogy Molnár Simonyival együtt tanult Bécsben és Rómában, s ő is azon festők közé tartozott, akik éppen ebben az időben, a fénykép konjunktúrája idején, fényképezésre adták a fejüket, s 1862 körül Brodszky Sándorral közös műtermet nyitott Győrben – Brodszkyról pedig tudjuk, hogy Simonyi tanítványa volt. Vö.: Cs. Plank, 21., Sümegi, 30., 32-33., Nagy István: A győri fotográfia 150 éve. Győr, 1994. 12-13., Farkas Zsuzsa: Festő-fényképészek 1840-1880. MFM, 2005.
- 94 A debreceni Városi Múzeumban 1910:1238-1250 szaporulati számon leltárkönyvbe vett gyűjtemény, amely valószínűleg még Gondy személyes ajándéka lehetett, az 1844-1872 közötti időből 54 darab aprónyomtatványt tartalmazott, amelyek a Műegylet és a Képzőművészeti Társulat által rendezett kiállítások emlékét őrizték, a kiállított- és nyereményművek lajstromaival – az idők során sajnos elkallódott. Ugyanekkor került be majd veszett nyoma a Gondy által a debreceni színészet 100 éves évfordulóján 1898-ban összegyűjtött kiadványoknak is.
- 95 Gondy Károly: Millenniumi képek II. Kertészet. Debreczen, 1896. október 9-10.
- 96 Gondy Károly: Vonós négyes. Debreczen, 1900. február 13. Huber Károly az 50-es évek második felében alapított vonósnégyes-társulatának „kamarazene-estélyei sok éven át a főváros műértő közönségének nélkülözhetetlen találkozó helyeül szolgáltak. Ő ismertette meg először a fővárosi közönséggel az új iskola termékeit s Volkmann kamarazene-műveit is.” (A Pallas Nagy Lexikona) – Egressy Béni Petőfi-dalai pedig a társaskörök, a házimuzsikálások elengedhetetlen és népszerű darabjai voltak. Vö.: Bónis Ferenc: Egressy Béni és a Szózat útja. In: epa.oszk.hu.
- 97 1910:1236 szaporulati számon kerültek a Városi Múzeumba, most D.X.86.32.18-33. számon a Déri Múzeum Irodalmi Tárában találhatóak.
- 98 Porzó, 49-50. és Gondy Károly: Dugaszolás. Debreczen, 1897. október 27.
- 99 Vasárnapi Újság, 1856. szeptember 7.
- 100 Gondy Károly: Az újkori Paganini. Debreczen, 1900. március 7.; Színházi orkeszterünk. Debreczen, 1899. április 1.
- 101 Az említett, elkallódott gyűjteményben szerepelt „12 darab, budapesti philharmóniai hangverseny műsora” is, az 1856-1889 közötti időből: nem csak kiállításokat, de koncerteket is látogathatott tehát még a fővárosban, jóval Debrecenbe költözése után is.
- 102 Gondy Károly: Küzdelem végén – erdő végén. Debreczen, 1896. november 4.
- 103 Gondy három Nemzeti Színházbeli előadás plakátját őrizte meg. (D.X.86.32.31-33.) Ezek egyike jótékonyági hangverseny volt a pesti szegény gyermekkorház javára 1855 decemberében, egy másik a Bignio Lajos jutalomjátékául előadott Belizár, Donizetti szomorú-operája új betanulásban, 1860. december 29-én, illetve 1857-ből Kövér Lajos Nőm meghalt című vígjátéka

Fáncsy Ilka jutalmául, ahol a szünetekben Berzon Károly hegedűjátékát hallgathatta a közönség. A műsorlapok kiegészülnek még egy meghívóval, mely a Pesti – terézvárosi – Katolikus Legényegylet ünnepélyes megnyitására szólak, 1856. szeptember 8-ára, melynek, ha következtetésünk nem csal, az ekkor húsz éves Gondy Károly is tagja lehetett – az ünnepélyen legalábbis részt vett; pedig azt nem körítették zenével: az együletet átadó, megszentelő és érette imádkozó Scitovszky János hercegprímás személye önmagában bearanyozta az eseményt.

104 Gondy Károly: A gordiusi csomó megoldása. Debreczen, 1899. január 30.

105 B.D.J. reflektor úrnak – barátilag ajánlja Gondy Károly. Debreczen, 1899. december 6.

106 Gondy Károly: Színházi orkeszterünk. Debreczen, 1899. április 1.

107 Gondy Károly: Trio egy vérből. Debreczen, 1900. április 4.

108 Gondy Károly: A rögtönzött műteremben. Debreczen, 1898. szeptember 23.

109 Gondy Károly: Dalban a diadal. Debreczen, 1898. június 14.

110 B. Horváth, 219.

111 A színházzal szemben lévő kávémerést nevezték tulajdonosnőjéről Zsuzsika-kávéháznak.

Vö.: Lovász János: Kofák kávéháza. In: uő.: Alföldi képek. Debreczen, 1899.

112 „Garibaldi zenész” névaláírással (nem ismeretes, hogy ez valódi vagy gúnynév volt-e) szerepel a képe a X. albumban, 14.223. számon (tehát 1875 körül), éppen, amint „a hegedűn gordonkázik”. A kép tehát vagy tényleg nem készült el a történet idejében, csak tíz évvel később, vagy mégis elkészült, és később kértek róla másolatot.

113 Gondy Károly: A gordiusi csomó megoldása. Debreczen, 1899. január 30.

114 Krappman, Lothar: Az identitás szociológiai dimenziói. (ford.: Fleischer Júlia és Sebes Anna) Szociológiai füzetek 21. K. gy., 1980.46.

115 Krappman, 45.

116 Gondy Károly: Utcák elnevezése – házszámozás IV. Debreczen, 1897. június 1. Gelenczei Pál 1852-től tanított matematikát és fizikát a Kollégiumban, utóda 1874-től a fizikai katedrán Nagy Pál lett. Stahl Géza a cikk írásának évében lett a város főmérnöke, a következő évben nevét Aczéla magyarosította, tisztségét 1924-ig töltötte be.

117 Gondy Károly: A csehek Ausztriában. 1897. december 6.

118 Gondy Károly: Millenniumi képek II. Kertészet. Debreczen, 1896. október 10.; Vandalizmus. Debreczen, 1899. július 18.

119 Minderről, Gondy példáján keresztül, lásd: Szabó Anna Viola: „Nem az összetartás nehézkes lávája, de lánggra lobbanó szívem pattanó szikrája”. A kollektív emlékezetből építkező személyiség. Előadás a Kultusz, emlékezet, múzeum címmel Debreczenben, 2006. november 2-3. napján rendezett konferencián. Kézirat. Lásd az oldalon.

120 Gondy Károly: A tenkei csizmadia. Debreczen, 1898. május 27.

121 Gondy Károly: Modern labdázás VI. Debreczen, 1895. július 29.

122 Gondy Károly: Urak napja. Debreczen, 1896. június 22.

123 Balogh István: Cívisek társadalma. Debreczen, é. n., [1947] 56.

124 Vö.: Irinyi Károly: A politikai közgondolkodás és mentalitás változatai Debreczenben 1867-1918. Debreczen, 2002., Gondy Károly: Modern labdázás II. Debreczen, 1895. július 23.

125 Gondy Károly: Városunk zár alatt. Debreczen, 1896. december 9.

126 Glatz Ferenc: Polgári fejlődés, nacionalizmus, asszimiláció a XIX. században. In: (Kövér György szerk.): Magyarország társadalomtörténete II. Budapest, 2002. 268-280.

127 Krappman, 101.

128 Krappman, 79-80.

129 Debreczen, 1890. szeptember 9.; 1892. június 4: Ingatlanok forgalma.; Gondy Károly: Május elsején. Debreczen, 1895. április 30., Városházunk körútja. Debreczen, 1898. november 14., Pálinka-elmélkedés. Debreczen, 1899. július 8. stb.

130 Gondy Károly: Statisztikai függelék. Debreczen, 1895. december 11.

131 1896 decemberében a Varga utcai kerületben a 326 szavazatból 87-et kapott, a 8 függetlenségi jelölt közül holtversenyben a negyedik volt, de végül a kormánypárt győzött – és nem

- került be a törvényhatósági bizottságba 1899-ben sem. Vö.: Debreczen, 1896. december 23-24., 1899. december 13.
- 132 Gondy Károly: A tiltott gyümölcs. Debreczen, 1898. február 28.
- 133 Gondy Károly: Az ég csatornája. Debreczen, 1898. július 14.
- 134 Gondy Károly: A régi kórház és az új nyavalya. Debreczen, 1900. június 1.
- 135 Gondy Károly: Őszi hangulat III. Bimbó-törés. Debreczen, 1895. november 8.; Utcák elnevezése – házszámozás I-IX. Debreczen, 1897. május 14-július 16.; „Nem adok címet, mert el sem olvasnák”. Debreczen, 1897. október 14.; A város vignettálása. Debreczen, 1898. április 12.; Végszó a házszámozáshoz. Debreczen, 1898. április 20.
- 136 Gondy Károly: Legyen világosság! II. Debreczen, 1897. augusztus 7. és 1891. december 28.
- 137 Gondy Károly: Választási Credo krétája. Debreczen, 1895. január 3.
- 138 Debreczen, 1896. november 13. Nyílt tér. Gondy Károly nyilatkozata.
- 139 Gondy Károly: Ipartestületünk. Debreczen, 1898. december 8. (kiemelés tőlem)
- 140 Gondy Károly: A rendezendő kis piac és a rendezett nagy bölcsek. Debreczen, 1900. augusztus 7.
- 141 Gondy Károly: Egy szürke hét Budapesten. Debreczen, 1900. május 28.
- 142 Gondy Károly: A debreceni árucarnok. Debreczen, 1897. március 2.
- 143 Gondy Károly: Végszó a házszámozáshoz. Debreczen, 1898. április 20.
- 144 Irinyi, 132.
- 145 Cs.: Éljen Gondy Károly! Debreczen, 1898. március 17.
- 146 Gondy Károly: Modern labdázás V. Debreczen, 1895. július 27.
- 147 Debreczen, 1877. szeptember 20. Gondy Károly fényképész úr...
- 148 Hajdu-Huszár [Móricz Pál]: Egy vasárnap. Debreczen, 1897. október 4.
- 149 Gondy Károly: Kép magyarázat. Debreczen, 1897. október 9.
- 150 Gondy Károly: A rögtönzött műteremben. Debreczen, 1898. szeptember 23.
- 151 Gondy Károly: Ostor csattanások. Debreczen, 1898. szeptember 1.
- 152 Gondy Károly: Les Grisons. Debreczen, 1896. szeptember 2.
- 153 Cs.: Éljen Gondy Károly! Debreczen, 1898. március 17.
- 154 Glatz, 277-279.
- 155 Assmann, Jan: A kulturális emlékezet. (ford.: Hidas Zoltán) Budapest, 1999.
- 156 Krappman, 90., 93-94.
- 157 Debreczen története 1849-1919. (szerk.: Gunst Péter) Debreczen, 1997. 298., 337.
- 158 Mudrony Soma (szerk.): Az 1885. évi Budapesti Országos Általános Kiállítás Katalógusa. Budapest, 1885.
- 159 Jóna Dani bácsi meghalt. Debreczeni Független Újság, 1905. június 25.
- 160 Városunk kitüntetett nagyjai. N.37. Jóna Dániel. Villám, 1886. május 30.
- 161 Gondy Károly: Modern labdázás V. Debreczen, 1895. július 29.; Indirect úton II. Bokréta ünnepély. Debreczen, 1896. március 4.
- 162 Gondy Károly: Közgyűlési botrányok I. „Holnap kilenc órákor!”. Debreczen, 1896. július 3.
- 163 Gondy Károly: Millenniumi képek III. Időleges kiállítás. Debreczen, 1896. október 21.
- 164 Gondy Károly: Városunk zár alatt. Debreczen, 1896. december 9.
- 165 Irinyi, 139.
- 166 Napi sajtó: bérletesek listája, zenedei hangversenyek műsorai.
- 167 Jóna Dánielnek első házasságából öt leánya született (Róza, Emília, Gizella, Etelka, Ilona) és egy Dániel nevű kisfia, aki azonban három éves korában, 1876-ban meghalt. A második házasságban született öt gyermekből kettő, Mariska és Kálmán érte meg a felnőttkort. (A Jóna családra vonatkozó anyakönyvi adatokért Jóna Sándornak, a családja kutatójának mondok köszönetet.)
- 168 Gondy Károly: Trio egy vérből. Debreczen, 1900. április 4.; Nagybákay Antal Zelmos: Műkedvelő előadások és hangversenyek egy debreceni polgárcsalád levelesládájának dokumentumai alapján (1874-1911). Déri Múzeum Évkönyve (DMÉ) 1995-96. Debreczen, 1998.

- 227.
- 169 Balogh István, 71-72.
- 170 Debreczeni Ellenőr, 1893. május 6., hirdetés.
- 171 Debreczeni Ellenőr és Alföldi Hírlap, 1874. augusztus 8., gyászjelentés
- 172 Ilonka 17 évesen ment férjhez, Gizella pedig már 20 évesen anya volt.
- 173 Debrecen-Nagyvárad Értékeit, 1881. augusztus 7., Hymen-hír
- 174 Hirdetéseit lásd: Debrecen-Nagyvárad Értékeit, 1879. április 27., 1881. október 19., 1884. december 14., 1886. május 23., 1890. május 25.
- 175 Jóna Róza üzenete Komlóssy Arthurnak Gondy Károly névjegyén. DM Irodalmi Társaság. Anyakönyvi adat egyelőre nem bukkant fel egy esetleges ekkori szülésről.
- 176 Gondy maga említi az 1886-ban nála lakó „szepességi csere-leánykát”, akit csak az ekkor 11 éves Piroskára cserélhetett el. A korabeli lapok tele vannak a szépességi szálláshelyek hirdetésekkel, bár azokra rendszerint polgárista vagy gimnazista fiúkat várnak; Csanak Jóska is 12 éves korában utazott egy évre Késmárcra. Vö.: F. Csanak Dóra: Ünnepek és hétköznapiak egy debreceni családban. Ifjabb Csanak József leveleskönyve 1870-ből. DMÉ 1983-84. Debrecen, 1985. 143-165.; Gondy Károly: Pactum occultum. Debrecen, 1895. február 9.
- 177 Gondy Károly: A fehér kereszt I-II. Debrecen, 1900. november 21-22.; A színügy és a lelencügy II. Debrecen, 1898. október 8.
- 178 A Debrecen hírei szerint 1876-, 1878-, 1887-, 1889-, 1891-, 1892-, 1896-ban fizetett hozzájárulást, ezen felül segített felruházni a katolikus elemistákat, egy erdőőr nyolc kiskorú árváját és gyógyíttatni két beteg gyermeket (1893, 1900).
- 179 Egy fiatal úri leány rejtélyes halála. Debrecen, 1902. július 3.; Egy fiatal leány halála. Debrecen, 1902. július 5.; Gondy Károly: A három végzetes levél. Debrecen, 1902. július 9.
- 180 Gondy Károly: Még mindig a hitért. Debrecen, 1898. augusztus 22.; Országos képviselőnk kis tükre. Debrecen, 1897. január 15.
- 181 Debreceni r. k. főplébánia, Kereszteltek anyakönyve, 1887. április 1., 4. A Rezső keresztnév a Rudolf magyar megfelelőjeként volt e korban használatban, Jókai nyomán, aki a nyelvújítás korabeli névalkotást felelevenítve, Rudolf trónörökösét csak Rezső királyfiként emlegette, így „honosította”. Somogyi Rudolfról is számos portré található a Gondy-féle albumokban.
- 182 Gondy Károly: Jubiláris kalamáris. Debrecen, 1895. október 15.
- 183 Debreceni r. k. főplébánia, Meghaltak anyakönyve, 1887. május 30. és Debrecen, 1887. május 31, június 1., Debreczeni Ellenőr, 1887. június 8.
- 184 Debrecen, 1887. június 11., 14., 15.; Debreczeni Ellenőr, 1887. június 11.
- 185 Debrecen, 1888. november 3., 1889. november 2., Gondy: „...szokott úton járok, ha a temetőbe sietek...” In: A nagy album. Debrecen, 1897. október 29.
- 186 MOL (Magyar Országos Levéltár) Józsefvárosi r. k. anyakönyv, 1892. augusztus 17.
- 187 Házi gyűjtő-lajstrom, HBML, IV.B. 1109/p.: Boros József Kovács, Péterfia 716., egy gyermek: Rozália
- 188 Leányáról először három éves korában tesz említést egy cikkében (Őszi hangulat. Debrecen, 1895. november 8.). A házasságról: Debreceni r. k. főplébánia, Egybekeltek anyakönyve, 1894. április 30.; Debreczeni Ellenőr, 1894. április 30.
- 189 A Függetlenségi Párt bálja. Debrecen, 1899. február 4.; Gondy Károly: Cívis báli csoport. Debrecen, 1899. február 7.
- 190 Gondy Károly: Millenniumi képek II. Kertészet. Debrecen, 1896. október 12.
- 191 „Én nem szeretem a túl magas szobát, de annál magosabban a karácsonyfát. [...] Hány boltból is szedtem e mindenséget?! De még magamban is összeszedtem minden képességet, hogy oly képet nyújtsak még gyermekemnek, miből később fényt merítsen jövőjének.” In: Gondy Károly: Karácsonyi fényképek. Debrecen, 1897. január 2.
- 192 Gondy Károly: A Honvéd temetőben. Debrecen, 1898. március 25.; A rögtönzött műteremben. Debrecen, 1898. szeptember 23.; Elnök-választás. Debrecen, 1899. január 5.
- 193 Debrecen, 1908. május 17.; Debreceni Független Újság, 1908. május 19. A „Debreceni

- Leányok Könyve” Antalfy József kiadásában jelent meg, vagy készült megjelenni: könyvtárban példányát nem találtuk, így azt sem tudjuk, Gondy Klári milyen gondolatokat fejtett ki írásában.
- 194 Gondy Károly: Cívis báli csoport. Debreczen, 1899. február 7.
- 195 Komlóssy Arthur 1848-1910. Debreczeni Független Újság, 1910. augusztus 9.
- 196 Gili Balázs [Gáspár Imre]: Az egész Debreczen V. Komlóssy Arthur. Debreczen, 1889. május 29.
- 197 Gondy Károly: Leálcázott maszkok. Debreczen, 1896. március 26.
- 198 Gondy Károly: 25! Debreczen, 1898. január 8.
- 199 Debreczeni Ellenőr, 1876. november 18.
- 200 DIM ltsz. n.
- 201 A Csokonai Kör Elősmervénye, Debreczen, 1898. november 26. Déri Múzeum Irodalmi Tára, D.X.88.23.75.103. és Komlóssy Arthur feljegyzései. K.X.2001.03.02.004.006. és 008.
- 202 Debreczen, 1898. január 5.
- 203 Gondy Károly: 25! Debreczen, 1898. január 8.
- 204 Gondy Károly: 25! Debreczen, 1898. január 8.
- 205 Gondy Károly: A többség a többségnek. Debreczen, 1899. január 2.
- 206 Debreceni Hírlap, 1909. december 11.: Az elmúlt héten házasságot kötöttek névsora.
- 207 Debreceni Független Újság Naptára, Katonai címtár, 1910-12
- 208 Debreczen, 1910. szeptember 4., 1911. január 1.
- 209 Debreczen, 1911. április 29. Ingatlanok forgalma; Debreceni Nagy Újság, 1911. december 4.
- 210 Móricz Pál: Nosziczi Thurzó Kálmán kapitány. In: Magyar sirató. Tahitótfalu, 1925. és uő: Thurzó Kálmán., Az első golyó. Debreceni Szemle, 1915. január 9., január 23.
- 211 1923-ban özvegyasszonyként élt, édesanyjával, a Püspöki palotában, s 1939-ben is özvegyi néven adta el apja maradék képeit a Déri Múzeumnak. További sorsa nem ismeretes. Vö.: Sőregi János: Emlékeim a Hajdúság írójáról, Móricz Pálról. Kézirat, Déri Múzeum Irodalmi Tára, K.X.77.44.1-67. és a múzeumi leltárkönyvek bejegyzései
- 212 Gondy Károly meghalt. Debreceni Újság, 1912. január 19.; Debreceni r. k. főplébánia, Meghaltak anyakönyve, 1912. január 17.
- 213 Komlóssy Arthur. Debreczeni Képes Kalendárium, 1910.
- 214 Gondy Károly: Urak napja. Debreczen, 1896. június 22.
- 215 Debreceni útmutató 1903.
- 216 lásd: Matricula Civium, HBML
- 217 Hortobágy, 1865. január 8.
- 218 Papp Albert (1889-1892), Kovács János (1892-1895/1900?)
- 219 Házi gyűjtő-lajstrom az 1869-ki népszámlálás céljából készült bejelentési ívek számára. HBML, IV.B. 1109/p.
- 220 Házi gyűjtő-lajstrom, HBML, IV.B. 1109/p.
- 221 Népszámlálási adatlap: HBML, IV.B. 1109/p. 27. szám
- 222 Öngyilkos fényképész. Debreczeni Ellenőr, 1893. október 5.
- 223 Debrecen-Nagyvárad Értékeit, 1866. október 7., hirdetés
- 224 A fényképészek munkáját jelentősen megkönnyítő szárazlemez használatát a magyarországi viszonyokhoz mérten nagyon korán, már 1883-ban bevezették Gondy-műteremben (vö.: Debreczen, 1883. június 11.). E lemeznek nemcsak a használata volt egyszerűbb és tisztább, de érzékenyebb is volt, így kevesebb napfény mellett is sikeresen lehetett rá képet rögzíteni – s ez kihatott a műterem-építési gyakorlatra is. (Az 1871-ben feltalált emulzió gépi öntésével csak 1879-től próbálkoztak, magyarországi üzemi gyártása 1884-bn indult be, korábban nyilván külföldről hozatták a fényképészek a kész lemezeket, vagy akár maguk állították elő. Vö.: Kincses Károly: Hogyan [ne] bánjunk [el] régi fényképeinkkel? MFM, 2000. 64-66.)
- 225 L. Baji Etelka: Strelisky. Egy fényképészdinasztia száz éve. MFM, 2001. 24.; Cs. Plank

- Ibolya: Simonyi fényírdái Pesten. In: A kép- és fényíró Simonyi Antal. MFM, 1992. 70-71.
- 226 Sárffy Aladár: A fényképészet aesthetikája. V. A műterem elrendezése és a bánásmód. (1. rész) Fényképészeti Lapok, 1886. december
- 227 Hortobágy, 1865. szeptember 17.
- 228 Sárffy Aladár: A fényképészet aesthetikája. V. A műterem elrendezése és a bánásmód. (2-3. rész) Fényképészeti Lapok, 1887. január, február
- 229 Debreczen, 1871. október 28.
- 230 Hortobágy, 1865. március 5. 39. és melléklet.
- 231 Hortobágy, 1865. április 2., melléklet.
- 232 Hortobágy, 1865. április 16.
- 233 Müller Lajos tánctanár, Valéria főhercegnő oktatója: Az illem- és tánc tan egyetemes kézikönyve. Budapest, 1880.; Müller Lajos tánctanár: A jó testtartás iskolája. Budapest, 1890.
- 234 Tánc tanítási jelentés: Hortobágy, 1864. október 16., 1865. január 29., február 12.; Debreczen, 1869. október 6., november 27.; 1870. szeptember 5., 1877. szeptember 5. stb.
- 235 Debreczen, 1875. november 25.
- 236 Debreczen, 1876. szeptember 11., 12., 13., 16., 30., október 2., december 16., 18.; Debreczeni Ellenőr, 1876. október 2., november 18.
- 237 MOL, FHL mikrofilm, 624163: Szikszói református anyakönyv, 1828. január 17., 1832. július 1., 1840. szeptember 24. 1842. október 30., és Debreczen, 1895. május 21., gyászír
- 238 Balogh Ferenc: A Debreceni Református Kollégium története adattári rendszerben. Debreczen, 1904. 55., 179-180.; Kapros Gábor: Visszaemlékezések egy volt vörös sapkástól (hatvan részben). Debreczen, 1890. július 14., október 21., Mikár Zsigmond: Honvéd-névkönyv. Az 1848/49-diki honvédseregnek 1890-ben még életben volt tagjairól. Budapest, 1891.
- 239 Urbán Aladár: A nemzetörség és honvédség szervezése 1848 nyarán. Budapest, 1973. 190, 303., 322.
- 240 lásd: HBML, Matricula Civium II. 1779.: Egey József aranyműves, Vadna, Borsod megye. (Van adatunk arra is, hogy egy Egei András nevű ötvöst 1670-ben Szatmárnémetiben bírónak választottak. Lásd: Szendrei-Szentiványi: Magyar képzőművészek lexikona. Budapest, 1915. A közös mesterség alapján csak feltételezhetjük a közös családot, amely azonban éppúgy lehet véletlen is.) Az anyakönyv tanúsága szerint az Egey, Egei név gyakori ezen a vidéken.
- 241 Egy adat szerint a pesti Iparegyesület által rendezett 1847-es rajzműkiállításon egy Egey István nevű lakatos szabadkézi krétarajzaival dícséretet aratott – azt azonban egyelőre nem tudjuk igazolni, hogy ez a lakatos Egey fényképész lett volna: bár életkora alapján akár lehetett is. Vö.: Hetilap 1847. november 5. 1429. Az adatért Farkas Zsuzsának mondok köszönetet.
- 242 Mudrony, 275.
- 243 Lásd felesége gyászjelentését „boldog házasságának 32. évében”. Debreczen, 1889. július 4.
- 244 Divald Károly és segédei. Chromotypia, a család tulajdona. Közölve pl.: Cs. Plank – Kolta – Vannai: Divald Károly fényképész és vegyész üvegműcsarnokából Eperjesen. MFM, 1993. borítólap; Kreilisheim György: Régi magyar fényképezés. Budapest, 1941., 23. kép. Az egyik esetben 1864-re, a másikban 65-re van datálva a kép. A személyeket meg is nevezi: Művészet Magyarországon 1830-1870. Katalógus II. 508. Divaldra lásd: Cs. Plank Ibolya: Egy felvidéki fényképészcsalád. In: Divald Károly fényképész és vegyész... 13-15., 29. Mudrony a műterem alapítást 1862-re teszi.
- 245 Hortobágy, 1863. október 18.
- 246 Hortobágy, 1865. július 30.
- 247 Hortobágy, 1865. október 8.
- 248 Házi gyűjtő-lajstrom, HBML, IV.B.1109/p.; Öngyilkos aggastyán. Debreczeni Ellenőr, 1895. május 20.
- 249 Házi gyűjtő-lajstrom, HBML, IV.B.1109/p.
- 250 Népszámlálási adatlap, HBML, IV.B.1109/p. 27. szám és Szikszói református anyakönyv,

1842. október 30., MOL

251 Öngyilkos aggastyán. Debreczen, 1911. szeptember 27., Öngyilkos debreceni fényképész. Debreceni Független Újság, 1911. szeptember 27., Meghalt Egey Károly(!). Esti Hírlap, 1911. október 5.

252 Karczag Vilmos – Szabolcsi Lajos (szerk.): Emléklapok a debreczeni országos dalárünnepély alkalmából. Hol vannak szállva daláraink? Debreczen, 1882.

253 Debreczen házjegyzéke 1910., HBML, és Debreczen, 1911. szeptember 27. Először a Komlóssy úton, halálakor a Hajnal utcán lakott.

254 Debreczen, 1890. július 5., kérelem

255 Debreczen, 1884. március 10.

256 Debreczeni Ellenőr, 1874. augusztus 8.

257 Kristína Rybárová: Fotografické ateliéry v Košiciach od druhej polovice 19. storočia do roku 1918. Historia Carpatica 21. [A Kelet-szlovákiai Múzeum Évkönyve] Kassa, 1990.

258 Letzterék Debreczenben is mindent megtettek a közönség kegyeinek elnyeréséért: 1868 nyarán, egy hónapi ittlét után már üvegtermet építtetnek, amelyet két év múlva nagyobb és komfortosabbal cserélnek fel; porcelántárgyakat díszítenek fényképpel, „örökéletű” email-képeket és életnagyságú nagyításokat készítenek, bécsi retouchirozót alkalmaznak – 1871-re mégis be kell csukniuk a boltot. Vö.: Alföldi Hírlap, 1868. július 30., szeptember 10., december 5.; Debreczen, 1869. július 8., augusztus 4., 1870. május 23., augusztus 21., november 7., 19. stb.

259 Gondy egy ízben elmeséli, hogy „midőn a felvidéken a tótok között annyira divat volt a pálinka ivás, Kassa városa úgy iparkodott a morálon igazítani, hogy a spiritusz csak városi bárca mellett volt kapható, de csak úgy, ha a fogyasztó a kért mennyiség technikai feldolgozását hitelesen ki tudta mutatni.” (Pálinka-elmélkedés. Debreczen, 1899. július 8.) A fényképész minderről talán nem pálinkaszeretete miatt értesült, hanem mert a fotóemulzió készítéséhez szüksége volt a tiszta spirituszra, amelyet oldószerként és a lemezek száradásának meggyorsítása végett használtak.

260 Vö.: Szakács Margit, 1997.

261 Természetesen nem mindegy, mennyit, de a kassainak nevezett albumban található 342 darab kép sorszámozása 558-cal kezdődik az első oldalon és 913-mal ér véget – de miután az utána következő újhelyi képekhez átvezetőleg folyamatos a képek sorszámozása, ezerig, mert ott aztán újra kezdődik, nem tudható, hogy egyszerűen hiányzik a kassai album eleje, vagy folyamatosan számozták egy előző, máshol készült albummal. A fellelhető kassai verzójú képek sem sokat segítenek a meghatározásban: akad debreceni kép kassai verzóval és kassai kép debrecenivel, némelyik pedig az albumban nem is szerepel: azok talán a hiányzó részben lehettek.

262 Ennek a fióknak a létét nem tudjuk kasírozott, verzóval ellátott képekkel alátámasztani, csak az utánrendelő könyvben van feltüntetve a város és az évszám.

263 Debreczen, 1867. január 20.; Szilágyi Gábor: Magyar fotográfia története. Budapest, 1996.

234. (Szilágyi hivatkozásának alapja a világkiállítás katalógusa: Exposition Universelle de 1867 à Paris. Catalogue spécial du Royaume de Hongrie. Paris, 1867. 3-4)

264 Bulletin de la Société Française de Photographie (BSFP), 1869. január, 25-28.

265 Kg.: Képek a pusztáról. A csikós. Vasárnapi Újság, 1870.1.3-4. A képek megjelenési helye: Vasárnapi Újság, 1870.1.3., 1870.7. 85., 1870.16.193.

266 BSFP, 1870. február, 56.

267 Veress Ferenc kolozsvári fényképésről van szó

268 Alföldi Hírlap, 1869. július 3., és ugyanerről: Debrecen-Nagyvárad Értésítő, 1869. július 11. A cikkekben emlegetett francia úr Martin Laulerie, a Francia Fényképészek Szövetségének főtitkára 1855-70 között, aki a fényképészeti kiállítást szervezte.

269 Vasárnapi Újság, 1870/1. január 2., 9.

270 Egy tudósítás szerint a portrék mellett ebben az évben is küldtek hortobágyi zsánerképeket. Alföldi Hírlap, 1870. július 18.

271 Debreczen, 1870. március 10.

272 Debreczen, 1870. április 20.

- 273 Debreczen, 1870. augusztus 30. Az 1858-1908 között, minden pénteken, angol nyelven, de Párizsban megjelenő Photographic News számait egyelőre nem találtuk.
- 274 id. Komlóssy Arthur: Tarlózások. Debreczen műkedvelő világából. Műkedvelő Fényképezők Lapja, Debreczen, 1907. szeptember, 20-21.
- 275 Debreczen, 1866. március 25. Az anilin kép: elsősorban rajzok vagy síkbeli tárgyak átnyomása, másolása anilinolaj segítségével, gőzöléssel pauszpapírra, minek következtében az átnyomott kép áttetsző és ibolyaszínű lesz, amely savakkal kékké és zölddé is változtatható. Vö.: Schmidt, F.: A gyakorlati fotografozás kézikönyve. Budapest, 1897. 273-274
- 276 Az arcképek világításáról. Külföldi szaklapok után írta F. S. Fényképészeti Lapok, 1884. január, 17.
- 277 A találmányt ismerteti: BSFP, 1870. július, 169-170. Gondy képet is küldött a szerkezetről, amelyet a műszaki leírással együtt iktattak a Francia Fényképészeti Társaság irattárában.
- 278 Szilágyi Gábor: Magyar fotográfia története. Budapest, 1996. 227.
- 279 Debreczen, 1872. január 27., Alföldi Hírlap, 1872. január 27.: „Az 1871. évi nemzetközi londoni kiállításon a magyar korona országaiból részt vett magyar kiállítók az angol központi bizottság részéről dísz-oklevelekkel lettek megisztelve: s ezek között vannak Debreczenben: Frics József, Gondy és Egey, Kutassy Imre, Telegdy K. Lajos” (a többiek nyomdászok)
- 280 Veress Ferenc: A gelatine-emulsió-eljárás műkedvelők részére. Fényképészeti Lapok, 1887. szeptember, 172-173.; Schmidt, 103-104.
- 281 Csokonai Naptár az 1902-ik évre. Debreczen, 1901., hirdetés
- 282 Az arcképek világításáról. 18.
- 283 Debreczen, 1870. június 13.
- 284 Debreczen, 1870. szeptember 28.
- 285 Debreczen, 1870. november 5.
- 286 Debreczen, 1874. január 3.
- 287 A litográfia egy példánya: Déri Múzeum, II.1938/13-b.
- 288 Hortobágy, 1865. október 8.; Vasárnapi Újság, 1866.52.633., 1871.42.521.; Alföldi Hírlap, 1869. július 3.
- 289 Gondy Károly: Lux! Debreczen, 1900. március 14., Áldatlan koncessziók. Debreczen, 1899. június 13. Gondy egyébként már Pestről ismerhette Izsót, hiszen a szobrász műterme az Újvilág utcában volt.
- 290 L. Baji, 39.
- 291 Sárffy Aladár: A fényképészet aesthetikája. VII. A fényképészeti állításról általában. (3. rész) Fényképészeti Lapok, 1888. január, 2.
- 292 Sárffy Aladár: A fényképészet aesthetikája. VI. A „szép” a fényképészetben. (4. rész) Fényképészeti Lapok, 1887. október, 194-195.
- 293 Sárffy Aladár: A fényképészet aesthetikája. V. A műterem elrendezése és a bánásmód. (5. rész) Fényképészeti Lapok, 1887. április, 70-71.
- 294 Debreczen-Nagyvárad Értésítő, 1871. szeptember 3.
- 295 Gondy Károly: Statisztikai függelék. Debreczen, 1895. december 11., Holden-bábjáték. Debreczen, 1898. július 27. Debreczenben a beltelek mérete után kiszámított földbirtok járt az ondódi határban minden városi házhoz. Ezeknek a kisbirtokoknak az átlagos nagysága ritkán haladta meg a 20 holdat. Vö.: Debreczen története III. Debreczen, 1997. 201.
- 296 Hortobágy, 1863. szeptember 6.
- 297 Gondy Károly: „Nem adok címet, mert el sem olvasnák”. Debreczen, 1897. október 23.
- 298 Nábrádi Mihály (szerk.): Debreczen utcanevei. Debreczen, 1984.
- 299 Gondy Károly: „Nem adok címet...” Debreczen, 1897. október 23. erről még: Utcák elnevezése – házszerűzés IX. Debreczen, 1897. július 16; Polgári érdekeink. Debreczen, 1898. május 6.
- 300 Debreczen, 1872. december 27. (kiemelés tőlem)
- 301 Debreczeni Ellenőr, 1882. június 24. Nyílt-tér. Egey István válasza.

-
- 302 Csokonai Naptár az 1902. évre. Debrecen, 1901. 20.
 303 pl. Debreceni Nagy Újság, 1911. december 13.
 304 Hirdetések: Debrecen, 1899. október 7., 1900. április 9.; Debreceni Újság, 1909. február 16-17.; Debreceni Független Újság Naptára, 1910.; Debrecen, 1901. szeptember 4.; Debreceni Nagy Újság, 1911. december 31., 1913. június 22. stb.
 305 Gondy Károly: Statisztikai függelék. Debrecen, 1895. december 11., Karácsonyi fényképek. Debrecen, 1897. január 2.
 306 Debrecen, 1877. szeptember 20.; Debreceni Nagy Újság, 1912. július 13.
 307 Debrecen, 1877. szeptember 20., 1884. április 10.; Gondy Károly: Hideg zuhany. Debrecen, 1897. augusztus 18.
 308 Csokonai naptár az 1902. évre. Debrecen, 1901. 20.
 309 Gondy Károly: Leálcázott maszkok III. Debrecen, 1896. április 29.
 310 Debrecen, 1873. január 2.
 311 Debreczeni Ellenőr, 1874. augusztus 8.
 312 Debrecen-Nagyvárad Értékeit, 1879. július 6. A kitüntetés értékét némileg relativizálja, hogy míg aranyérmet egyetlen debreceni kiállító nyert, bronzérmet mintegy negyvenen kaptak.
 313 Debrecen, 1884. április 30., 1885. május 23., Szilágyi Gábor: A fotóművészeti kiállítások szakrepertóriuma ([1870-]1890-1945). Budapest, 1978.; Szilágyi Gábor: Magyar fotográfia története. Budapest, 1996. 243.
 314 Debreczeni Ellenőr, 1882. június 24. Nyílt-tér. Egey István válasza.
 315 Debrecen, 1874. október 15. A hír Gondyék ungvári műteremállítását harangozza be: a tévedés nyilvánvalóan a megtévesztő verzóhasználatból következett.
 316 Mészáros Márta: Fotótörténet. In: Félegyháza anno. Képeslapok és fényképek a régi Félegyházáról. <http://www.felegyhazaanno.hu/index.php/felegyhazi-fototoertenet/2-fototoertenet> [2014. március]
 317 Szakács Margit: Fényképészek és fényképésműtermek Magyarországon. Budapest, 1997. A Déri Múzeum Fotótárában találhatóak vizitkártyák Csókás és társa 1871 feliratú verzóval is.
 318 Valójában nem tudjuk biztosan, hogy melyik Egey lehetett Csókás László társa, és pontosan mikor; csak a félegyházi dátum és István útra kelésének egybeesése valószínűsíti, hogy inkább ő lehetett az. Az is előfordulhat azonban, hogy Imre töltötte ott gyakornokidejét.
 319 Debrecen, 1875. július 25.
 320 Debreczeni Ellenőr, 1882. június 17., 24.
 321 Fecstel János: Szatmár-németi város leírása és Ferencz Ágoston: Közgazdasági viszonyok. In: Borovszky Samu (szerk.) Magyarország vármegyéi és városai. Szatmár vármegye és Szatmár-németi. Budapest, 1908.
 322 Lásd a fényképek verzóit.
 323 Debrecen, 1883. augusztus 11., Nyílt-tér
 324 Fényképészeti Lapok, 1885. február, 1882. január, március, május, 1884. február, március, 1886. június, július. A szerkesztő izenetei között gyakran találunk Egeynek szóló kérdést vagy választ.
 325 Fényképészeti Lapok, 1888. március ill. február, 1885. július
 326 Fényképészeti Lapok, 1882. május; HBML, Iparlajstrom (1878-1884): 1882. április 1.
 327 Debrecen, 1882. március 11., gyászjelentés, 1882. augusztus 10., építési engedélyek listája. 1889-ben még ebben a házban lakott. Vö.: Debrecen, 1889. július 4., felesége gyászjelentése
 328 1882. június 14., 1883. augusztus 11, 13.
 329 Értesítés. Fényképészeti Lapok, 1882. július
 330 HBML, Iparlajstrom (1878-1884): 1885. szeptember 25.
 331 Fényírdai jelentés. Nyírvidék, 1885. december 6.
 332 Németi János régész, nagykarolyi lakos szíves közlése
 333 Fényképészeti Lapok, 1887. szeptember, hirdetés

-
- 334 Szabó Sarolta: A fényképészet kezdetei Nyíregyházán. A nyíregyházi Jósa András Múzeum évkönyve 43. 2001. 349-363.
- 335 Szakács Margit: Fényképeszek és fényképeszműtermek Magyarországon. Budapest, 1997.; Debreczeni Hírlap, 1891. december 19., hirdetés.
- 336 HBML, Tanácsulési jegyzőkönyv, 1892. ikt.sz. 9915.; Debreczen, 1892. november 9., hirdetés.
- 337 Debreczeni Ellenőr, 1893. október 5.
- 338 Debreczeni Ellenőr, 1893. október 14.
- 339 HBML, Tanácsulési jegyzőkönyv, 1894. ikt.sz. 8765.; Öngyilkos aggastyán. Debreczeni Ellenőr, 1895. május 20.
- 340 Debreczen, 1895. május 20.
- 341 Molnár István: Az utazó fényképeszekről. Fényképészeti Lapok, 1882. április, 57.; A szerkesztő izenetei. Fényképészeti Lapok, 1887. augusztus
- 342 Debreczen, 1883. augusztus 11.
- 343 Debreczen, 1885. június 20.
- 344 Debreczen, 1885. május 23.
- 345 Szilágyi Gábor idézi a Kiállítási Lapok (1885. 349.) bírálatát. In: Szilágyi Gábor: Magyar fotográfia története. Budapest, 1996. 243.
- 346 Debreczen, 1887. június 11.
- 347 Fényképészeti Lapok, 1888. augusztus. A szerkesztő izenetei [Egey Istvánnak]
- 348 Az album III.1915/22 leltári számon megtalálható a Déri Múzeumban. Lásd még a Debreczen 1886. május 31-i beszámolóját.
- 349 Debreczeni Ellenőr, 1888. június 23.; Dóczy Gedeon (1832-1911) pedagógus, a később róla elnevezett iskola igazgatója Debreczenben, Dóczy Györgyről lásd: Móricz Pál: Magyar sirató. Tahitófalu, 1925. 130.
- 350 Debreczen, 1884. május 28., 1892. szeptember 19.
- 351 Debreczen, 1886. június 12., 1888. szeptember 29., stb. A tűzoltóegyletről készített csoportképe a kevés megmaradt Egey-felvétel egyike. A 48-as honvédek körében egyébként általános volt a tűzoltóegyletek alapítása, támogatása.
- 352 Debreczen, 1892. május 31., 1893. június 13., július 17., stb. Egey István leányai sorsáról utoljára apjuk halálakor, a gyászjelentésből értesülünk: eszerint 1895-ben ketten, Mária és Róza már férjezettek, családosak, Karolin és Ludmilla pedig hajadonok voltak, s valószínűleg azok is maradtak, hiszen Lina már 36, Mici 30 éves volt ekkor: egyikük Bécsben lakott, a másikuk otthon, az apjánál. Hogy Mici élete során folytatta-e még a fényképeszmesterséget (esetleg Bécsben?), arról nincs tudomásunk. Vö.: Debreczeni Ellenőr, 1895. május 20., Debreczen, 1895. május 21.
- 353 Debreczen, 1889. július 4., 1895. május 21.
- 354 Debreczeni Ellenőr, 1882. június 24.
- 355 Debreczen, 1875. március 16., 1876. június 1.
- 356 Debreczen-Nagyvárad Értéktörő, 1866. október 7.
- 357 Életnagyságú fényképek. Debreczeni Ellenőr, 1877. július 2.
- 358 Lugosi Lugo László: Klösz György élete és munkássága. Budapest, 2002. 31-32. Egy nagyítógép még tíz évvel később is „igen drága” volt. Vö.: Fényképészeti Lapok, 1885. március, 59. Összehasonlításképp: Gondy 1892-ben 1400 forintért adta el boldogfalvi szőlőskertjét. Debreczen, 1892. június 25., Ingatlanok forgalma
- 359 A kirakatbeli fénykép propaganda-szerepét a társasági élet szereplőihöz hasonlóan a rendezvényszervezők is hamar felismerték; Zempléni Árpád költő például, egy debreceni felolvasása előtt, a következő javaslatot tette a Csokonai Kör titkárához írott levelében a századfordulón: „Az érdeklődés hathatósabb felköltése céljából, azt hiszem, nem lenne rossz, ha a felolvasást megelőző hétre, kifüggesztés végett nagyobb üzletek és könyvkereskedők kirakatában: küldenék egy tucat fotográfiát. A lapokat nem olvassa mindenki, de sétálni szoktak az emberek, asszonyok és leányok, különösen a piac utcán. A felolvasás után aztán beszédetnéd a

- pofázmányokat s visszaküldenéd nekem postán.” (Déri Múzeum Irodalmi Tára, K.X.74.23.2.1.) A korzó és a kirakatbeli fénykép összefüggésére és használatára lásd még: Szabó Anna Viola: Lukács Juliska ruhái. Egy színésznő fényképemlékezete. In: DMÉ 2005. Debrecen, 2006. 323-347.
- 360 Debrecen, 1876. június 1. (Kacsó-féle üzlet mellett), 1877. április 5. (Kistemplom-bazár), 1878. január 30. (Rott-féle bazár kirakata), 1882. szeptember 11. (Kaszinó épülete alatt), 1883. augusztus 9. (Beke László kirakata), 1884. január 31. (Ganovszky Lajos Cegléd utcai kirakata), 1884. április 10. (Szepessy és Kerekes főtéri kirakata), 1887. november 14. (Ganovszky és Kaszanyitzky urak üzleteik kirakata), 1890. május 8. (Killer kárpitos kirakata), 1892. április 26. (Csáthy könyvkereskedés), 1902. február 15. (Varga és Flaschner bútorkereskedők kirakata), 1902. június 14. (Fehérló utcai kirakat), 1903. augusztus 18. (Hungária-épület sarka), stb.
- 361 Debreczeni Ellenőr, 1894. augusztus 9.
- 362 Sz. Kürti Katalin: Adatok a debreceni fényképezés történetéhez 1863-1918 és Adattár. In: Régi debreceni családi képek. Debrecen, 1987. 75-94, 113-116., és saját gyűjtés.
- 363 Kürti, 90. és Adattár; B. Dorner Márta: Knebel fényirda. Vasi fotográfusok emlékei. Kiállítási katalógus. Savaria Múzeum, Szombathely, 1989.; Nagy István, 34.; és saját gyűjtés.
- 364 Debrecen, 1887. január 30.
- 365 Kürti, 90-91. és Sz. Kürti Katalin: Elfelejtett debreceni művészek. Id. Kovács János. Múzeumi Kurír, 1980. augusztus, 92-98. és saját gyűjtés.
- 366 Kürti, 89. és Adattár; és saját gyűjtés.
- 367 Kürti, 89. és Adattár; Kincses Károly: Kiss Ferenc. Fotoriporter, 2005/1.; Szabó Anna Viola: „Sorsunk nézzük, ha egymást nézzük mi...”. Ady Endre debreceni fényképei. DMÉ 2007. Debrecen, 2008. 217.
- 368 Debrecen, 1899. március 20.
- 369 Kürti Adattár; és saját gyűjtés.
- 370 Szabó Anna Viola: Letzter József. (kézirat)
- 371 Kürti, 91-94.
- 372 Gondy Károly: A jelen és a múlt időről. Debrecen, 1899. január 12.
- 373 Gondy Károly: A rendjelek tejútja III. Debrecen, 1899. február 20.
- 374 Gondy Károly: A kirakatok és a cégek. Debrecen, 1898. november 30.; Rendjelek..., 1899. február 20.
- 375 Gondy Károly: A felekezeti iskoláinkban. Debrecen, 1895. szeptember 5.
- 376 Gondy Károly: A rendjelek tejútja III. Debrecen, 1899. február 20. és Nyílt levél a „Dunky testvérek” cégnek Kolozsvárt. Debrecen, 1899. február 22.
- 377 Debreczeni Ellenőr, 1882. június 17. Nyílttér.
- 378 Gondy: Utcák elnevezése – házszámozás VIII. Debrecen, 1897. július 14.
- 379 Gondy Károly: A kirakatok és a cégek. Debrecen, 1898. november 30.
- 380 Gondy Károly: A rendjelek tejútja II. Debrecen, 1899. február 16.
- 381 Hortobágy, 1866. március 25.
- 382 Népszámlálási adatlap 1870.; Kiss Lajos: Vásárhelyi művészet. Budapest, 1957. 99. A Gondyéknál eltöltött tanulói idő (öt év?) után Várady 1894 nyarán, Zilahon nyitott ideiglenes műtermet: az akkori híradás mint debreceni fényképészt említi; 1903-1907 között Hódmezővásárhelyen volt műterme. Vö.: Miklósi-Sikes, Cikkgyűjtemény 0660. tétel;
- Bernátsky Ferenc: Hódmezővásárhely fotótörténete.
http://data.hodmezovasarhely.hu/docs/Infobox/helyi_ertektar/hodmezovasarhely_fototortenete_b_ernatsky_ferenc.pdf [2015. április 26.]
- 383 Kolonics 1892-ben vendéghallgatóként díszítőfestést is tanult az Iparművészeti iskolában – ezt kamatoztatta, amikor Gondynak táblaképeket festett a kivilágításra. Vö.: Keleti Gusztáv: A m. kir. Iparművészeti iskola értesítője. Budapest, 1892. 54.
- 384 Debrecen, 1898. március 17., Debreczeni Újság, 1902. június 15., Nyírvidék, 1904. október 30., 1905. november 26., Debreczeni Újság, 1907. március 20.
- 385 Debrecen-Nagyvárad Értesítő, 1890. április 6., Debreczeni Ellenőr, 1892. június 25., 1893.

június 7.

- 386 Gondy Károly: Pactum occultum. Debreczen, 1895. február 9.; Les Grisons. Debreczen, 1896. szeptember 2.
- 387 Gondy Károly: Statisztikai függelék. Debreczen, 1895. december 11.
- 388 Gondy Károly: Indirect úton II. Bokréta ünnepély. Debreczen, 1896. március 4.
- 389 Gondy Károly: Leálcázott maszkok III. Megrögzött bűnök. Debreczen, 1896. április 29.
- 390 Gondy Károly: Vonós négyes. Debreczen, 1900. február 13., Félórai séta közben. Debreczen, 1894. április 18-19.
- 391 Debreczen, 1883. június 11.
- 392 Gondy Károly: Őszi hangulat II. Debreczen, 1895. október 30.
- 393 Gondy Károly: Képkiallításunk I. Debreczen, 1900. december 4.; Áldatlan koncessziók. Debreczen, 1899. június 13.; Egy szürke hét Budapesten. Debreczen, 1900. május 28.; Millenniumi képek I-II. Debreczen, 1896. szeptember 22., október 12.; A Honvéd temetőben. Debreczen, 1898. március 25.; Pálinka-elmélkedés. Debreczen, 1899. július 8.; Küzdelem végén – erdő végén. Debreczen, 1896. november 4.; Hideg zuhany. Debreczen, 1897. augusztus 18.
- 394 „Egy vidéki fényképész”: Fényképészek vasárnapja. Debreczen, 1891. július 30.
- 395 Gondy Károly: Nemes kéregetők. Debreczen, 1898. április 9.
- 396 Gondy Károly: Nemes kéregetők. Debreczen, 1898. április 9.
- 397 Debreczen, 1877. március 13. (tornaegyleti póttag; de a tagsági díjon felül is támogatja az egyesületet: hol versenydíjakhoz járul hozzá néhány forinttal, hol a tornacsarnok építéséhez: 1881, 1884, 1892); 1880. január 24. (és 1881, 1884: színügyegyleti tagdíjat fizet); 1884. december 22. (felolvasóköri pártoló tag); illetve Debreczen, 1885. november 28., 1911. május 11.; a nőegyletre lásd: 158. jegyzet.
- 398 Gondy Károly: Dezinficiált fiókom. Debreczen, 1899. március 23.
- 399 Gondy Károly zenei kritikái (lásd alább) és felülfizetései, pl. a Zenede javára rendezett hangversenyeken, Debreczen, 1880. június 14., 1887. december 17., valamint: Gondy: Cívis báli csoport. Debreczen, 1899. február 7.; A bál ex offo. Debreczen, 1896. március 25.
- 400 Gondy Károly: Indirect úton II. Bokréta ünnepély. Debreczen, 1896. március 4.; A rögtönzött műteremben. Debreczen, 1898. szeptember 23.; A pók hang-érzete. Debreczen, 1895. március 5. stb.
- 401 Gondy Károly: Közgyűlési botrányok I. Debreczen, 1896. július 3.
- 402 Gondy Károly: A magas polc. Debreczen, 1895. május 14.
- 403 Déri Múzeum Történeti Tára, I.208/1942.
- 404 Már csak azért sem, mert éppen ebben az időben zajlik majd le az a polémia a lapok hasábjain, amely a cégbeli viszonyokra a két Egey-fivér között fényt derít, s Egey Imrét először nevezi nevén. Vö.: Debreczen, 1882. június 14., 15., 19., Debreczeni Ellenőr, 1882. június 17., 24.
- 405 Lásd: Kincses Károly – Nádas Péter: Mai Manó fotográfiái. Budapest, 2003. 72-73.
- 406 Ezek a beírókönyvek sajnos nem maradtak fent, csak analógiákra hagyatkozhatunk.
- 407 Gondy Károly: Nyílt levél Rudnyánszky Gyula úrnak. Debreczen, 1894. december 5.
- 408 Debreczeni Újság, 1909. február 28., hirdetés. Az emulzió lemosásával az üveglemezeket újra fel lehetett használni.
- 409 Debreczen, 1882. augusztus 10.: Építési engedélyek kisebb mérvű építkezésekre, 1882. I. félév
- 410 Tauffer Gyula fényképész (1832-1890) Kolozsváron működött 1865-1882 között. Vö.: Miklósi-Sikes Csaba: Fényképészek és műtermek Erdélyben, 1839-1916. Székelyudvarhely, 2001. 202.
- 411 Debreczen-Nagyvárad Értésítő, 1885. február 22., Fényképészeti Lapok, 1885. április
- 412 Debreczen, 1887. január 30., Debreczen-Nagyvárad Értésítő, 1889. augusztus 5. Mandel Manónak 1896-tól volt műterme Nagyváradon, a Fő utca 4 szám alatt, de e híradás szerint korábban is ott dolgozott. Szakács (és nyomában Miklósi-Sikes és Cornea) a debreceni működést 1896-ig határozza meg, nem tudjuk, milyen adatok, de valószínűleg téves következtetés alapján.

- Vö.: Lucia Cornea: Repertoire des anciens ateliers photographiques d'Oradea 1852-1950. Nagyvárad, 1999. 109., 155-156.
- 413 Debrecen-Nagyvárad Értésítő, 1889. augusztus 5., 1890. április 6., hirdetések
- 414 Kossuth utca. Debreczeni Ellenőr, 1889. október 22., Debreczen, október 23.; Gondy Károly: Utcák elnevezése – házszámozás. Debreczen, 1897. május 14., július 14.
- 415 Debreczen, 1889. december 5., 9., 14., hirdetés
- 416 Debreczen, 1890. július 23. „Ingatlanok forgalma: Gondy Károly veszi özvegy Tauffer Józsefné és társai házáat 600 forintért.” Tauffer József 1887. december 3-án, Gyula 1890. március 7-én halt meg. Vö.: Miklósi-Sikes, Cikkgyűjtemény 0565. és 0598. tétel
- 417 Debrecen-Nagyvárad Értésítő, 1890. április 6., hirdetés
- 418 Debrecen-Nagyvárad Értésítő, 1890. április 6., Debreczeni Ellenőr, 1893. június 7.
- 419 Debrecen-Nagyvárad Értésítő, 1890. június 22.
- 420 A művészet remeke. Debrecen-Nagyvárad Értésítő, 1890. május 18.
- 421 Gondy Károly: Legyen világosság! Debreczen, 1897. augusztus 6-7.
- 422 Debreczen, 1891. december 28.; Debreczen, 1895: a műterem száma a közhasználatú telefonhálózatban: 89.
- 423 Debreczen, 1890. szeptember 9.
- 424 Debrecen-Nagyvárad Értésítő, 1890. augusztus 3.
- 425 Debreczen, 1891. január 17.
- 426 Debreczen, 1881. május 30., Debreczeni Ellenőr, 1887. május 31.; Nagybákay Antal Zelmos: Műkedvelő előadások és hangversenyek egy debreceni polgárcsalád levelesládájának dokumentumai alapján (1874-1911). DMÉ 1995-96. Debreczen, 1998. 213-234.
- 427 Fotolexikon, Budapest, 1963.
- 428 „A tárgylencsék valamint az ezekkel egybekötött gépek és kamerák szintén javításon mentek keresztül [1884-ben]. Ezek közül a Francais féle 6 combinatiójú rectilinear méltán megemlíthető, mert a Voigtländer és Steinheil hasonló minőségűeknél ha nem jobb is, de sokkal olcsóbb.” Fényképészeti Lapok, 1885. január
- 429 Schmidt, 33-40.
- 430 Veress Ferenc: A gelatine-emulsio-eljárás műkedvelők részére. Fényképészeti Lapok, 1886. november. 231.
- 431 Debreceni Független Újság Naptára, 1905., hirdetés.
- 432 Debreczen, 1884. április 10.
- 433 A szerkesztő izenetei. Fényképészeti Lapok, 1882. február, március, május, június, július
- 434 Fényképészeti Lapok, 1882. szeptember, 151.
- 435 Fényképészeti Lapok, 1882. június.
- 436 Nem volt ezzel egyedül: Veress Ferenc lapja indulásakor arról panaszkodik, hogy 207 név szerint ismert mesterből 33 és 400 segédéből 16 fizetett rá elő; s hét év múlva is a pártolás hiánya miatt szünteti azt meg. Vö.: Fényképészeti Lapok, 1882-1888.
- 437 MNM Történeti Fényképtár, 67.2940-3045.; Debreczen, 1882. szeptember 11.
- 438 Déri Múzeum, III.1915/22.; Debreczen, 1886. május 31.
- 439 A debreceni színház. Gondy és Egey fényképe után Haske. Vasárnapi Újság, 1870.7.85.; A debreceni kollégium; A debreceni Nagytemplom és a piacsor egy része. Gondy és Egey fényképe után Dörre Tivadar. Vasárnapi Újság, 1882.36.565., 569.
- 440 Debreczen, 1883. június 11., augusztus 11.
- 441 Debreczen, 1884. április 10.
- 442 Debreczen, 1891. június 15., Debrecen-Nagyvárad Értésítő, 1891. június 21.
- 443 Debreczen, 1876. május 9., 1884. augusztus 4., 1887. november 14., 1888. július 30., D-NÉ, 1890. június 29., 1900. július 30. stb.
- 444 A nagy nap emlékei. Debrecen-Nagyvárad Értésítő, 1890. szeptember 21., „Debreczeni polgár”: A királylátás Debreczenben. Vasárnapi Újság, 1890.39.629., képek: 625.
- 445 Jókai a Hortobágyon. Debreceni Ellenőr, 1889. május 22., Karczag Vilmos: Jókai a

- Hortobágyon. Debreceni Ellenőr, 1889. május 25.; Móricz Pál: Egy Jókai ereklje-kép. Új Idők, 1916/1. (1915 karácsony) 24-25. A képnek két változata ismert, vö.: E. Csorba Csilla: „Baráti emlékül – Jókai Mór”. Jókai Mór összes fényképe. Budapest, 1981. 121-123.
- 446 Debreceni Ellenőr, 1894. április 19. A híradás New Illustrated című londoni újságot említ, valószínűleg az Illustrated London News helyett; ebben azonban sem a cikk, sem a képek nyomát nem találtuk.
- 447 Hortobágyi csikósok Amerikában. Vasárnapi Újság, 1897.19.303. A képeket egyébként szintén Móricz Pál küldte be a lapnak.
- 448 8891 menyasszonyi fényképfőlvétel! Debreczen, 1903. augusztus 18.
- 449 A **Verzókatalógusban ezek nagyjából a 23. típustól számítódnak.**
- 450 Debreceni Újság, 1906. november 9., hirdetés
- 451 Debrecenieiek Bártfán. Debreceni Újság, 1906. július 29., Gondy Károly nagy beteg. Debreczeni Független Újság, 1906. augusztus 2., Debreczeni Újság, 1906. július 22., 29. hirdetés
- 452 Debreceni Újság, 1909. február 14., 16., 17., 18., 21., 23., 25., 28. A ház fele részének tulajdonjogát még 1905-ben *eladta* a feleségének. Lásd Debreczen, 1905. január 20. Ingatlanok forgalma
- 453 Debrecen házjegyzéke 1910., HBML; Zoltai Lajos: Debrecen helyrajza. Háztulajdonosok táblázata. Kézirat, Déri Múzeum Történeti Tára
- 454 Debreczeni Független Újság, 1911. szeptember 27.
- 455 Debreceni Újság, 1909. február 23., március 9., december 2.; Debreczen, 1909. február 28., március 11.
- 456 Brassay 1910-ben Böszörményben nyitott műtermet, s annak váratlanul nagy forgalma indíthatta arra, hogy a konkurencia híján biztosabb, kisvárosi működést válassza, s a debreceni fényírdát két év után feladja. Vö.: Horváth Tamás: Brassay Zoltán ideája. Adatok Hajdúböszörmény fotótörténetéhez I. In: Hajdúsági Múzeum Évkönyve, 2008. 183-209.; Debreczen, 1911. január 1., Demmer hirdetése
- 457 Debreceni Futár, 1913. szeptember 1., december 1., Debreceni Képes Kalendárium 1919, 1920, keretes hirdetés
- 458 Tárczyné dr. Mányi Sarolta: Debrecen képzőművészete. 1919-1944. Bibliográfia. Debrecen, 1988.; Sz. Kürti Katalin: Debrecen képzőművészete 1919-1945. Debrecen, 1986. 18-22.
- 459 Debreczen, 1889. szeptember 12.
- 460 Székely Bertalan: Festészet és fényképezés. Koszorú, 1863. május 31. 505-510.; Barabás Miklós: Festészet és fényképezés. Koszorú, 1863. június 28. 612-616.; Szőke Annamária: „...ostoba angyalakkal játszik üres óráiban...”. In: (Bakó Zsuzsanna et al. szerk.): Székely Bertalan. Kiállítási katalógus, MNG, Budapest, 1999. 312-315.
- 461 Szilágyi Gábor: A magyar fényképezési szakajtó története. In: Fotóművészet. Elméleti és történeti tanulmányok. Budapest, 1977. 143., 151.
- 462 Debreczen, 1878. január 30.
- 463 Veress Ferenc: A gelatine-emulsio-eljárás műkedvelők részére. Fényképezési Lapok, 1887. október, 174.
- 464 Simonyi Antal: A fényírászat sokoldalú alkalmazása: Lavater szenvelmi arctana. In: Bán András (szerk.): Fotográfózásról. Budapest, 1984. 32-34.
- 465 Sárffy Aladár fényképezéstikájában különlegesen nagy teret szentel a „jellemzetes állítás” kérdésének, hiszen szép fénykép csak oly modellről készíthető, akinek a közösen választott, eltalált beállítás segítségével sikerül egyéni karakterét megragadni, kifejezni. Vö.: Sárffy Aladár: A fényképezési állításról általában és részletesen. In: A fényképezészet esztetikája. Fényképezési Lapok, 1887-1888.
- 466 Déri Múzeum Irodalmi Tára, K.X.76.128.1.
- 467 Blaha Lujza mint Cipike Suppé A könnyűlovasság című operettjében, Strelisky fényképe után (Déri Múzeum II.2./1923.), Hajdú István tanító (Déri Múzeum Irodalmi Tára, ltsz.n.), illetve

Révész Imre arcképének („mely állandóságra és hűségre minden más kiállítással versenyez”) litográfiai úton való sokszorosításáról van adatunk.

- 468 Debreczen, 1870. március 10.
- 469 Debreczen, 1883. június 11.
- 470 Debreczen, 1891. május 23.
- 471 Csokonai Naptár az 1902. évre. 20.
- 472 Plastograph. Gondy Károly találmánya. Debreczen, 1902. június 14.
- 473 Székely, 506.
- 474 Gondy Károly: Vándor műtárlat I. Debreczen, 1899. április 27.
- 475 Dyb.: A hétről. Debreczen., 1899. április 29.
- 476 Sz. Kürti Katalin: Az OMKT 1871. évi debreceni kiállítása. DMÉ 1982. Debreczen, 1984. 525.
- 477 Gondy Károly: Vándor műtárlat I. Debreczen, 1899. április 27.
- 478 S. B.: Debreczen és a művészetek. Debreczen, 1899. március 28., Sipos Béla: A debreceni képműállítás. Debreczen, 1900. november 8., Sipos Béla: Debreczen ünnepe. Debreczen, 1900. november 12., Kemény Emil: Képműállításunk. Debreczen, 1900. november 12. Sipos Béla (1879-1909) és Kemény Emil (1877 körül-1919 előtt) mindketten Ady évfolyamtársai és barátai voltak a debreceni jogakadémián, közben a debreceni lapok belső munkatársai. Sipos, aki Ady lakótársa és osztályos cimborája volt, élete végéig debreceni újságíró maradt; Kemény, akivel a költő első debreceni párját vívta, később vidéki ügyvédként dolgozott.
- 479 Hurkaestély a képműállításán. Debreczen, 1900. november 20.
- 480 Hurkaestély a képműállításán. Debreczen, 1900. november 20.
- 481 Gondy Károly: Statisztikai függelék. Debreczen, 1895. december 11.
- 482 Debreczeni Ellenőr, 1874. augusztus 8.; Gondy Károly: Leálcázott maszkok III. Debreczen, 1896. április 29.
- 483 Gondy Károly: Képműállításunk. I-IV. Debreczen, 1900. december 4., 5., 6., 8.
- 484 Vöröskereszt-est a színházban. Debreczeni Ellenőr, 1887. május 31.
- 485 Képműállításunk I.
- 486 Turcsányi Erzsébet: Molnár József. Budapest, 1938. 45-46.
- 487 Képműállításunk I.
- 488 Képműállításunk I.
- 489 Gondy Károly: Vándor műtárlat I. Debreczen, 1899. április 27.
- 490 Telepy Katalin: Telepy Károly, a magyar táj romantikus festője. DMÉ 1966-67. Debreczen, 1968. 583.
- 491 Sinkó Katalin: A vázlat, mint a nemzeti génusz kézjegye. In: Sub Minervae Nationis Praesidio. Budapest, 1989. 194-195.
- 492 Gondy Károly: Vándor műtárlat II. Debreczen, 1899. május 1.
- 493 Képműállításunk I-II.
- 494 Gondy Károly: Vandalizmus. Debreczen, 1899. július 18.
- 495 Gondy Károly: Millenniumi képek I-II. Kertészet. Debreczen, 1896. október 9-10.
- 496 Gondy Károly: Urak napja. Debreczen, 1896. június 22.
- 497 Képműállításunk I.
- 498 Németh Lajos: A vizuális kultúra helyzete a magyar századfordulón, Rippl-Rónai művészetének vetületében. Ars Hungarica, 1982/2. 197-198.
- 499 Szabadi Judit: A nemzeti érzület népszerűsítése a századvég társadalmi festészetében. In: Sub Minervae Nationis Praesidio. Budapest, 1989. 126.
- 500 Képműállításunk IV.
- 501 Képműállításunk IV.
- 502 Dyb.: A hétről. Debreczen, 1899. április 29.
- 503 Mindehhez lásd: Gergelyné Baktai Julianna: Az OMKT a művészeti élet irányító intézménye (1880-1900). Ars Hungarica, 1979/2. 283-309.

-
- 504 Gondy Károly: Vándor műtárlat I. Debreczen, 1899. április 27.
 505 Képkiallításunk IV.
 506 Képkiallításunk I.
 507 Krónika. Debreceni Nagy Újság, 1911. október 22., -ély.: Tárlat a csarnokban. Debreczen, 1911. június 20.
 508 Szinyei Merse Anna: A magyar tájfestészet aranykora, 1820-1920. Budapest, 1994. 11.
 509 Debreczen, 1900. október 29., november 24.
 510 Németh, 197-200.
 511 Képkiallításunk I.
 512 Debreczen, 1909. február 28.
 513 Nagy Ignác: Daguerrotyp. In: Magyar titkok. Pest, 1845.
 514 Kardos Albert dr.: A debreceni kör. Debreczeni Hírlap, 1894. február 12.
 515 Gondy Károly: Az újkori Paganini. Debreczen, 1900. március 7.; Trio egy vérből. Debreczen, 1900. április 4.
 516 Debreczen, 1900. március 5.
 517 Gondy Károly: Trio egy vérből. Debreczen, 1900. április 4. Jan Kubelik (1880-1940) cseh származású, világjáró, virtuóz hegedűművész apósa Széll Farkas jogász, debreceni ítélőtáblai tanácselnök, a Csokonai Kör első elnöke volt, ezért a debreceni lapok az évek során Kubelikék minden belső családi ügyéről, gyarapodásáról, hollétéről tudósították a közönséget.
 518 Gondy Károly: Trio egy vérből. Debreczen, 1900. április 4.
 519 Debreczen, 1884. május 23., 26.; Debreczen, 1898. február 26.; S-s.: Debreczen szellemi élete. Debreczeni Hírlap, 1892. február 17., 1901. június 18.
 520 Ifj. Móricz Pál: A híres debreceni közöny. Debreczen, 1897. október 7.; Levél Benedek Elekhez! Debreczen, 1902. február 8.; (Szabad Hajdu): Vasárnapi levél. Debreceni Független Újság, 1904. március 13.
 521 Ady Endre: Kossuth szobra. Debreczen, 1899. június 17.
 522 Székely Imre: Búcsúszavak. Debreczen, 1905. március 31.
 523 Gondy Károly: 1897. december 18.
 524 Gondy Károly: Nemzeti ajándékot Kossuthnak! Debreczen, 1890. december 13., vezércikk.
 525 Gondy Károly: Nyílt levél a „Dunky testvérek” cégnek Kolozsvárt. Debreczen, 1899. február 22.; Indirect úton III. Debreczen, 1896. március 11.
 526 Debreczen, 1897. június 11. – szerkesztői megjegyzés Gondy cikkéhez fűzve.
 527 Gondy Károly: A jelen és múlt időről. Debreczen, 1899. január 12.
 528 Gondy Károly: Nyílt levél... Debreczen, 1899. február 22.; Városunk zár alatt I. Debreczen, 1896. december 5.
 529 Gondy Károly: Millenniumi képek IV. Debreczen, 1896. november 27.
 530 Gondy Károly: Millenniumi képek III-IV. Debreczen, 1896. október 21., november 27.
 531 Gondy Károly: Börzeliberalizmus – összeférhetlenség. Debreczen, 1900. május 21.; Nyíltlevél Biczó úrnak. Debreczen, 1896. március 6.
 532 Lackó Mihály: Ki beszél? A rétor képe a Hitelben és a Kelet népében. In: Széchenyi elájul. Pszichotörténeti tanulmányok. Budapest, 2001. 24-25.
 533 Mazsu János: A hazai értelmiség fejlődésének néhány sajátossága a múlt század közepét követő évtizedekben (Gondolatok a hazai értelmiség XIX. századi fejlődéséről és fogalmáról). MTT XVII., 1984. 27-28.; Bárány Tamás: Polgárosodás? Nagyvilág, 1999/1-2. 110-112.
 534 Gondy Károly: Fent és lent. Debreczen, 1898. január 4.
 535 Irinyi, 131-132.
 536 Vargyas Endre, Tóvölgyi Titusz, Gracza György, Kecskeméthy Aurél, Horváth Mihály, Pauler Gyula, Marczali Henrik, Kászonyi Dániel, Sommsich Pál munkáit, illetve Görgey, Klapka, Pulszky Teréz, Teleky Sándor, Széchenyi és Kossuth visszaemlékezéseit és eredeti írásait szerezte be. A gyűjtés a viszonylag nagynak tűnő mennyiség és a többirányú megközelítés ellenére meglehetősen esetleges, a szerzők többnyire egy-egy művükkel szerepelnek csupán, csak Széchenyi

István neve fordul elő többször: három saját műve, (Hunnia, Kelet népe és a Blick, melyet hagyatékból vásárolt Gondy 1899-ben), illetve Kossuth neki írott Felelete és Kecskeméthy Aurél róla szóló munkája révén. Maga Kossuth emigrációs iratainak hét kötetével van képviselve.

537 Gondy könyvtárát a Debreceni Irodalmi Múzeum gyűjteményében található, három csomó, nemzetiszínű zsinórral összefűzött, kettéhajtott negyedrétiyes papírra, kézzel írott, tematikus felosztású listából ismerjük, amelyről azonban sem azt nem tudjuk, mikor készült, sem azt, hogy ki készítette, sőt azt sem, hogy honnan és miért került be a múzeum gyűjteményébe. (K.X. 74.27.1-4.) Feltételezésekre és következtetésekre támaszkodhatunk csupán. A kézirat a "Gondy Károly könyvtárából" címet viseli, lehetséges tehát, hogy nem a könyvtár egészét tartalmazza (bár a címek előtt szereplő tételszámok, összesítve, megegyeznek a könyvek tényleges mennyiségével). A fényképész kézírását ismerve, látható, hogy a lista nem az ő keze munkája, de készítésének célja nem világos. A benne szereplő utolsó megjelenési dátumból következtetve, 1905 után készült, de azt nem tudhatjuk, mennyi idővel utána, tehát hogy még Gondy életében, katalogizálási céllal írták-e össze a könyvtárat, s később sem egészítették ki, vagy halála után, s ez esetben utolsó hat évében nem vásárolt újabb (vagy legalábbis új megjelenésű) műveket. Valószínűnek látszik, hogy diktálás alapján készült, és a jegyző (akiben minden bizonnyal egy nőt, talán Gondy feleségét kell látnunk) nem egészen volt tisztában az idegen nyelvek szabályaival, de egyéb műveltségbeli hiányosságai is lehettek: a szöveg hemzseg az elhallásra és járatlanságra visszavezethető hibáktól, még Petőfi és Jókai is következetesen y-nal szerepel. Hagyatéki összeírásra, esetleg adományozási vagy árverésre bocsátási szándékra utalhat, hogy a szerző és a cím után feltüntették a kiadás helyét és idejét, a kiadó nevét, a kötetszámot és a kötés minéműségét is. (A múzeumba mindenesetre csak a lista került, a könyvek nem.) Más részről viszont az esetleges személyes, katalógus-szerű használatra mutathat a könyvtár-jelleg hangsúlyozása, az, hogy a könyvek tételszámmal (talán gyarapodási számmal) vannak ellátva, de a listában a tematikus csoportosítás miatt ezek a számok nem képeznek sorszámot, így talán a polcon való visszakereshetőséget könnyítik meg; illetve, hogy a lista a témák alatt "szárnyakra" bontott, amelyek talán a könyvszekrény oldalait jelentik. Gondy egy ízben megemlíti, hogy könyveit leányára akarja hagyni: e terv megvalósítása is lehet az összeírás oka. A könyvtár részletes, címekre is kiterjedő elemzését lásd: Szabó Anna Viola: Gondy Károly könyvtára. (kézirat)

538 Gyáni Gábor: Az olvasó táblabíró. Középosztályi műveltség a 19. század végén. Történelmi Szemle, 1999/3-4. 387-402.; F. Csanak Dóra: Egy debreceni kereskedő Nyugat-Európában. Csanak József úti levelei 1862-ből. Budapest, 1987. 58.

539 Matkó László: Cívis élettér és társadalmi hierarchia. Alföld, 1987/4. 67-73.

540 Dyb [Ady Endre]: Az elmulasztott hétről. Debreczen, 1899. július 12.

541 Gyáni, 396-401.

542 Ninon de Lenclos, Madame de Sévigné levelei (és Lamartine műve e hölgyről), Lesage Gil Blas-a, a szentimentális Christoph Höltz versei, a Paul és Virginie több kiadása, Chevalier de Florian, Andersen és Christoph Schmid meséi és fabulái illetve Casanova emlékiratai.

543 Gondy Károly: B.D.J. reflektor úrnak... Debreczen, 1899. december 6.; A kuruzsló. Debreczen, 1899. június 6.; Ő felsége a király nevében! Debreczen, 1897. március 16.

544 Gondy Károly: A nyelvért! Debreczen, 1897. december 18

545 Szívós Erika: Városvezető elit Pesten a XVIII-XIX. század fordulóján. Tanulmányok Budapest múltjából XXV., 1996. 17.

546 Kölcsönkönyvek névsora Telegdi K. Lajosnál Debreczenben. Debreczen, 1860.

547 Gondy Károly: A tiltott gyümölcs. Debreczen, 1898. február 28.; Via dolorosa. Debreczen, 1900. április 23.

548 A debreczeni Polgári Casino könyveinek névsora 1866. Debreczen, 1867.

549 Molnár Julianna-Varjú Zsuzsanna: Az olvasás és a könyv szerepe a dualizmus-kori polgárság magánéletében. Magyar Könyvszemle, 1999/3. 335.

550 C. G. von Windisch: A Magyar Királyság földrajza, bőrbe kötve, Schlesinger Miksa Aus Ungarn című összefoglalása, Rudolf trónörökös Dunai utazása, illetve statisztikai kézikönyvek:

Schwartner Márton és Fényes Elek geográfiai szótára is.

- 551 Gondy Károly: Ő felsége a király nevében! Debreczen, 1897. március 16.
- 552 Gondy Károly: A kuruzsló. Debreczen, 1899. június 6.
- 553 Gondy Károly: A kuruzsló. Debreczen, 1899. június 6.
- 554 Gondy Károly: A kuruzsló. Debreczen, 1899. június 6.
- 555 Gondy Károly: Országos képviseletünk kis tükre II. Debreczen, 1897. január 22.
- 556 Gondy Károly: Városunk zár alatt I. Debreczen, 1896. december 5.
- 557 Hogy ezeket is haszonnal forgatta, arra példát egy kritikájából idézhetünk: „Füredi Sándor gyémánt tenuto-ja, megkapó oktávjai, tiszta chromatikai futamai, tüneményes leggiero-ja, (...) ritka diadém ékszert képviselnek. Játékának plenerje, vonójának könnyed szárnyalása Hubay mesterére emlékeztetnek, sőt helyel-hellyel eredeti felfogás tükröződik. Hang-színezete intenzívebb, mint Kubeliké, nem affettuoso, naivsággal, de kombinált erővel, nem lazúrral, de impaztával rakja színeit. Vö.: Gondy Károly. Trio egy vérből. Debreczen, 1900. április 4.
- 558 Gondy Károly: Pactum occultum. Debreczen, 1895. február 9.
- 559 Gondy Károly: Parlamenti obstrukció I. Debreczen, 1896. május 21.
- 560 Gondy Károly: Három millió. Debreczen, 1898. február 22.
- 561 Gondy Károly: Választási Credo krétája. Debreczen, 1895. január 3.; A rögtönzött műteremben. Debreczen, 1898. szeptember 23.
- 562 Gondy Károly: Urak napja. Debreczen, 1896. június 22.
- 563 Debreczeni Reggeli Újság, 1896. március 6. Nyílt tér.
- 564 Gondy Károly: Nyíltlevél Biczó úrnak. Debreczen, 1896. március 6.
- 565 Janus [Walter Ferenc]: Íróvilág Debreczenben. Fény és árnyképekben. Budapest, 1900. 11.
- 566 Debreczen, 1897. augusztus 3.
- 567 Gondy Károly: Lux! Debreczen, 1900. március 14.
- 568 Spectator: Heti krónika. Debreczeni Reggeli Újság, 1897. február 28.
- 569 Gondy Károly: Utcák elnevezése – házszámozás I-II. Debreczen, 1897. május 14., 18.
- 570 Janus, 25.
- 571 Az 1885-89 között a Debreczeni Ellenőr melléklapjaként megjelent Villám című élclap címlapján éveken át, mintegy 77 alkalommal jelentek meg a város nagyjait (sokszor Gondy fényképei alapján készült) karikatúrákkal illusztrálva bemutató kedves-vicces írások, s nemcsak az előljárókról, mert „a derék, becsületes iparosokat kiemelni s azokat a nagyok közé sorolni éppen olyan illendő dolognak tartjuk, mint dicsőíteni az írókat, tudósokat, kormányférfiakat”. (Villám, 1887/11.) A Borsszem Jankó hasonló sorozata, a „Híresek arcképcsarnoka” “a kortársak körében annyira fontos, annyira népszerű volt [...], hogy akadt orvos, aki kérte szerepeltetését, mert úgy biztosan megválasztották volna járási orvosnak”. (Vö.: A magyar sajtó története II/2. 199.) A debreceni sorozatban való megjelenést könnyebb volt kiérdemelni, hiszen a közönség is kisebb volt s a „nagyaságok” elfogytával a sorozatnak is vége lett – Gondy Károlynak azonban nem jutott hely ebben az arcképcsarnokban.
- 572 Gondy Károly: Madártávlatból. Debreczen, 1897. szeptember 14. Gondy itt a Nagytemplom felújításakor korjelölőként a toronygombba helyezett debreceni napilapokra utal.

IMPRESSZUM

A digitális tartalomszolgáltatás létrejöttét támogatta az NKA Könyvkiadás Kollégiuma

A weboldalt készítette (képfeldolgozás, tartalomkódolás, programozás, keresőmodul, szerver): pw studio kft.

A tartalom a könyv első kiadásában megjelent szöveg átdolgozott, javított és képekkel bővített változata

Az első kiadást lektorálta Kincses Károly

Első kiadás: Magyar Fotográfiai Múzeum – Déri Múzeum, 2008. (A magyar fotográfia forrásai, 5.)

Szöveg: Szabó Anna Viola

Képek: Déri Múzeum, Debrecen, Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Fényképtára, Budapest, Hajdú-Bihar Megyei Levéltár, Debrecen, valamint Kristóf Gabriella és Fodor István magángyűjteménye

Reprodukciók: Lukács Tihamér és Tomasovszky József

Képmeghatározás: Szabó Anna Viola

Tárgyszavazás: Bradács Zsuzsa és Kovács Csilla

Felelős kiadó: Angi János igazgató, Déri Múzeum, Debrecen